

เอกสารสัมมนาทางวิชาการ

เรื่อง สนธิสัญญาและการต่างประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว:
ผลสืบเนื่องจากสยามเก่าสู่โลกาภิวัตน์

เนื่องในวาระฉลอง ๒๐๐ ปี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961177801

#58733

วันที่	๒๖ / ๗-๐ / ๒๕๖๑
เลขทะเบียน	๗ ๒๑๙๖๗
เลขบัญชี	DS

๒๘๕.๕
๗๑๒
๒๕๕๒

อภิธานนากา

จาก

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ภาพปกหน้า ตราประทับแสดง พระนาม/รายชื่อ คณะกรรมการฝ่ายไทย (สยาม) และตราครุฑราชทูตปรัสเซีย ในหนังสือสัญญาการค้าระหว่างสยาม - ปรัสเซีย (ฉบับจริง) ปี พ.ศ. ๒๔๐๔ (ตามปฏิทินเก่า)
- ภาพปกหลัง (ร่าง) สนธิสัญญาเบาว์ริง ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ในสมุดไทยคำ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

หน้าว่าง

เอกสารสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :
ผลสืบเนื่องจากสยามแก่สู่โลกาภิวัตน์

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ
งานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
จัดพิมพ์ในการสัมมนาวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ
วันเสาร์ที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๕๒
ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

หน้าว่าง

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา

พระประวัติค่านการศึกษา

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ประสูติเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๒๑ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ทรงเริ่มศึกษาที่โรงเรียนราชินี ในระดับอนุบาลจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากนั้นได้เสด็จไปทรงศึกษา ณ โรงเรียน Heathfield ในเมือง Ascot สหราชอาณาจักร ก่อนที่จะเสด็จกลับมาทรงศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ และ ๖ ที่โรงเรียนจิตรลดา

ในระดับอุดมศึกษาพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงศึกษาระดับปริญญาตรีในสองสาขา คือ (๑) ปริญญาตรีนิติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เกียรตินิยมอันดับ ๒ และ (๒) ปริญญาตรีรัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เกียรตินิยมอันดับ ๑ และด้วยพระปรีชาญาณของพระองค์ ส่งผลให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัล "สัญญา ธรรมศักดิ์" ในฐานะนักศึกษากฎหมายดีเด่นแห่งคณะนิติศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ในปีเดียวกันพระองค์ได้เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยคอร์เนล เมืองอิฐากา มลรัฐนิวยอร์ก ซึ่งเป็นหนึ่งในมหาวิทยาลัยเก่าแก่และมีชื่อเสียงของสหรัฐอเมริกา ทรงสำเร็จปริญญาโทและปริญญาเอกนิติศาสตร์ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ และ ๒๕๔๘ ตามลำดับ โดยหัวข้อวิทยานิพนธ์ของพระองค์ คือ "สู่ความยุติธรรมอย่างเสมอภาค : การคุ้มครองสิทธิผู้ต้องหาและจำเลยในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทย โดยศึกษาเปรียบเทียบกับระบบของประเทศฝรั่งเศส และประเทศสหรัฐอเมริกา" ในช่วงเวลาเดียวกัน พระองค์ทรงศึกษากฎหมายที่สำนักฝึกอบรมเนติบัณฑิตยสภาควบคู่กันไปและได้ทรงสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตไทยในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เช่นเดียวกัน

พระประวัติการทำงานด้านกฎหมายและการต่างประเทศ

ในระหว่างการทรงศึกษาระดับปริญญาโทและเอก พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้ทรงฝึกงานกับบริษัทที่ปรึกษากฎหมายชั้นนำของสหรัฐฯ ในกรุงวอชิงตัน และสำนักงานอัยการประจำนครนิวยอร์ก โดยได้ทรงศึกษาขั้นตอนการจับกุม และควบคุมตัวผู้ต้องสงสัย อีกทั้งได้ทรงฝึกปฏิบัติการ

สืบพยาน การหาหลักฐาน การเขียนสำนวนฟ้อง และการว่าความตามกฎหมายสหรัฐฯ อันเป็นการเพิ่มพูน พระปรีชาญาณในด้านกฎหมายอาญาเป็นอย่างมาก

เมื่อทรงจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยคอร์เนลแล้ว พระองค์ทรงเข้ารับราชการครั้งแรกในฐานะ เลขานุการเอก ประจำคณะทูตถาวรแห่งประเทศไทยประจำสหประชาชาติ ณ นครนิวยอร์ก ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๕๘ ทั้งนี้ ด้วยพระวิสัยทัศน์อันกว้างไกลของพระองค์ ที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการส่งเสริมประสบการณ์ในด้านกฎหมายและการเสริมสร้างบรรทัดฐานระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการ เจริญการทูตพหุภาคี อันจะมีผลต่อกระบวนการพัฒนากฎหมายภายในประเทศ

ตลอดระยะเวลาที่ทรงประจำการอยู่ ณ คณะทูตถาวรฯ ณ นครนิวยอร์ก พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงปฏิบัติพระภารกิจนักรการทูตด้วยความเป็นผู้มีน้ำและความอุทิศทุ่มเทพระองค์ ส่งผลให้พระปรีชาสามารถ พระปฏิภาณไหวพริบ พระวิริยอุตสาหะ พระอัธยาศัย และพระจริยวัตร อันงามสง่า เป็นที่ประจักษ์แก่นักการทูตจากนานาประเทศ อันเป็นการช่วยเพิ่มพูนบทบาท และเกียรติภูมิ ของประเทศไทย และนำความก้าวหน้ามาสู่การทูตพหุภาคีของไทยอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีตัวอย่าง พระภารกิจที่สำคัญ อาทิ

๑. ทรงเป็นองค์ผู้แทนประเทศไทย ในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติ (United Nations General Assembly) สมัยที่ ๖๐ ณ นครนิวยอร์ก และทรงรับผิดชอบงานในกรอบคณะกรรมการ ๓ (Third Committee) ได้แก่ เรื่องการป้องกันอาชญากรรม และความยุติธรรมทางอาญา สิทธิมนุษยชน ผู้อพยพ การย้ายถิ่นฐาน และคณะกรรมการ ๖ (Sixth Committee) ได้แก่ เรื่องกฎหมายทะเล กฎหมาย การค้าระหว่างประเทศ รวมไปถึงการต่อต้านการก่อการร้าย ในช่วงเวลาดังกล่าว พระองค์ได้ประธาน ข้อคิดเห็นและข้อสังเกตให้แก่คณะทูตถาวรฯ และกระทรวงการต่างประเทศพิจารณา อันเป็นประโยชน์ อย่างยิ่งต่อการกำหนดค้ำท่าของไทยในประเด็นที่สำคัญๆ

๒. พระปรีชาสามารถในการเจรจาการทูตพหุภาคีของพระองค์ ได้เป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจน เมื่อประเทศไทยเสนอร่างข้อมติต่อที่ประชุมคณะกรรมการ ๓ ในเรื่อง "การติดตามผลการประชุม สหประชาชาติว่าด้วยการป้องกันอาชญากรรม และความยุติธรรมทางอาญา ครั้งที่ ๑๑" (Follow-up to the Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice) ซึ่งไทยเป็น เจ้าภาพจัดขึ้นที่กรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยได้ทรงร่วมยกร่างเนื้อหาข้อมติ และทรงใช้ พระปฏิภาณไหวพริบทางการทูตในการเจรจากับนักการทูตชาติอื่นๆ เพื่อผลักดันให้มีการรับรอง "ปฏิญญากรุงเทพฯ" (Bangkok Declaration) แนบท้ายร่างข้อมติดังกล่าว ซึ่งนำไปสู่การรับรองข้อมติ สมัชชาสหประชาชาติ ที่ ๖๐/๑๘๗ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๔๘ โดยฉันทามติ นับจากนั้นเป็นต้นมา ทั้งนี้พระองค์ก็ทรงให้ความสนพระทัยกับงานของสหประชาชาติในด้านนี้อย่างต่อเนื่อง

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้เสด็จกลับประเทศไทยและ ทรงคัดสรรพระทัยเข้ารับราชการที่สำนักงานอัยการสูงสุด ด้วยพระปณิธานที่แน่วแน่ที่จะนำคุณานุภาพการ มาสู่การพัฒนากฎหมาย และการพัฒนาระบบพิจารณาความอาญาของไทยต่อไป

คำกราบทูลรายงาน

ของ

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เนื่องในโอกาสพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา เสด็จประพาสปาฐกถาเกียรติยศ

ในการสัมมนาวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ

วันเสาร์ที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๒

ณ หอประชุมสิริบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อม ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ ในนามของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณของฝ่าพระบาทเป็นล้นพ้น ที่ได้ทรงพระกรุณาฯ รับเชิญเป็นองค์ปาฐกถา ประพาสปาฐกถาเกียรติยศในการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ ซึ่งเป็นความร่วมมือทางวิชาการระหว่างสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับกระทรวงวัฒนธรรม

การสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศภายใต้ชื่อเรื่อง "สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามเข้าสู่โลกาภิวัตน์" เป็นส่วนหนึ่งของโครงการฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (คันธราชสกุลสนิทวงศ์) เนื่องในโอกาสที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกสาขาปราชญ์และกวี รายการสัมมนาในวันนี้ ประกอบด้วยการอภิปรายทางวิชาการ โดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ และการนำเสนอบทความวิชาการจากนักวิชาการอาวุโสและนักวิชาการรุ่นใหม่

การประพาสปาฐกถาเกียรติยศของฝ่าพระบาทในวันนี้ นอกจากจะเป็นพระกรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้แล้ว ยังเป็นการประพาสโอกาสให้ผู้เข้าฟัง ณ หอประชุมแห่งนี้ประมาณกว่า ๕๐๐ คน ซึ่งมีทั้งราชสกุล นักวิชาการ คณาจารย์ ผู้บริหารมหาวิทยาลัย นักศึกษา สื่อมวลชน และบุคคลทั่วไป ได้รับความรู้ที่มีอาจแสวงหาได้โดยง่าย

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงเป็นนักกฎหมายทั้งโดยการศึกษาและวิชาชีพ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี นิติศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับสอง จากคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ระดับปริญญาโทและปริญญาเอก นิติศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยคอร์เนล (Cornell) ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ และ ๒๕๔๘ ตามลำดับ และทรงสำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิตไทยในปี พ.ศ. ๒๕๔๘

การทรงงานในวิชาชีพกฎหมาย ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้ทรงเคยทำงานฝึกอบรมที่สำนักงานอัยการนครนิวยอร์ก ทรงดำรงตำแหน่งคณะทูตถาวรแห่งประเทศไทย ประจำองค์การสหประชาชาติ ณ นครนิวยอร์ก และทรงเป็นอาจารย์สอนกฎหมายในระดับปริญญาโทของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปัจจุบันทรงดำรงตำแหน่งรองอัยการจังหวัดอุดรธานี สำนักงานอัยการจังหวัดอุดรธานี

การทรงงานเพื่อประโยชน์สาธารณะของสังคมปรากฏเป็นลำดับมาแต่ครั้งที่ยังทรงศึกษา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเป็นที่ปรากฏในสังคมไทยและนานาชาติ ด้วยพื้นฐานความสนพระทัยในเรื่องการปฏิบัติต่อผู้ขาดโอกาสในกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะผู้ต้องขังหญิง จึงเป็นที่มาของโครงการกำลังใจในพระดำริ เป็นการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ต้องขังหญิงและเด็กติดผู้ต้องขัง รวมถึงเด็กที่ขาดโอกาสในกระบวนการยุติธรรม นอกจากนี้ยังมีพระดำริให้จัดทำโครงการเอลฟี (ELFI) หรือโครงการจัดทำข้อเสนอประเทศไทยเพื่อผลักดันเป็นข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ ทั้งยังทรงรับเป็นทูตสันถวไมตรีในโครงการต่อต้านความรุนแรงต่อผู้หญิงของกองทุนการพัฒนาเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ หรือยูนิเฟม (UNIFEM) จึงนับเป็นความปิติยิ่งของปวงชนชาวไทยที่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภาได้รับการถวายรางวัลเกียรติยศของ UNDOC ของสหประชาชาติ เพื่อเป็นการถวายสกุติ พระอัจฉริยภาพในฐานะที่ทรงมีพระวิสัยทัศน์อุทิศพระองค์ให้แก่การส่งเสริมและพัฒนากระบวนการยุติธรรม พระเกียรติคุณที่ได้รับการสกุติในเวทีโลกครั้งนี้ จึงเป็นการช่วยเพิ่มพูนบทบาทและเกียรติภูมิของประเทศไทย เป็นความภาคภูมิใจของประชาชนไทยโดยทั่วกัน

ด้วยพระเกียรติคุณเป็นที่ประจักษ์ ว่านอกจากการทรงงานในฐานะนักกฎหมายวิชาชีพแล้ว การทรงงานเพื่อประโยชน์สาธารณะก็ดี การทรงงานด้านการต่างประเทศก็ดี ล้วนแสดงให้ปวงชนชาวไทยตระหนักและซาบซึ้งถึงคุณค่าในพระดำริของฝ่าพระบาทที่ทรงใช้หลักกฎหมายเป็นแนวทางประกอบการทรงงานเสมอมา ดังพระดำริที่ว่า

“สังคมจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เมื่อทุกคนรู้จักรักษาสិทธิของตน ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น และกระบวนการยุติธรรมเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ทุกคนเคารพสิทธิของผู้อื่น เมื่อกระบวนการยุติธรรมดำเนินไปถึงที่สุดแล้ว ทุกฝ่ายในสังคมก็น่าที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง”

ในโอกาสอันเป็นมงคลยิ่งนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในนามของคณะผู้จัดงาน ขอกราบทูลเชิญพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ประธานปาฐกถาเกียรติยศ

อนึ่ง เกล้ากระหม่อมขอประทานพระอนุญาตให้พิธีกร ผู้อภิปราย และผู้เข้าร่วมสัมมนา ณ ที่นี้ใช้คำสามัญในการอภิปรายและซักถามในลำดับต่อไป ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ในโอกาสที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นบุคคลสำคัญของโลกในสาขาปราชญ์และกวี (Scholar & Poet) เนื่องในวาระครบรอบ ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ ในการประชุมสมัยสามัญครั้งที่ ๓๔ เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๕๐ ภายใต้โครงการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Celebrations of Anniversaries of Eminent Personalities and Historic Events) ประจำปี ๒๕๕๑-๒๕๕๒

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในฐานะคณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ จึงได้จัดทำเอกสารสัมมนาทางวิชาการ "สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามแก่สู่โลกาภิวัตน์" เพื่อเผยแพร่ในการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ เนื่องในวาระฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทั้งนี้ บทความต่าง ๆ ได้รับการคัดสรร คัดเลือก ทั้งในส่วนที่เป็น บทความเกียรติยศ บทความอันเกี่ยวเนื่องจากอภิปราย และ บทความที่ได้รับการคัดเลือกให้นำเสนอบนเวทีวิชาการ

คณะอนุกรรมการฯ หวังว่าเนื้อหาในเอกสารนี้จะยังผลให้เกิดการต่อเติมองค์ความรู้ในด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศของไทยต่อไป

(อาจารย์ ดร.อนูชา ทิระกานนท์)

ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา

ประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการ
ด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ

หน้าว่าง

บทบรรณาธิการ

“สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :
ผลสืบเนื่องจากสยามเกาส์โลกาภิวัตน์”

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ไทย หรือสยามในขณะนั้นต้องใช้เวลาอีกกว่าครึ่งศตวรรษในการฟื้นฟูอาณาจักร บ้านเมือง เศรษฐกิจและสังคม เพื่อกลับมาสู่ความมั่งคั่งยิ่งใหญ่และเป็นหนึ่งในฐานะรัฐเจ้าอธิราชแห่งอุษาคเนย์* อีกครั้ง ความสำเร็จในการขยายอิทธิพลเข้าไปในล้านนาและกัมพูชาในสมัยรัชกาลที่ ๑ รวมถึงการเข้าไปมีอิทธิพลมากขึ้นในดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ส่งผลให้ราชอาณาจักรสยามใหญ่โตไพศาลยิ่งกว่ายุคสมัยใด ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสยามสามารถฟื้นฟูความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจการค้าต่างประเทศได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการค้าในระบบบรรณาการกับจีน นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว เจ้านายชั้นผู้ใหญ่นับตั้งแต่กรมพระราชวังบวรลงมารวมถึงขุนนางชั้นผู้ใหญ่ล้วนมีสำเนาค้าขายส่วนตัว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งดำรงพระยศ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ดูแลกับราชการกรมท่า พระองค์ทรงทำการค้าสำเนาได้กำไรอย่างมากจนพระราชบิดาตรัสเรียกว่า “เจ้าสัว” ความมั่งคั่งของสยาม ยังเกิดขึ้นจากการผลิตสินค้าประเภทใหม่ๆ อาทิ น้ำตาล พริกไทย ยาสูบ เหมืองแร่ ฯลฯ ซึ่งเข้ามาแทนที่สินค้าช่วยของป่าจากระบบศักดินา ระบบเจ้าภาชีนายอากรในสมัยรัชกาลที่ ๓ เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อการผลิตสินค้าเพื่อการตลาดนี้และเพื่อเป็นการลดภาระของรัฐ ความมั่งคั่งรุ่งเรืองของสยามชัดเจนยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ เห็นได้จากพระราชกรณียกิจด้านการค้าต่างประเทศ การสงครามเพื่อแผ่ขยายและรักษาพระเกียรติแห่งพระราชอำนาจ การศาสนาและทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม นอกจากนี้ด้วยเงินไขทางเศรษฐกิจ

* รัฐเจ้าอธิราชในอุษาคเนย์ภาคพื้นทวีปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ พม่า สยาม และเวียดนาม.

° นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมคันรัตนโกสินทร์, กรุงเทพมหานคร : แพรวสำนักพิมพ์, ๒๕๔๓, หน้า ๑๑๘.

การค้าที่ทวีความสำคัญขึ้น การลงทุนที่เริ่มมีความเสี่ยง สิ่งนี้ยังผลให้เกิดการก่อตัวของวัฒนธรรม
กรรมพิในสยามเป็นครั้งแรก*

ด้วยเหตุดังกล่าว ด้านหนึ่งชนชั้นนำสยามจึงมีความหยิ่งทะนงในตนเอง อีกทั้งเชื่อมั่นต่อองคาพยพ
ทางความรู้ ทัศนคติ และองค์กรต่างๆ ทางการเมืองและเศรษฐกิจในขณะนั้น พวกเขามั่นใจอย่างสูง
ในระดับความเจริญของวัฒนธรรมของคนและถือว่าสยามเป็นชาติที่สูงส่งที่สุดชาติหนึ่งในโลก ดังจะพบว่า
คนไทย (สยาม) จัดให้คนมีความเจริญเป็นอันดับสองรองลงมาจากจีน และอยู่ในระดับเดียวกับพม่าและ
เวียตนาม ขณะที่ชาวตะวันตกถูกมองว่ามีความเจริญต่ำกว่า บรรดาพ่อค้า บาทหลวง มีชชนนารี
หรือแม้แต่ทาสชาวตะวันตกส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์ซึ่งได้จากการถูกคุมขังในเอเชีย ล้อเลียน หรือ
เป็นทาสทาส บันทึกลงของชาวตะวันตกเกี่ยวกับประสบการณ์อันน่าอับอายนี้มีอยู่อย่างมากมาย^๑

แม้ประวัติศาสตร์จะบันทึกไว้ว่า สยามสามารถรอดพ้นจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมได้
เพียงชาติเดียวในอุษาคเนย์ หากแต่ประเด็นคำถามที่ว่า ชนชั้นนำสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความ
เท่าทันต่อความเป็นไปในโลกมากกว่าชาติอื่นจริงหรือ ก็ดูจะยังไม่มีความตอบในเชิงเปรียบเทียบที่ชัดเจนนัก
อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จะพบว่า สยามสุ่มเสี่ยงต่อการกระทบกระทั่ง
กับชาติตะวันตกอยู่บ่อยครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๑ แม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับวิทยาการตะวันตกแบบใหม่
เช่น การปลูกฝิ่นของมิชชันนารี หรือในรัชสมัยของพระองค์นับเป็นครั้งแรกที่มีการทำสนธิสัญญาการค้า
กับชาติตะวันตก** หากแต่พระองค์ก็พร้อมจะใช้ความเข้มงวดรุนแรงทันทีหากทรงเห็นว่าชาวตะวันตก
มีพฤติกรรมที่มีผลในทางบ่อนทำลายสถาบันซึ่งเป็นแหล่งที่มาของวัฒนธรรมและทัศนคติแบบดั้งเดิม^๑
ดังจะพบวาระรัชกาลที่ ๑ เคยโปรดฯ ให้เนรเทศบาทหลวงและพ่อค้าตะวันตกที่ไม่ทรงพอพระทัยออก

* ทั้งนี้ ลักษณะเด่นของกรรมพิ ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ กำเนิดและแหล่งที่มาที่ไม่ได้แยกเป็นอิสระ
จากชนชั้นศักดินาที่ครอบครองอำนาจและผลประโยชน์เศรษฐกิจของอาณาจักรมาก่อน ตรงกันข้ามกรรมพิไทย
ที่ถือกำเนิดมาภายในและจากระบบศักดินาเอง ดังนั้น จึงไม่แปลกใจว่ากรรมพิไทยในยุคแรกนั้นล้วนเป็นชนชั้น
ศักดินาด้วย สำหรับเงื่อนไขสำคัญของการก่อเกิดและขยายตัวของกรรมพิไทยนั้น ไม่ต่างไปจากกรรมพิฝรั่ง
ในตะวันตก กล่าวคือ หนีไม่พ้นการขยายตัวและเติบโตใหญ่ของการค้าและการผลิตโภคทรัพย์นานาประการที่สร้าง
ความมั่งคั่งให้กับคนจำนวนหนึ่งที่สามารถและมีโอกาสในการควบคุมเข้าถึงและจัดการกับมันได้ ในระยะต่อมามิติ
ด้านวัฒนธรรมของชาวกรรมพิจึงพัฒนายกระดับขึ้น เมื่อพื้นที่และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมสร้างความเคลื่อนไหวให้กับ
คนจำนวนมากขึ้นในหลากหลายสถานที่ในเวลาเดียวกัน นั่นคือ การก่อตัวขึ้นของวัฒนธรรมหนังสือ และความคิด
แบบเป็นเหตุเป็นผลอันเป็นคุณลักษณะที่ขาดไม่ได้ของกรรมพิทั้งหลาย ดังเช่นเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณกรรมที่
เขียนขึ้นในยุคสมัยนี้ เช่น ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี.

^๑ วิไลเลขา ดาวรอนสาร, *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก*, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕, หน้า
๒๕.

** หมายถึง สนธิสัญญาเบอร์นี ในปี พ.ศ. ๒๑๖๘ ที่สยามทำกับอังกฤษ และสนธิสัญญาอเบิร์ทส์ ในปี พ.ศ. ๒๑๗๕
กับสหรัฐอเมริกา.

^๑ วิไลเลขา ดาวรอนสาร, *อ้างแล้ว*, หน้า ๕๐.

ราชอาณาจักร อาจกล่าวได้ว่าทัศนคติและโลกทัศน์ของพระองค์ (รัชกาลที่ ๓) ยังคงเป็นทัศนคติแบบ กษัตริย์สมัยจารีต เช่นเดียวกับกษัตริย์พม่าหรือจักรพรรดิแห่งเวียดนาม ผู้พ่ายแพ้ต่อกษัตริย์จักรวรรดินิยม ตะวันตก

กระนั้น ดูเหมือนว่าการมีปฏิสัมพันธ์กับชาติตะวันตกมากขึ้น ได้นำมาสู่การตระหนักถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แท้จริงและเผชิญหน้ากับโลกแห่งความเป็นจริง การปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และโปรcky ให้มีจารึกวิทยากรด้านต่างๆ ของไทยไว้เป็นหลักฐานทั้งจารึกพระธรรมทางพุทธศาสนา ตำราพิชัยสงคราม ตำรายา โหราศาสตร์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ฯลฯ อาจพิจารณาได้ว่าเป็น การประกาศเกียรติของวัฒนธรรมไทย ขณะที่จารึกในส่วนที่ว่าด้วยการรับรู้ของคนสยามเกี่ยวกับชนชาติ ต่างๆ ทั่วโลก ๑๒ ชนชาติ กลับพบว่า ลังกา ได้ถูกจัดวางให้เป็นชาติที่มีความสัมพันธ์อันดับหนึ่ง ไทย (สยาม) เป็นอันดับสอง ชาติต่างๆ ในยุโรป ได้แก่ คัทซ์ อิตาลี และฝรั่งเศสถูกจัดให้เป็นที่ ๕ ๖ ๗ ตามลำดับ รุสเซียอันดับที่ ๑๖ ขณะที่อังกฤษซึ่งขณะนั้นเป็นมหาอำนาจที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับสยาม มากที่สุด และสร้างความรำคาญใจ (หรือความหวาดเกรง?) ที่สุดนั้น กลับไม่อยู่ในลำดับทั้ง ๑๒ นั้นเลย* ต่อประเด็นนี้จารึกวัดโพธิ์ดังกล่าวจึงอาจเป็นทั้งการประกาศเกียรติ (ต่อสิ่งที่กำลังจะสิ้นสุดไป) หรือปลอบประโลมต่อสิ่งที่ดู "แย่" ด้วยการตั้งใจที่จะละเลยไม่กล่าวถึง หรือไม่?* อย่างไรก็ตาม แน่่อนว่าการจัดวางตำแหน่งทางอำนาจแห่งความเป็นจริงในการรับรู้ของชนชั้นนำสยามได้เปลี่ยนไปแล้ว ดังพระราชกระแสของรัชกาลที่ ๓ ขณะที่ทรงพระประชวรใกล้เสด็จสวรรคต ความว่า

"...การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้วจะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่งให้ ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว..."

เหตุใคการจัดวางตำแหน่งทางอำนาจ ในการรับรู้ของชนชั้นนำสยามจึงเปลี่ยนไป ทั้งนี้ หาก พิจารณาจากงานเขียนเล่มสำคัญ อย่าง Gun, Germs and Steel ของ Jared Diamond (1997) ต่อประเด็นที่ว่า ผู้ใดสามารถครอบครอง ปืน เชื้อโรค และเหล็กกล้าได้ ผู้นั้นคือผู้ชนะในประวัติศาสตร์ โลก โดยที่ไม่ต้องสืบย้อนประวัติศาสตร์ไปไกลมากนัก เพราะเพียงแค่นำปืนไปถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย จะพบว่าชาติตะวันตกได้ผ่านการปฏิวัติอุตสาหกรรมมาแล้ว พวกเขา (ชาติตะวันตก) ใช้เวลาอีก ราวศตวรรษในการพัฒนาจากสังคมทุนนิยมมาเป็นจักรวรรดินิยมขณะที่โลกเอเชียยังคงเป็นสังคมจารีต

* วิไลเลขา ฉาวรอนสาร, *เพ็ญอ่าว*, หน้า ๔๐.

* ต่อประเด็นนี้ จารึกวัดโพธิ์ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ รัชกาลที่ ๓ จึงอาจเปรียบเทียบกับสิ่งที่พระเจ้า มินคัง กษัตริย์พม่าทรงกระทำนั่นคือ การจารึกพระไตรปิฎก บนแผ่นหินอ่อน ๗๒๘ แผ่น (๑๔๔๘ หน้า) ณ วัดกุโสดอ เมืองมณฑลเศเลย์ และการเน้นหนักในพระราชกรณียกิจด้านศาสนา ในยุคหลังจากที่พม่าต้องพ่ายแพ้ ปราศัยในสงครามอังกฤษ-พม่า ไปแล้วถึงสองครั้ง (พ.ศ. ๒๑๖๗ และ พ.ศ. ๒๑๘๕) และสูญเสียดินแดนไป เป็นจำนวนมาก ในขณะที่สังคมพม่าขณะนั้นมีความรู้สึกที่กำลังประสบอันตรายต่อการสูญเสียมรดกของชาติ.

การพบกันระหว่างตะวันตกกับตะวันออกในครั้งนี้อาจถือได้ว่าเป็นโลกาภิวัตน์ครั้งแรก แม้จะไม่ใช่ครั้งแรกของการพบกัน ทว่า สารัตถะของการเข้ามาของชาติตะวันตกครั้งนี้ก็ต่างกับยุคก่อน (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗) ที่แค่เดิมชาวยุโรปไม่ว่าจะเป็นโปรตุเกสหรือสเปน ล้วนมีวัตถุประสงค์หลักในด้านการค้า โดยเฉพาะของป่าเครื่องเทศพร้อมๆ กับการเผยแพร่คริสต์ศาสนา โปรตุเกสเป็นตัวอย่างชัดเจนของชาติตะวันตกยุคเดิมที่มีรูปแบบการครอบครองทางทะเลด้วยการตั้งป้อมปราการและชุมชนทางการค้าขึ้นเป็นแนวลูกโซ่จากแอฟริกาตะวันออกไปจนจรดทะเลติมอร์^๕ วิธีนี้เป็นการยึดครองที่ไม่ต้องการดินแดนหรือต้องใช้กำลังคนมากมาย และด้วยวิธีนี้อธิพลของตะวันตกในยุคแรกจึงไม่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างรัฐจารีตเดิมของอุษาคเนย์เท่าใดนัก

อย่างไรก็ตามผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางการผลิตภายในยุโรป ประกอบกับจำนวนประชากรที่มีเพิ่มมากขึ้นจากเทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ บังคับให้เหล่านี้เป็นสาเหตุที่นำมาสู่การแสวงหาและสถาปนาอาณานิคมเหนือดินแดนต่างๆ เพื่อใช้เป็นแหล่งวัตถุดิบรวมถึงเป็นตลาดรองรับสินค้าอุตสาหกรรมจากประเทศแม่ ความต้องการสินค้าเกษตรใหม่ๆ ในตลาดโลกอย่าง ข้าว ยางพารา ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การขยายตัวของลัทธิอาณานิคมเพื่อยึดครองดินแดนแทนที่จะควบคุมเมืองท่าสำคัญเช่นในอดีต การเข้ายึดครองดินแดนได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและลุกลามเข้าสู่อุษาคเนย์ นับแต่ก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (ประมาณทศวรรษ ๒๑๘๐) ทศวรรษสุดท้ายก่อนเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ฟรานซิส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) นักสำรวจชาวฝรั่งเศสในอาณานิคมอินโดจีน ถึงกับเคยกล่าวไว้ว่า "...ชาติใดที่ปราศจากอาณานิคมก็คือชาติที่ตายแล้ว..."

สำหรับสยาม อาจกล่าวได้ว่าสยามโชคดีกว่ารัฐจารีตอื่นๆ ในอุษาคเนย์ ด้วยว่าชนชั้นนำสยามมีโอกาสรับรู้ถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้นก่อน (ที่เหตุการณ์นั้นจะเกิดขึ้นกับตนเอง) และนำประสบการณ์มาพิจารณาไตร่ตรองในการมีปฏิสัมพันธ์กับชาวตะวันตก ชัยชนะของอังกฤษในสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า พ.ศ. ๒๑๖๘ และชัยชนะของอังกฤษเหนือจีนในสงครามฝิ่น พ.ศ. ๒๑๘๘ นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงในการจัดลำดับความสำคัญทางอำนาจในโลกของความเป็นจริง แม้ว่าพระมหากษัตริย์ (รัชกาลที่ ๓) จะทรงมีแนวคิดแบบอนุรักษนิยมอยู่มาก ทว่า ความตระหนักถึงแสนยานุภาพและสนใจต่อชาวตะวันตกในหมู่ชนชั้นนำสยามบางกลุ่ม ก็ได้เกิดขึ้นแล้วอย่างแท้จริง นอกจากวิทยาการตะวันตก เช่น การทหาร เรือกลไฟ การแพทย์สมัยใหม่ คาราศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งเป็น

^๕ จอห์น แบสคิน และแฮร์รี่ เจ. เบ็นดา, ซินจิตร อาำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนบุษจิติ แปล, ไซยยุทธ ทรงกมลธรรม และพัชรี สิโรตส บรรณาธิการ, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘, หน้า ๑๘.

ความสนใจเฉพาะของแต่ละพระองค์/แต่ละคนแล้ว* ดูเหมือนว่าพวกเขา (ชนชั้นนำสยาม) ต่างตระหนักดีว่าสังคมจารีตในสยามมิได้เอื้อต่อการแข่งขันแสวงหาผลประโยชน์อย่างที่เขาติคะวันตต้องการ ด้วยว่าผลประโยชน์ของชาติคะวันตวางอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมซึ่งเติบโตได้ในบริบททางการเมืองที่มีเสถียรภาพในสังคมที่มีระเบียบกฎเกณฑ์ รวมถึงมีระบบคิดเชิงเหตุผลที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทางรอดของสยามจึงอยู่ที่การปรับตัวเพื่อรับสถานการณ์

การแสดงออกถึงความสนใจและนิยมในวัฒนธรรมตะวันตกในหมู่ชนชั้นนำสยามเกิดขึ้นอย่างเปิดเผยภายหลังการเปลี่ยนแผ่นดินเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทั้งนี้เป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงมีความรอบรู้ทั้งวิทยาการของไทยและตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งความสนพระทัยในด้านวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ ทันทีหลังจากที่เสด็จขึ้นครองราชย์รัชกาลที่ ๔ ทรงประกาศนโยบายที่ผ่อนปรนความตึงเครียดระหว่างสยามกับชาติคะวันต อันเป็นการปูพื้นฐานที่ดีในการกำหนดท่าทีความสัมพันธ์กับชาติคะวันต หลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ๕ ปี ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ รัฐบาลอังกฤษได้ส่ง เซอร์จอห์น เบาว์ริง เข้ามาทำสนธิสัญญาการค้า สัญญานับนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงองค์ภาพทั้งปวงในสยาม และเปิดประตูสยามออกสู่โลกภายนอก

อย่างไรก็ตามในช่วงสมัยแห่งการเปลี่ยนผ่านนี้ ควรกล่าวด้วยว่า ภายใต้ระบบการเมืองเก่าพระมหากษัตริย์หาได้มีอำนาจเด็ดขาดแท้จริง ดังจะพบว่ากรณีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เหตุการณ์นี้ไม่อาจสำเร็จลุล่วงไปได้เลยหากว่ามิได้รับการเห็นชอบจากขุนนางตระกูลขุนนางค่อประเด็นนี้อาจสืบเนื่องไปถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ ด้วยเหตุที่การสถาปนาราชวงศ์จักรี พระองค์ (รัชกาลที่ ๑) ต้องแสวงหาความร่วมมือจากตระกูลขุนนางผู้ดีเก่ามากมาย พระมหากษัตริย์กับขุนนางจำเป็นต้องมีความประนีประนอมกันอย่างมาก กรณีของตระกูลขุนนางซึ่งมีศักดิ์เป็นพระญาติจากการแต่งงาน นับเป็นตระกูลขุนนางที่มีอิทธิพลยิ่งในทางการเมืองและเศรษฐกิจของสยาม ตระกูลขุนนางเข้ามามีบทบาท

* ตัวอย่างของชนชั้นนำสยามบางพระองค์/บางคน ที่ให้ความสนใจต่อวิทยาการตะวันตกที่สำคัญ ได้แก่ วชิรญาณภิกขุ หรือเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยวิชาการสมัยใหม่ด้านวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ตลอดจนประวัติศาสตร์ของประเทศต่างๆ ทางตะวันตก, กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ หรือเจ้าฟ้าจุฑามณี ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นเจ้านายสยามพระองค์แรกที่คร่ำหวอดในภาษาอังกฤษได้อย่างคล่องแคล่ว วิทยาการที่ทรงสนพระทัยคือ การต่อเรือและการทหาร, กรมหมื่นวงษาสนิท (ต่อมาคือ กรมหลวงวงษาสนิท) สนพระทัยวิชาการแพทย์สมัยใหม่ สำหรับในกลุ่มของขุนนางแล้ว จมื่นไวยวรนาถ หรือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ในเวลาต่อมา นับเป็นผู้ที่โดดเด่นที่สุด จมื่นไวยวรนาถ มีความสนใจในวิชาเลข เครื่องจักรกลและสิ่งประดิษฐ์จากตะวันตก และเป็นคนไทยคนแรกที่สามารถต่อเรือรบขนาด ๗๐๐-๘๐๐ คันได้หลายลำ นอกจากนี้ยังมี นายโหมศ อมาตยกุล หรือพระยากระสาปน์กิจโกศล ในเวลาต่อมา ที่มีความรอบรู้ในวิชาเคมี มีความเชี่ยวชาญในเครื่องจักรเครื่องยนต์กลไก ฯลฯ.

** เกี่ยวกับประเด็นนี้ วิไลเสภา ดาวรณสาร กล่าวไว้ในงานศึกษาของเธอว่า ...คนไทย (สยาม) ส่วนใหญ่มักแสดงท่าทีต่อชาวตะวันตกตามแนวทางของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ เมื่อเปลี่ยนแผ่นดินมาเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกเจ้านาย ขุนนางทั้งปวงก็เปลี่ยนมาเป็นผู้นิยมวัฒนธรรมตะวันตกไปได้โดยง่าย... วิไลเสภา ดาวรณสาร, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๑.

ในกรมท่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา และขยายบทบาทเข้าสู่การทหารในสมัยรัชกาลที่ ๓ มาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ พวกเขามีบทบาทในการสนับสนุนการขึ้นดำรงตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ถึง ๓ รัชกาล (รัชกาลที่ ๓ ๔ และ ๕) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔ ที่อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ได้เป็นพระมหากษัตริย์เพราะการสนับสนุนของตระกูลขุนนางอย่างแท้จริง

ในการเจรจาสนธิสัญญาเบาว์ริง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่าที่สมุหพระกลาโหม (ผู้ซึ่งในเวลาต่อมาจะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕) นอกจากนี้ ๔ ใน ๕ คนของคณะกรรมการตัวแทนฝ่ายไทย (สยาม) ในการเจรจาสนธิสัญญาเบาว์ริง ล้วนเป็นคนจากตระกูลขุนนาง ในขณะที่ตัวแทนจากฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ผู้ซึ่งได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากรัชกาลที่ ๔ เนื่องจากพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นี้ทรงมีความคุ้นเคยกับชาวตะวันตก ทรงสนพระทัยและยอมรับทัศนคติของชาวตะวันตกเป็นพื้นฐาน ที่สำคัญพระองค์อยู่ในกลุ่มชนชั้นนำสยามที่เข้าได้กับตระกูลขุนนาง อย่างไรก็ตามไม่อาจปฏิเสธได้ว่า กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทไม่น้อยในด้านการต่างประเทศตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทผู้อยู่เบื้องหลัง

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง มีผลให้สยามเปลี่ยนไป ข้าราชการเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด เศรษฐกิจภายใต้ระบบศักดินาค่อยๆ-ปิดตัวลง เมื่อการผูกขาดหายไป ชนชั้นนำสยามจำเป็นต้องแสวงหาแหล่งโภคทรัพย์ใหม่ อาทิ รายได้จากภาษีอากรอันเป็นแรงผลักดันให้ทางราชการขยายอำนาจการจัดเก็บภาษีให้มีประสิทธิภาพ ที่สุดแล้วเงื่อนไขได้นำมาสู่การขยายฐานอำนาจของส่วนกลางในการเข้าควบคุมท้องถิ่นในเวลาต่อมา โดยที่หลังจากนั้นสินค้าวัตถุดิบส่งออกของสยามในตลาดโลกจึงได้รวม ไม้มัก (จากล้านนา) ดีบุก ยางพารา (จากภาคใต้) เข้าไว้ด้วย นอกจากนี้ การชดเชยผลประโยชน์ของชนชั้นปกครองยังรวมไปถึงการชุกคลองซึ่งนอกจากจะเป็นการเข้าจับจองพื้นที่สองฝั่งคลองก่อนใครแล้ว ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพื่อส่งออกสู่ตลาดโลก เช่น คลองมหาสวัสดิ์ ซึ่งถูกขุดขึ้นโดยรับสั่งของรัชกาลที่ ๔ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ หรือการขุดคลองดำเนินสะดวก โดยคำริของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๘

สำหรับบรรยากาศที่สุดแล้วอาจกล่าวได้ว่า การเปิดการค้าเสรีของสยามหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ยังผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ เนื่องจากความเสื่อมถอยของระบบศักดินา ไม้ที่ทศวรรษต่อมา ฐานอำนาจของสยามเปลี่ยนไป อำนาจการเมืองและเศรษฐกิจค่อยๆ รวมศูนย์กลับมาที่พระมหากษัตริย์ ขณะที่อำนาจขุนนางปลาสนากาญไป ด้านหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสยามยุคใหม่ได้ถือกำเนิดขึ้น ด้วยปฏิสัมพันธ์ ท่าที และการดำเนินนโยบายของสยามต่อชาติตะวันตก นับตั้งแต่สนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา สิ่งนี้เป็นเสมือนกระแสโลกาภิวัตน์ระลอกแรกที่ดาโถมเข้าสู่สยามภายใต้กระบวนการรับมือของชนชั้นนำสยาม ประกอบกับปัจจัยในด้านอื่นๆ ที่เป็นเสมือนตัวช่วย อาทิ ที่ตั้งทางภูมิรัฐศาสตร์ ที่ทำให้สยามสามารถรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของจักรวรรดินิยมระดับโลก ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษหรือฝรั่งเศส และทั้งนี้ในที่สุดเงื่อนไขดังกล่าวยังเกื้อหนุนต่อกระบวนการรวมศูนย์อำนาจ

ภายในรัฐสยามในเวลาต่อมาอีกด้วย* แม้ว่าในทางอภิปไตยโดยแท้แล้วสยามสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จะยังคงเป็น "อาณานิคมอำพราง" ** อยู่จนจนกระทั่งผลการบังคับใช้ของสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาอื่นๆ กับชาติตะวันตก (อันมีแม่แบบจากสัญญาเบาว์ริง) มีอันสิ้นสุดไป

คั้งที่กล่าวมา สิ่งเหล่านี้คือจุดร่วมของบริบท เนื้อหาและแง่มุมต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในบทความทั้ง ๖ บทความในเอกสารสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามเข้าสู่โลกาภิวัตน์" เนื่องในวาระฉลอง ๒๐๐ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทั้งนี้ บทความต่างๆ ได้รับการคัดสรร คัดเลือก ทั้งในส่วนที่เป็นบทความเกียรติยศ บทความอันเกี่ยวเนื่องจากอภิปไตย และบทความที่ได้รับการคัดเลือกให้นำเสนอบนเวทีวิชาการ โดยจัดวางตามลำดับของเนื้อหาเป็นสำคัญ

คณะบรรณาธิการ หวังว่าเอกสารสัมมนานี้ จะยังผลให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อโลกาภิวัตน์ ในอดีตที่เชื่อมโยงอยู่กับโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันได้อย่างตระหนักเท่าทัน

* ต่อประเด็นนี้ สยาม จึงเปรียบได้คั้ง จักรวรรดินิยมระดับภูมิภาค ที่ประสบความสำเร็จในการควบคุมดินแดนต่างๆ อาทิ หัวเมืองประเทศราชล้านนา (ภาคเหนือ) ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (ภาคอีสาน) หรือดินแดนบางส่วนของ ปาตานีคาบสมุทร (๗ จังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน) นั่นเอง.

** กล่าวคือ แม้ว่าจะไม่ได้ถูกยึดครองโดยตรง หากแต่ชาติตะวันตกก็สามารถชักจูงให้รัฐบาลชนพื้นเมืองให้ความร่วมมือกับตนในการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้า ทำให้มีการลดภาษีนำเข้าและมีการเปิดประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเสรีในตลาดโลก ตลอดจนปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองภายในให้เกิดเสถียรภาพเพื่อเป็นหลักประกันที่มีประสิทธิภาพของชาติตะวันตก รวมถึงการมีที่ปรึกษาชาวตะวันตกในรัฐบาลชนพื้นเมือง กรณีของสยาม เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่พบว่หลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ อังกฤษก็ไม่มีเหตุผลความจำเป็นใดๆ ที่จะเข้ายึดครองสยามอย่างเป็นทางการอีก.

หน้าว่าง

	หน้า
● พระรูปพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา	(๕)
● พระประวัติ	(๗)
● คำกราบทูลรายงาน	(๘)
● บทบรรณาธิการ	(๑๓)
● The Bowring Treaty of 1855 and the Opening of Siam to Western Trade พันเอกหญิง ดร.คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	๑
● พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับการต่างประเทศ อัจฉราพร กมุทพิสมัย	๓๘
● บทบาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ศุภารมย์ ประสาทแก้ว	๖๓
● การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๘๘ : พระบรมราชโบายและพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการค้าเสรี พันเอก ดร.ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์	๘๑
● ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสยามหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๔๒๔ ศิริพันธ์ นันสูนานนท์	๑๐๗
● กระแสโลกาภิวัตน์ จักรวรรดินิยมการค้าเสรี และผลที่มีต่อสยาม พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๔๘๐ (ค.ศ. ๑๘๔๕-๑๘๓๗) ดร.อัมมาร์ สยามวาลา สุนทรী อาสะไวย์	๑๑๘
● ภาคผนวก	๑๓๘

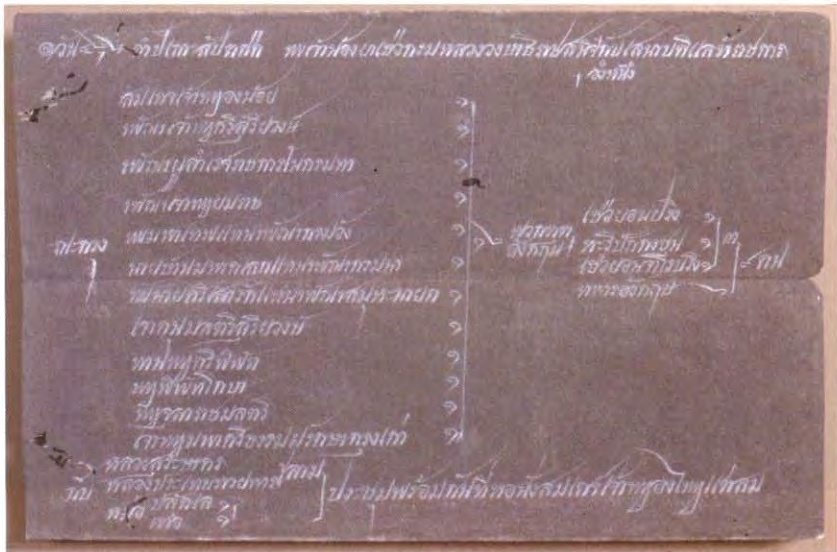
หน้าว่าง

ภาพที่ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ต้นราชสกุล สนิทวงศ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้านวม พระราชโอรสองค์ที่ ๔๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาปราง (ใหญ่) สายราชินิกุลบางช้าง ทรงเป็นเจ้านายไทยผู้มีบทบาทสำคัญ ในด้านการต่างประเทศช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ภาพที่ ๒ ร่างสนธิสัญญาเบาว์ริง ในสมุดไทยคำ แสดงการวางตราประจำตำแหน่ง ของคณะกรรมการฝ่ายไทย (สยาม) ๕ พระองค์/คน และตำแหน่ง ตราร้าง เซอร์จอห์น เบาว์ริง (เชอียอนบริง) ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

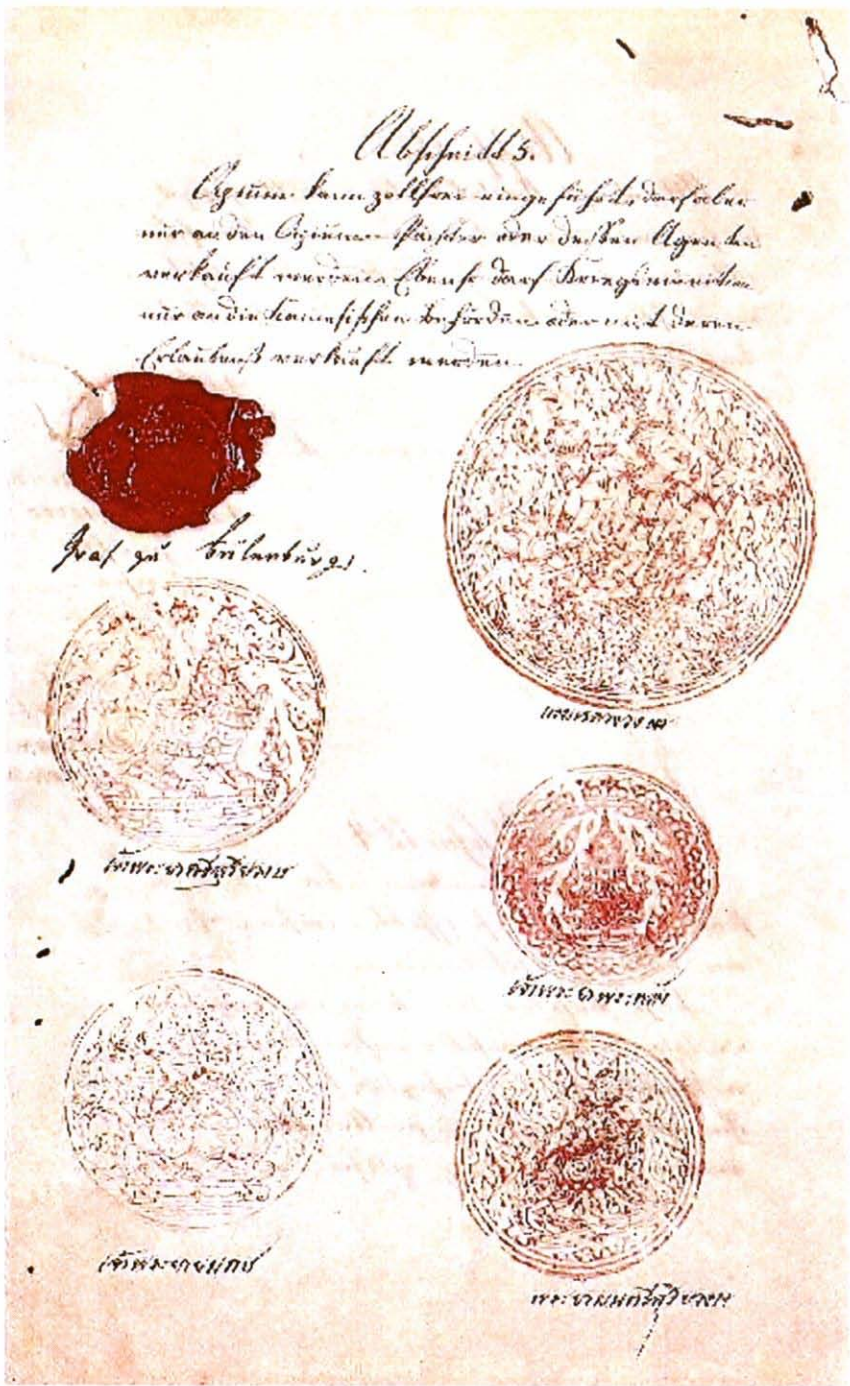

ภาพที่ ๓ ร่างสนธิสัญญาเบาว์ริง ในสมุดไทยคำ แสดงพระนาม/รายชื่อ ผู้เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ การเจรจาที่มาประชุมพร้อมกันที่บ้านสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) โดยมีฝ่ายไทย (สยาม) ๑๒ คน ฝ่ายอังกฤษ ๘ คน ทั้งนี้ยังปรากฏชื่อของหมอบรัดเลย์อีกด้วย ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ ๕ ขุนนางผู้ใหญ่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันลงนามทำสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างสยามกับปรัสเซีย เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๔ (นับตามปฏิทินเก่า) ณ พระราชวังเดิม ธนบุรี

จากซ้ายไปขวา แถวหน้า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท,
เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค),
กอน เอวแลนเบิร์ก ราชทูตปรัสเซีย
แถวหลัง เจ้าพระยาวรวิงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค),
เจ้าพระยายมราช (นุช บุนนาค),
พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค)

ภาพที่ ๕ ตราประทับ แสดงพระนาม/รายชื่อ คณะกรรมการฝ่ายไทย และตราครุฑของราชทูต
 ประเศสยาม ในสัญญาการค้าระหว่างสยาม-ปรัสเซีย (ฉบับจริง) พ.ศ. ๒๔๐๔ (นับตามปฏิทินเก่า)
 ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

The Bowring Treaty of 1855 and the Opening of Siam to Western Trade*

*Neon Snidvongs***

I. The Mission of Sir John Bowring March-May 1855.

II. The Ratification Mission of Harry Parkes, March-May 1856.

III. Network of Siam's Treaty Relations with the West.

I. The British Foreign Office, as we have seen, for various reasons had decided against the dispatch of a special mission to Bangkok to negotiate for improved conditions for foreign trade and had instead put the project under the general policy of expanding British commerce in the East. When Sir John Bowring was appointed Superintendent of British Trade in China in 1854, the Foreign Office put Japan, Cochin China, and Siam within his sphere of activities.

* บทความนี้คือเนื้อหาในบทที่ ๖ ของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง THE DEVELOPEMENT OF SIAM' RELATIONS WITH BRITAIN AND FRANCE IN THE REIGN OF KING MONGKUT, 1851-1868 โดย พันเอกหญิง ดร.คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งคณะบรรณานุกรมได้รับอนุญาตให้นำลงพิมพ์ไว้ ณ ที่นี้ สารสำคัญที่ผู้เขียนนำเสนอในหัวข้อแรกและหัวข้อที่สองเป็นรายละเอียดและข้อมูลเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ทั้งในส่วนของเซอร์จอห์น เบาว์ริง และแฮร์รี พาร์กส์ ต่อสนธิสัญญาเบาว์ริง ส่วนหัวข้อสุดท้ายเป็นการอธิบายและวิเคราะห์เรื่องเครือข่ายการค้าระหว่างสยามกับตะวันตกภายหลังการทำสนธิสัญญาดังกล่าว จุดสำคัญประการหนึ่งคือ ประเด็นการเติบโตของการส่งออกข้าวไปยังตลาดใหม่ นอกเหนือจากการส่งออกให้จีน และประเด็นพัฒนาทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญา โดยที่สินค้าส่งออกของสยามได้เปลี่ยนไปเป็นสินค้าวัตถุดิบจากธรรมชาติ เช่น ข้าว ไม้สัก ดีบุก และยางพารา ทั้งนี้ลักษณะการค้ากับต่างประเทศของสยามจะคงรูปแบบดังกล่าวต่อเนื่องมาอีกกว่าศตวรรษ กล่าวคือ เป็นการส่งออกสินค้าวัตถุดิบ และนำเข้าสินค้าแปรรูป (manufactured goods).

** รองประธานกรรมการมูลนิธิคึกฤทธิ์ ๔๐ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

Bowring was to try and negotiate for favourable conditions for British commerce in these countries when circumstances permitted but Chinese affairs were to be his primary concern, and on no account was he to leave China if his absence would be injurious to British interests there.¹ Bowring only arrived in Siam in March 1855, over a year after his appointment as Minister plenipotentiary to the Court of Bangkok, and that despite the fact that he had learned long before that a welcome awaited him in Bangkok. Bowring wrote to King Mongkut on April 5th 1854, from Singapore on his way to China informing the king of his appointment, and at the king's suggestion he also gave a formal notification to the Phra Klang in September, fixing the date of the mission provisionally for February 1855.²

Although Bowring told the Phra Klang that his visit to Bangkok was conditional upon developments in China, that was not the only reason for the delay. In his instruction to Bowring at the time of his appointment in February 1854 Lord Clarendon emphasised that of all the three countries with whom Bowring was to conclude commercial treaties Japan was by far the most important and in June of that year, upon learning of the success of the United States in forcing open two Japanese ports the instruction was repeated, adding that France had agreed to make it a joint mission to obtain the same privileges from Japan.³ In fact Bowring decided to go to Siam only after he was convinced that because of the Crimean War and the necessity for British warships in the China sea to keep a look out for Russian squadrons, there was not sufficient naval backing available at the moment to ensure his success in Japan.⁴ Whatever the motive—personal jealousy or sincere conviction, Bowring professed himself equally unimpressed with the success of the American Commodore Perry earlier in the year or the effort of Rear Admiral Sir James Stirling, Commander in Chief of British naval forces of the China station, in September 1854. The treaty obtained by the United States, 'after great efforts', was of little commercial value, said Bowring, because only two ports were open, the right of ingress was limited, and no notes were fixed for customs duties.⁵ In his report to the Admiralty Sir James Stirling gave his reasons for going to Japan the desire to negotiate for the exclusion of Russian ships from Japanese ports and claimed that it was at the suggestion of the Japanese that the negotiation became more extensive and that he had made it clear that the convention was concluded in his own name as Commander in Chief for reasons of war and was to be valid only for 12 months, unless it was notified by the British government.⁶ Bowring refused to accept the terms of the convention and for some obscure

¹ FO 17/210, Clarendon to Bowring, February 13, 1854.

² FO 17/216, Bowring to Clarendon, September 14, 1854.

³ FO 17/210, Clarendon to Bowring, February 13, 1854 and June 8, 1854.

⁴ FO 17/217, Bowring to Clarendon, June 15, 1854.

⁵ FO 17/217, Bowring to Clarendon, June 15, 1854.

⁶ FO 17/217, Sir James Stirling to the Admiralty, October 22, 1854.

reasons which he did not give, told the Foreign Office, that his mission to Japan at that moment would only lead to inextricable embarrassments and might either compromise the Queen's dignity, or necessitate an appeal to hostile demonstration.⁷ That pique played some part in Bowring's refusal to accept the convention of Sir James Stirling is apparent from his letter in which he pointedly reminded the Admiral that in June 1854 the admiral told him that no ship could be spared for his, Bowring's, mission to Japan although the question of escort had been settled in the previous month.⁸ Bowring, however, also claimed that the American minister in China, Robert McLane, agreed with him that the Japanese were in no mood for negotiation. According to McLane the Japanese were unwilling and suspicious and continually protesting that they had nothing to exchange with foreign goods.⁹

On the other hand, not only did the Siamese authorities announce their readiness to negotiate, but Bowring also received indications that lack of impressive naval escort, instead of producing an adverse affect on the position of Britain, would be welcomed by the Siamese. The mission to Bangkok was originally planned as a joint venture of the American, the British and the French negotiators. Commodore Perry had informed the Siamese in December 1853 of his intention to visit Bangkok in the following summer, escorted by the United States squadron and the *Kalahome* had replied that he hoped the escort would not exceed 2-3 ships suitable for a friendly visit, because a larger escort would alarm the population.¹⁰ On his part, in view of the preoccupation of the British naval authorities, Sir John Bowring cleverly informed the Siamese that although the British kept a large number of warships in the China Sea he would not bring a large escort because his mission was friendly in nature and he hoped that this decision would not result in the hindrance of the conclusion of the Treaty.¹¹ The Phra Klang, repeating the *Kalahome's* argument against a large naval escort, assured Bowring that Siam was ready to negotiate if the British wanted friendship. Whatever the size of Bowring's escort, added the diplomatic Phra Klang, all the world knew that England was a very powerful nation.¹²

⁷ FO 17/217, Bowring to Clarendon, November 27, 1854.

⁸ FO 17/217, Bowring to Stirling, November 27, 1854.

⁹ FO 17/217, Bowring to Clarendon, June 15, 1854.

¹⁰ Siamese Black Book, J.S.1215/106. The *Kalahome* to Perry.

¹¹ Siamese Black Book, J.S.1215/113. Bowring to the Phra Klang, September 14, 1854.

¹² FO 17/226, Siamese Black Book, J.S.1216/113, the Phra Klang to Bowring, November 20, 1854.

The Taiping Rebellion which had been ravaging China since 1850 gave Bowring another reason in favour of the Bangkok mission. At his appointments he had received instructions to keep out of local affairs and in January 1855 Bowring reported to the Foreign Office that while there was nothing more he could do towards the protection of British property and restoration of trade to Canton, his temporary absence from China would make strict neutrality easier to maintain.¹³ The Bowring mission, therefore, was dictated largely by political expediency having no direct connection with Siamese affairs, and the negotiation itself appeared to be of the same casual nature. The treaty which became the pattern for all Siam's treaties with western countries and whose provisions lasted over half a century was concluded after less than a fortnight's negotiation. The Bowring mission lasted from March 24, 1855 when the envoy's ship, the **Rattler** and her escort the **Grecian**, arrived off the bar of the Menam, till April 22, 1853, when Bowring left Bangkok in a grand procession. Bowring himself considered that his mission was successful beyond belief.¹⁴ The Singapore Chamber of Commerce expressed its entire satisfaction and considered that the terms of the treaty were more liberal than it had had reasons to expect.¹⁵

There is no doubt that the main reason for Bowring's success in obtaining in 1855 what Brooke had failed to do in 1850 was the change in the attitude of the Siamese authorities. But although the new party in power saw the necessity to alter Siam's policy towards the West there saw still a conservative element in the government strong enough to resist any unreasonable demands for changes. Other factors were at work, giving the mission the success it met with and chief among these were the personalities and qualifications of the British negotiators. Sir John Bowring, the Minister Plenipotentiary, was himself a very versatile man whose literary achievements could not have failed to arouse the admiration of a scholar like King Mongkut. Bowring was a master of six European languages and had a fair book knowledge of seven others. He also knew Chinese and Arabic. In 1829 he received the Doctor of Law degree from Grouaingin University in the Netherlands and in 1836 he could boast of no less than twenty academic citations and membership listings of scholarly societies. He was also an ardent admirer of Jeremy Bentham and had edited Bentham's **Life and Works** in eleven volumes, and so was very well qualified to persuade the Siamese to see

¹³ FO 17/226, Bowring to Clarendon, January 6, 1855.

¹⁴ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 25, 1855.

¹⁵ FO 17/229, A. Logan, Secretary to the Singapore Chamber of Commerce, to Bowring, May 3, 1855.

the wisdom of a liberal commercial policy. In 1824 he helped found the **Westminster Review**. He was a member of parliament from 1829-1837 and again from 1841-1849. In 1847 he served as a member of a parliamentary commission inquiring into the affairs of Hong Kong and was thus introduced to the subjects of British interests overseas. He was a friend of Viscount Palmerston and the Earl of Clarendon and when he lost his entire fortune in 1849 in an unsuccessful ironworks venture Lord Palmerston gave him the consulship at Canton, the post which he retained till his appointment as Superintendent of British Trade in Hong Kong in 1854 after his return for leave in England. Finally Bowring was knighted on the eve of his second departure from the East.¹⁶ His knighthood not only raised Bowring's personal prestige among the title-conscious Siamese but there is evidence that it was considered a mark of honour for Siam itself. Sir Robert Schomburgk in 1857 reported to the Foreign Office that at the public audience on his arrival King Mongkut expressed great satisfaction that Britain was now to be represented in Bangkok by a knighted person.¹⁷ The king himself elaborated on this point a little later.

'We beg', wrote King Mongkut to Clarendon in 1858, 'to offer our great sincere thanks and to express our being gratitude to Her Gracious Britannic Majesty and Her Government for such the selection of such praiseworthy person (Sir Robert Schomburgk) suitable for being with us here and appointment that given to him in higher dignity that has been given to the other before. The dignity of Sir Robert Schomburgk knight who is British consul here will prove also our honour higher than before among nations in regions of the State of China-india until China.'¹⁸

Of even greater importance is the fact that in addition to his personal qualifications Bowring carried with him formal credentials from the Queen of England, as opposed to the letter from Lord Palmerston with which Sir James Brooke was provided in 1850.

¹⁶ Dictionary of National Biography; I.F.Cady, *The Roots of French Imperialism in Eastern Asia*, (New York 1954), pp. 119-121.

¹⁷ FO 69/6, Schomburgk to Clarendon, December 26, 1857.

¹⁸ FO 69/13, King Mongkut to Clarendon, June 29, 1858.

"I am also happy to learn," wrote King Mongkut to Bowring in 1854, that your Excellency's being my correspondent and respected friend, has been just knighted and appointed to be Plenipotentiary and Chief Superintendent of Trade in China and Governor of Hong Kong and its dependencies, and that your Excellency is also accredited to me with full powers from Her Gracious Majesty the Queen of Great Britain and Ireland, to enter into Treaties, and to discuss all subjects of interest between the Kingdom of Great Britain and its dependencies and the Kingdom of Siam and its adjacent tributary countries.¹⁹

During his first spell in the East Bowring had, as apparent from the king's letter, entered into correspondence with Mongkut and this contributed in some degree to his success in Bangkok. As seen above it was King Mongkut who advised his 'respected friend' to give formal notification to the Siamese government of his appointment and in the course of this official correspondence Bowring informed the Phra Klang that if his other affairs should prevent him from coming to Bangkok in the near future he would entrust the negotiation to a confidential deputy.²⁰ In that case, said the Phra Klang, it would be better to postpone the negotiation till a more convenient date for Bowring. The King had already told the people of Siam and most of the tributary states that Siam was to be honoured with a mission direct from the Queen of England and he would lose much prestige if the expected plenipotentiary would only send a deputy instead. It would also be interpreted as Bowring's personal dislike of Siam, added the Phra Klang.²¹

One of the difficulties facing the rulers of Siam was that their new policy might appear as a submission to the West and thus reduced her prestige among her Asian neighbours. To counter that King Mongkut made much of Bowring's credentials and a deputy would deprive the mission of its character as direct representative of the British government in London. The Siamese, however, chose to give the attitude of western merchants towards the Burney Treaty of 1826 as their reason against negotiation with Bowring's deputy. The Burney Treaty, the Phra Klang told Bowring in his letter, did not command the respect of any European merchants who chose to regard it as an agreement with a mere Indian company.

¹⁹ FO 17/216, King Mongkut to Bowring, July 18, 1854.

²⁰ Siamese Black Book, J.S.1216/113, Bowring to the Phra Klang, February 1855.

²¹ Siamese Black Book, J.S.1216/113, the Phra Klang to Bowring, March 7, 1855.

“Your intended mission,” the Phra Klang went on has been fully reported in numerous newspapers and it is known in all countries that you have been commanded by Her Majesty the Queen of Great Britain to come to establish friendly relations between the two countries, and that at the same time you have received order from Parliament to conclude a commercial treaty with us. The Bangkok government is delighted because this appointment will set right the misunderstanding of the European merchants here, and will raise the prestige of Siam.²²

Owing to his frustrated plan for Japan Bowring had already left Hong Kong for Bangkok when this important letter arrived and the Siamese gave him a copy on his arrival off the bar of the Menam.²³ It is certain that had Bowring sent a deputy the Siamese would have tried to make endless difficulties and refused to sign a treaty and although the suggestion for the postponement of the visit came from the Siamese further delay would have wounded their susceptibility to some extent. A certain amount of luck, that circumstances in China and the preoccupation of the British naval authorities should induce Bowring to come himself to Bangkok when he did, therefore helped to promote the course of friendship between the two countries.

In spite of the willingness of the Siamese to negotiate there were necessarily still many problems arising out of the different conceptions of the East and the West which could cause disputes and it needed a great deal of tact and patience on both sides to overcome national prejudices and the suspicion each had for the other. Bowring differed from his predecessor Sir James Brooke, also in that he did not come to Bangkok through Malaya and therefore he had no prejudices against the Siamese, and the attention paid to him by the king and other members of the Siamese government flattered him and disposed him favourably towards them. His books about Siam which he published in 1857 is more flattering than most contemporary accounts. An outstanding difference between the Bowring Mission and other western missions to Bangkok was the readiness of both sides to come to a compromise and on the British side a great deal of credit must go to Harry Parkes who acted

²² Siamese Black Book, J.S.1216/133, the Phra Klang to Bowring, March 7, 1855.

²³ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 18, 1855 Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam, with a Narrative of the Mission to That Country in 1855*, Two volumes, (London 1857).

as Bowring's secretary. Parkes was then Chinese interpreter at the British consulate at Amoy and Bowring brought him to Siam believing that his knowledge of Chinese would be useful. After the success of the Siamese mission Parkes was appointed British consul at Canton, where in 1856 his precipitated action, backed by Sir John Bowring, over the seizure by the Chinese authority of a ship flying British flag, involved the British Government in the struggle with China. In Bangkok in 1855, however, the co-authors of the Arrow War were on their best behaviour and Harry Parkes in particular showed a remarkable degree of patience and skill.

Parkes and Bowring's own son, Captain J.C. Bowring, were entrusted with the preliminary arrangement for the reception of the mission and also the details of the Treaty provisions. The first point of dispute was over etiquette. The Siamese maintained that it was customary for foreign warships to remain at Paknam, a fortress town at the bar of the Menam commanding the entry to Bangkok which is about 10 miles further up the river, and for the envoy to proceed to the capital in state barges provided by the Siamese government. The British on the other hand insisted on going up to the capital in their own ship. Bowring had decided that his policy was to be that of conciliatory manners mixed with a display of force. The presence of the **Rattler** at Bangkok, he considered, and rightly so, would facilitate the course of the negotiation.²⁴ Parkes and Captain Bowring, who were sent to announce the arrival of the mission off the bar to the Paknam authorities managed to come to a compromise over the issue. The Siamese told them that the refusal of a royal barge indicated disrespect, so Parkes agreed that Bowring was to go to Bangkok in the state barge and the Siamese agreed to let the **Rattler** follow within 24 hours, on condition that it would not proceed beyond the two fortress about a mile from Bangkok, a condition which later Bowring managed to overcome and the **Rattler** moved up to Bangkok.²⁵ A compromise was reached also on the question of the firing of the salute. Following his policy of the display of force Bowring wanted to fire the salute in Bangkok so that the presence of a British warship should be as widely known as possible and refused to give way to the Siamese government's objection, saying that it was the honour due to them. It was agreed then that the salute would not be fired until after 24 hours after the arrival of the **Rattler** in Bangkok, to give time to warn the people not to be alarmed.²⁶

²⁴ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

²⁵ FO 17/229, Parkes and Captain Bowring to Sir John Bowring, April 1, 1855, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

²⁶ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

Another point of disagreement was the arrangement for formal audience. At first Parkes was told that Bowring would be received in the same manner as John Crawford and Henry Burney had been before him, that is to say, in the same manners as receptions granted to envoys from the neighbouring Asian states.²⁷ Without much difficulty the British won the point that Bowring's position as representative of the sovereign as well as of the government gave in the right of a special reception as had been accorded to the French ambassadors from Louis XIV in the seventeenth century.²⁸ On this point the British view coincided with that of King Mongkut who, as we have seen, wanted to make the most of the visit to enhance his prestige in the eyes of his neighbours. A grand audience, postponed till towards the end of the visit, to give time both for the conclusion of the treaty and for the summoning of provincial officials for the occasion, was agreed upon. By quoting the precedent of Louis XIV's envoys Bowring overruled the Siamese customs of refusing any armed person to approach the sovereign and he and his suite kept their swords at the royal audience. The extent of the Siamese authorities willingness to compromise is all the more remarkable if we compare the reception of another British mission at another eastern court in the same year. King Mindon of Burma, who resembled his contemporary King Mongkut in many ways, in his attempt to conciliate the British authorities in India in order to lessen the evils of the second Anglo-Burmese War of 1852, sent a complimentary mission to Calcutta in 1854 and in return the Marquis of Dalhousie sent Major Arthur Phayre, commissioner of Pegu, to the Court of Ava in August 1855. Despite their desire to please their visitors the Burmese were still slaves of customs and the British envoy and his suite were compelled to leave not only their swords but also their shoes outside the Audience Hall, very much to the chagrin, if not of the patient Major Phayre himself, at least of his spirited secretary Captain Henry Yule.²⁹

Most of the details were settled by Parkes while Bowring still remained off the bar of the river. From Paknam Parkes proceeded to Bangkok to arrange for the proper reception of the mission in terms of accommodations etc., and from the time that the Minister plenipotentiary crossed the bar till his departure 20 days later no dispute over etiquette cropped up to cause vexation to either side. The Kalahome himself went down to meet

²⁷ FO 17/229, Bowring and Captain Bowring to Sir John Bowring. April 1, 1855.

²⁸ FO 17/229, Bowring to the Kalahome, April 1, 1855.

²⁹ Henry Yule, *A Narrative of the Mission Sent by the Governor General of India to the Court of Ava in 1855*, London 1858, pp. 82-83.

Bowring at Paknam and Bowring proceeded to Bangkok in a grand procession. On his arrival at Paknam Bowring had evidence that his visit had long been awaited. The Siamese had built a temporary hall of reception there for this special occasion. At Bangkok the king had refurbished the so called **British Factory** for the mission. Robert Hunter II had been in charge of the furnishings which Bowring reported to be well done. In accordance with Eastern custom, as Major Phayre was also to experience in Ava, the Siamese government sent a regular food supply to the mission and even some delicacies prepared by the ladies of the palace themselves. Monetary gifts were also offered for the upkeep of the mission during their stay but Bowring refused these as contrary to British practice. Although formal audience was postponed, the king granted Bowring a private audience on the day after his arrival and promised to do so again any time Bowring wanted. The king also appointed two special messengers to carry correspondence, almost a daily occurrence, between him and the British envoy. Bowring considered that this reception was all that could be desired and told the Foreign Office in London that 'We took our departure from a country the recollection of which is associated in our minds with nothing but grateful reminiscences and hopeful anticipations'.³⁰

As already stated the actual negotiations were very short. The mission arrived in Bangkok on April 5th and it was a week before the Siamese became interested in the business side as opposed to the ceremonial side. The Commissioners with the necessary powers for negotiation were not appointed till April 8th, but by April 15th the terms of the treaty were entirely agreed upon.³¹ This short duration did not mean that there were no difficulties. On the contrary at one point there was a possibility of a deadlock and only Bowring's timely threat saved the situation. From the beginning Bowring noticed that there seemed to be a certain degree of hesitation on the part of the Siamese to conclude a new treaty. The Kalahome and the Phra Klang on different occasions made the same remarks to Parkes on the limitations of Siam's natural resources and the incapability to sustain a large foreign trade but Parkes brushed aside these excuses.³² An objection was also made to the British proposal that the Siamese should appoint a set of commissioners to negotiate the

³⁰ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1858.

³¹ FO 17/229, Bowring's Journal of the Mission to Bangkok, entries for April 8 and April 15, 1855.

³² FO 17/229, Parkes and J.C. Bowring to Sir John Bowring, April 1, 1855.

terms of the treaty on the ground that such delegation of power was contrary to Siamese custom.³³

The real cause of this hesitation, as pointed out before, was the fear that an agreement with the West might reduce Siam's prestige in the eyes of other Asian states, especially Vietnam. The Phra Klang observed in the **Chronicle of Rama III**, which he edited, that after the loss of Rangoon and other coastal provinces Burma had ceased to be a great power.³⁴ Siam and Vietnam, therefore, remained the only two formidable powers in the area. Taking into consideration the fact that not only were both these rivals ruled by newly established dynasties but that they were also nominally joint suzerains of other lesser states like Laos and Cambodia, it is easy to understand the vital importance of the issue of prestige. Both Parkes and Bowring noticed that the first question they received from a new Siamese whom they met—the Kalahome, the Phra Klang, and the king himself, related to British policy towards Vietnam.³⁵ The Kalahome told Parkes that all foreign envoys who came to Siam told him that they were going on to Vietnam but so far there had not yet been any treaty between that country and the western powers, and if Bowring succeeded in opening Vietnam to the West the Kalahome would write to congratulate and thank him sincerely because at present Siamese prestige suffered a great deal from the Vietnamese taunt that they were able to resist the West while Siam had to give way.³⁶

Even the king seemed to hesitate and the appointment of the Siamese commissioners was delayed for four days despite the promise given to Bowring that he would do all in his power to speed up the negotiation. In his private interviews with Bowring King Mongkut was reserved on the question of treaty provisions and referred the matter to his ministers.³⁷ The Kalahome was the first Siamese to be won over. He paid many private visits to Bowring and it was only after repeated discussions that he let himself be convinced that Bowring would consider the interests of Siam as well as those of Britain. Bowring was very much impressed

³³ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 3, 1855.

³⁴ Chronicle of Rama I.

³⁵ FO 17/229, Parkes and J.C. Bowring to Sir John Bowring, April 1, 1855: Bowring's Journal, entry April 4, 1855.

³⁶ Siamese Black Book J.S. 1216/113, Documents on the Bowring Mission—Memo of a conversation between the Kalahome and Parkes at Paknam, March 28, 1855.

³⁷ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 4, 1855.

by the Kalahome's devotion to his country, and according to Bowring, once his doubt was removed the Kalahome confided unreservedly to him about the weakness of his country and the difficulty to overcome the resistance of the influential nobles who had a vested interest in prolonging the old regime. He even asked Bowring to use his influence with the king and urge him to launch a systematic reform of internal affairs such as the system of tax collection.³⁸ Without in any way questioning the honesty and patriotism of the great minister it should be stated that the Kalahome's decision to support the negotiations was made comparatively easy by the fact that he did not seem to have any vested interest in commerce. It will be remembered that his father had been the combined Kalahome-Klang of Rama III but by that time the commercial side of the Phra Klang's department had come exclusively under the deputy Phra Klang who usually held the title of Phya Sri Piphat,³⁹ and it was the former deputy Phra Klang, who had been promoted to the unprecedented title of Second Regent at the accession of King Mongkut, who was to be the greatest opponent to the efforts of Parkes and Bowring. King Mongkut appointed five commissioners—the First Regent or Somdetch Ong Yai, father of the Kalahome and the Phra Klang; the Second Regent or Somdetch Ong Noi, brother of the First Regent; the Kalahome; the Phra Klang. As head of the commissioners he appointed his half brother Prince Wongsa, or the Krom Hlmang, and although King Mongkut later explained, as mentioned above, that the Prince was the representative of the royal family in the government, his appointment seems to have been an after thought and may have been due to the influence of the Kalahome.⁴⁰ In Bowring's opinion of all the five commissioners the Prince and the Kalahome were the only two members eager for the success of the negotiations. The First Regent fell very ill after the first formal meeting and the Phra Klang despite his liberal views played very little part owing to his indisposition. The Second Regent was the only obstacle in the ring of discussion, and Bowring referred to him as 'the receiver general' of profits from commercial monopolies and tax farming.⁴¹ Outside the discussion chamber, however, the Second Regent commanded a great deal of support of princes and nobles, but after a threatening message from Bowring, which we will come to later, the Second Regent also pleaded indisposition and dropped out

³⁸ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 5, 1855.

³⁹ King Chulalongkorn, *Speech on the Changes in the Administration in 1892*, (Bangkok 1927), p. 7.

⁴⁰ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 7, 1855.

⁴¹ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

from active discussion. Most of the negotiations were carried on by the Prince and the Kalahome on the Siamese side. In fact Parkes came to an agreement with the Kalahome on most of the important points even before the appointment of the commissioners:- the substituting of export and import duties for the heavy measurement duty on ship; the question of consular jurisdiction; the question of export of rice and the advance of British warships beyond Paknam.⁴² These private agreements were incorporated in the draft of British proposals submitted to the Siamese at the formal meeting.

From the beginning Bowring made it clear that he came to '**negotiate**'. Even before he left Hong Kong King Mongkut had asked him for the principal proposals but Bowring refused to say anything except that he considered that consular jurisdiction would be a helpful arrangement for preventing misunderstandings.⁴³ On his arrival the Siamese again asked for written proposals but were told that such important provisions could be made only after full discussion between both parties and after a half-hearted attempt to refuse to appoint commissioners with full powers to negotiate with him the Siamese came round to Bowring's point of view. Thus Bowring avoided both the appearance of dictating terms to the Siamese and also the possibility of their rejecting his proposals one by one as they had done the Heads of Proposals of Sir James Brooke in 1850. The procedure of the Bowring negotiations was that the British negotiators went to meet the Siamese commissioners and read out the proposals. These were then rendered into Siamese and formed the basis of the discussion. Bowring reputed that some of the proposals were "talked about" for over 6 hours before the Siamese agreed to accept them.⁴⁴

When the Foreign Office appointed Bowring to negotiate with Japan, Vietnam and Siam, they had left the settlements of details to his discretion because local consideration must be taken into consideration. There were, however, a few points which the British government considered essential in a treaty with these countries:- consular jurisdiction, religious liberty, interpretation of the treaty by the English text and an agreement for the alterations of the terms of the treaty at a certain date.⁴⁵ The proposals for consular jurisdiction and interpretation by the English text encountered very strong objections. Consular

⁴² FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 7, 8, 1855.

⁴³ FO 17/229, Bowring to King Mongkut, September 15, 1854.

⁴⁴ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

⁴⁵ FO 17/210, Clarendon to Bowring, February 13, 1854.

jurisdiction was objected to on the ground that other nations would follow the example of Britain and not only would Siam's judicial independence have been seriously threatened but this concession could have been used for purposes other than commercial. The Siamese considered that only Britain, France and the United States were commercially justified in asking for consular jurisdiction. They added that they were not afraid of a British consul for political reasons because they believed that the British had more than enough on their plate, but that it was not so with other nations.⁴⁶ After much bargaining a solution was reached. The Siamese gained the point that trade and not time should be the condition for the setting up of a consulate. Bowring had proposed that a British consul was to arrive in Bangkok 12 months after the treaty was signed. The Siamese proposed that a consul should not be sent until after 30 ships flying the British flag should have come to Bangkok. It was finally agreed upon 10 British ships as a condition for the appointment of a British consul. Parkes had already received information that this condition could easily be fulfilled because an average of 15 vessels arrived in Bangkok yearly. This commercial condition would be a safeguard against other nations appointing consuls for political reasons. As a further safeguard Bowring suggested that the Siamese should stipulate that a foreign consul must not be a member of a mercantile body and thus only countries with real interests in Siam would bother to appoint consuls.⁴⁷

The opposition to the interpretation by the English text came at the eleventh hour when all other opposition had been overcome. It is significant that this last attempt to show resistance came from King Mongkut himself when all other less liberal nobles had been silenced. At one point the conservative party headed by the Second Regent mustered up enough support to threaten to wreck the negotiation. After agreeing to the original proposals in the discussion room the Siamese asked for a break to prepare the detailed arrangements of such things as conditions for the rates and rent of land to British merchants and the rates of the export-import duties. During the recess the Kalahome sent word to Bowring that the Siamese commissioners had changed their minds and refused their consent, and that the Kalahome himself had no power to compel them to keep their word. Bowring took the hint and sent a message to the commissioners to the effect that if they did not keep their word he also had the right to retract from his promise, namely that the **Rattler** then anchored in front

⁴⁶ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 9, 1854.

⁴⁷ FO 17/229, Bowring's Journal, April 9, 1855

of the British Factory should move down the river on the next day on account of some religious procession. Not only did Bowring threaten to keep the **Rattler** where it was, but he went on to say that if business was not carried out as agreed he would consider this as a courtesy visit and leave the country, to return only after consultations with the British Admiral commanding the China Station and his French and American colleagues in China. In face of this threat the opposition capitulated, the **Rattler** moved down stream and negotiations were resumed.⁴⁸ The Kalahome later told Bowring that this was just the support he needed.⁴⁹ Another half-hearted opposition took the form of counter proposals with slight differences from those of the British—restriction of religious liberty only to Christians, punishment of British subjects who spoke disrespectfully to or of Siamese officials, but all were easily overcome. Another difficulty about the passage of British warships beyond Paknam was also settled. The Siamese quoted the French bombardment of Tourane in 1847 as an example that a foreign warship was not always a peaceful visitor. Finally it was agreed that ships of war would proceed beyond Paknam only when there was an envoy from the British government on board, or when the Siamese authorities, seeing that the ship should come into dock for repairs, gave them permission to do so.⁵⁰

On April 14, 1855, six days after their appointments, the Siamese commissioners gave their consent to the new draft which Bowring drew up, incorporating his original proposals and such of the Siamese counterproposals as were not objectionable. It was at this point that King Mongkut made an object on some religious ground to the inclusion in the treaty of the clause recognising the English text as the standard version. As a final compromise the clause was removed to the General Regulations attached to the Treaty. After the public audiences granted to the mission by the two kings the treaty was signed and sealed by the commissioners of both sides to the salute of 21 guns from the **Rattler** and the Siamese fortresses. The treaty was to come into effect on April 6, 1856, the ratifications to be exchanged some time before that date.⁵¹

⁴⁸ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

⁴⁹ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 11, 1855.

⁵⁰ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

⁵¹ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

The provisions in the 12 articles of the Bowring Treaty were real improvements on the existing Burney Treaty of 1826. First of all, British subjects in Siam now came under the jurisdiction of the British consul instead of being subjected to Siamese laws as was expressly stated in the Burney Treaty. They now had the right to buy and rent land and houses in the specified areas in Bangkok and its immediate vicinity, whereas the Burney Treaty stipulated that this right of settlement was dependent on the will of the Siamese authority. In commercial affairs the measurement duty on ships was replaced by fixed export-import duties, with the guarantee that a single duty was to be levied on articles of trade from cultivation to shipping, and in many cases the heavy inland duty was replaced by export duty. Monopolies were abolished except in the case of import of firearms and opium when the merchants has to sell only to the Siamese government in one case and to the opium farmer in the other. Although the right of settlement was restricted to the Bangkok area British merchants had free access to all other Siamese ports and also to the interior of the country whereas formerly this right of entry was made dependent on the will of the provincial governors concerned. Finally, British shipping was to have the same privileges as Siamese and Chinese ships. The other two points stressed by the British government, the most favoured nation treatment for British subjects and provision for the revision of the terms of the treaty, were also agreed upon. The treaty was to be revised after 10 years if desired by either party. Appended to the Treaty were the General Regulations for British commerce, dealing with the entry of British vessels, provision for pilots for the river navigation, report of arrival, port clearance, etc., and as mentioned earlier, the provision that the English version was to be the standard text of the Treaty.⁵²

II. When Bowring communicated to the Foreign Office the outcome of the negotiations, together with the satisfaction of the Singapore Chamber of Commerce, the Foreign Office signified its assent. The Queen's Advocate to whom the treaty was sent for approval, however, pointed out various defects and suggested many amendments. The first objection was that the clauses of the Burney Treaty which were now abrogated by the new treaty had not been clearly cancelled. Another serious objection was to the provision of Article II of the

⁵² FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 25, 1855, report on the success of the mission and summary of the treaty provisions.

new treaty concerning consular jurisdiction. It did not provide for an exclusive jurisdiction of the consul over British subjects. The article reads as follows:-

Any dispute arising between British and Siamese subjects shall be heard and determined by the consul, in conjunction with the proper Siamese officers, and criminal offences will be punished, in the case of English offenders, by the consul according to English laws, and in case of Siamese offenders through the Siamese authority. But the consul shall not interfere in any matter referring solely to Siamese, neither will the Siamese authorities interfere in questions which only concern the subjects of her Britannic Majesty.⁵³

The Advocate General also criticised a part of Article V which says —'nor shall they (British subjects) leave Siam if the Siamese authorities show to the British consul that legitimate objections exist to their quitting the country.'⁵⁴ It was felt that the vague discretionary power of the consul over the movement of British subjects, conditioned upon objections from the Siamese authorities, was undesirable. The rest of the objections were over small points, such as settlement of debts, disposal of property of the deceased, aids in case of a shipwreck, etc., questions of which, to the legal mind, it would be better to have definite provisions.

The Foreign Office communicated these objections to Harry Parkes who brought the treaty to London, and asked for his opinions. Parkes maintained, and rightly so, that the very weakness of the treaty, namely its incompleteness, was the key for the success of the Bowring mission. The omission of formal cancellation of the articles of the Burney Treaty which were superseded by the new treaty was a deliberate policy. Apart from the fact that he had no power to deal with the political provisions Bowring was afraid that to go through the Burney Treaty would definitely lead to disagreement with the Siamese because the Malayan settlements were bound to come under discussion. At this initial state in the renewal of

⁵³Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam* (London 1857), V.II, pp. 237-241, reproduction of the treaty, Article II.

⁵⁴Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam* (London 1857), V.II, pp. 237-241, reproduction of the treaty, Article II.

formal relations between the two countries and before the Siamese had had time to be convinced of the good wishes of the British government, Bowring considered it unwise to tread on this delicate ground. It would arouse once more Siam's suspicion of British policy in Malaya. Bowring therefore decided to avoid the systematic abrogation of the various articles in the Burney Treaty altogether and the 1826 treaty was referred to only in the last article of the new treaty which says that 'such provisions of the Burney Treaty that were not cancelled by the Bowring Treaty would, in the same way as the other provisions of the new treaty, be subjected to revision after 10 years if desired by the contracting parties and after proper notice had been given.'⁵⁵

A chief reason of Bowring's success was that he restricted his proposals strictly to commercial business and here he profitted from the mistake of Sir James Brooke in 1850. It will be remembered that although Brooke proposed to alter only the commercial provisions of the Burney Treaty, he was factless enough to refer to the political clauses which he considered to be very favourable to the Siamese and argued that out of gratitude to Siam should alter the commercial clauses for mutual benefit.⁵⁶ Brooke's experience as well as his own taught Bowring to keep away from any unnecessary argument with the Siamese, because, as he told Lord Clarendon :-

'There is nothing so likely to lead to disagreeable and unprofitable controversies with Oriental nations, nor indeed anything more accordant with their policy than to involve strangers in question of a subordinate character.'⁵⁷

In their private discussions the Kalahome had tried to draw Bowring into discussions of a more political nature – the readjustment of the frontier between Siam and British Burma in the Mergui district. The Kalahome said that the present undefined frontier made it difficult for the Siamese to put down frontier brigandage. The Siamese wanted also to restrict the inland trade between the British Burmese and the Siamese to the west bank of the river Chau Phaya. If the Burmese crossed the river to the east, they might get into trouble with the Laos

⁵⁵ FO 17/236, Parkes to Hammond, permanent under secretary at the Foreign Office, October 8, 1855.

⁵⁶ Above, Chapter III.

⁵⁷ FO 17/246, Bowring to Clarendon, March 13, 1856.

and the Cambodians who were used to capturing and enslaving the Burmese. These Laos and Cambodians were Siamese subjects and the Siamese government did not want to get into trouble with the English authorities. Bowring evaded the discussion by saying that these matters came under the jurisdiction of the Indian government and he promised to submit to the governor general for consideration, emphasising at the same time that he was empowered to negotiate only a commercial treaty.⁵⁸ As we have seen in his letter to King Mongkut prior to his arrival in Bangkok, Bowring made even his insistence on consular jurisdiction over British subjects appeared as a provision necessary for flourishing trade.⁵⁹

Apart from the deliberate policy of avoiding unnecessary arguments with the Siamese, Parkes pointed out that before criticising the incompleteness of the Bowring Treaty one other important thing must be considered and that is the circumstances under which the Treaty was negotiated. The negotiation was of a very short duration and Bowring had achieved the best that he could. The Siamese put forward many proposals of their own which could not be all rejected. To cite only one example among the Siamese proposals which Bowring judged it wise to accept was the very provision criticized by the Advocate General, namely the right of the Siamese authorities to put forward legitimate objections to detain a British subject in the country. This clause was earnestly insisted upon by the Siamese commissioners, who were anxious to get something in return for their relinquishing control over British subjects and this clause seemed to give them a certain feeling of security.⁶⁰

As to other small defects pointed out by the Advocate General Parkes considered that they had already been secured either in the Burney Treaty, or in the treaty of 1833 between Siam and the United States, the privileges which were also secured to all British subjects by the most favoured nation clause of the Bowring Treaty. Bowring himself was aware of these defects but to raise all these points again would be to doubt the good faith of the Siamese. The Siamese themselves wanted many more detailed provisions but the British negotiations did not feel that they could give their assent because they could not get accurate information about local conditions in so short a time, and Bowring therefore suggested that detailed arrangements should be postponed and this formed part of the Article IX of the treaty, which says :

⁵⁸ FO 17/229, Bowring's Journal, entry 8, 1855.

⁵⁹ Above p. ...

⁶⁰ FO 17/237, Parkes to Under Secretary Hammond, October 8, 1855.

The said authorities (Siamese) and the Consul shall be enabled to introduce any further regulations which may be found necessary in order to give full effect to the objects of this treaty.⁶¹

In fact Bowring and Parkes realised that, despite the general regulations and tariff rates attached to the treaty, the conclusion of the Bowring Treaty was only a preliminary step and a great deal was still to be done to ensure the proper execution of the treaty provisions by the Siamese and to prevent what had been called 'the systematic violation' which had rendered the Burney Treaty useless. The exchange of ratifications had been fixed to take place within a year and Parkes and Bowring had decided that it was not to be merely a formal occasion, and Parkes, who was charged by Lord Clarendon with the ratification mission wanted to be in Bangkok when the treaty was to come into effect.⁶² So when, despite Parkes' explanations, the second report of the Advocate General still insisted on the desirability of clear abrogation of the superseded articles of the Burney Treaty and a more precise definition of consular jurisdiction, Parkes suggested that the best way was to make use of Article IX and to combine all the required alterations into a form of additional articles and present them to the Siamese before the exchange of ratifications. Parkes himself, however, was not very enthusiastic about this course. He foresaw the difficulty of convincing the Siamese that these amendments represented no real difference from the main objects of the Bowring Treaty, and he was afraid also that they might come to the conclusion that any concession granted to the British was the thin end of the wedge for further demands. Moreover, in dealing with the Burney Treaty due consideration must be given to the Siamese proposal over Malayan affairs and the boundary questions and these were more properly the problems of the Indian government.⁶³

Lord Wodehouse at the Foreign Office also agreed with Parkes that to demand these additional clauses might give the impression that Britain doubted the good faith of King Mongkut. The Foreign Office, therefore, came to the conclusion that although these supplementary articles would be an improvement, the British government was not prepared

⁶¹ FO 17/237, Parkes to Under Secretary Hammond, October 8, 1855.

⁶² FO 17/237, Parkes to Lord Wodehouse, October, 17, 1855.

⁶³ FO 17/236, Parkes to Lord Wodehouse, November 20, 1855.

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

to risk Bowring's achievements by insisting on their acceptance by the Siamese before the exchange of ratifications.⁶⁴ There were also practical difficulties since these additional clauses could only be signed by an envoy plenipotentiary and Bowring was not going to Siam himself. So Parkes was instructed not to propose these clauses for immediate acceptance, but he was to do all in his power to secure their acceptance by the Siamese government at some future date when Bowring might again have time to go to Bangkok.⁶⁵

Parkes left England in January 1856 and arrived off the bar of the Menam on board the warship **Auckland** on March 12, 1856. The exchange of ratifications took place on April 5, 1856 but Parkes did not leave Bangkok until May 15th. Before he left London Mr. Hammond, permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs, had told Parkes not to hurry back to Canton before he could get a satisfactory settlement from the Siamese.⁶⁶ Better acquaintance with the Siamese convinced Parkes that it would be necessary to secure definite provisions to ensure effective execution of the treaty and Parkes believed the delay was fully justified by his achievement. The outcome of two month's hard negotiation was the agreement of 12 articles between the Siamese commissioners and Parkes, subject to the approval of Bowring. This agreement incorporated all the suggestions of the Advocate General as well as other detailed arrangements. Parkes himself described this agreement as going beyond the strict letter of his instructions, adding that he believed, however, that it conformed to their spirit.⁶⁷

If, as mentioned above, Parkes was not enthusiastic about proposing these additional clauses to the Siamese before he left London, reports which greeted him on his arrival at Singapore in February 1856, confirmed his original opinion. Mr. Townsend Narris, American plenipotentiary envoy to negotiate with the Siamese was waiting in Singapore for a steam frigate to carry him to Bangkok and M. Charles de Montigny, French plenipotentiary was also expected. Parkes was told that Siam was willing to grant to the United States and France the same conditions they had granted to the British and that Townsend Harris had already been told by the Siamese that they would not consider any other deviations.⁶⁸ In addition the misfortune which befell Parkes during his stay in Singapore might also affect the friendly

⁶⁴ FO 17/236, Lord Wodehouse to Parkes, November 23, 1855.

⁶⁵ FO 17/254, Clarendon to Parkes, January 2, 1856.

⁶⁶ FO 68/5, Parkes to Hammond, June 10, 1856.

⁶⁷ FO 69/5, Parkes to Hammond, June 10, 1856.

⁶⁸ FO 69/5, Parkes to Clarendon March 1, 1856.

attitude of Siamese authorities. In a severe storm his ship was badly shaken and a large part of the presents intended for the kings of Siam was either lost or badly damaged.⁶⁹

When Parkes arrived in Bangkok the situation did not look very encouraging either. Sir John Bowring considered that his success owed a great deal to the favourable disposition of the Kalahome because King Mongkut, although very courteous, did not take any active part in the negotiations.⁷⁰ Bowring even suspected that there was some rivalry between the king and his first minister because he noticed the Kalahome's dissatisfaction with King Mongkut's letters to Bowring all through his stay through private messengers.⁷¹ King Mongkut's objection to the English text as the standard version mentioned above might have been his attempt to assert his share in the negotiation. This rivalry, by the time Parkes arrived in Bangkok, had become an open estrangement. Parkes believed the cause of this to be the death, sometime after the departure of Bowring from Siam, of the First Regent, father of Kalahome and the Phra Klang. In Parkes' opinion the First Regent had always acted as a sort of restraint on the ambition of the Kalahome and so his death put the king in a more precarious position and Charles Bell, a student interpreter whom Bowring left behind in Bangkok to study the Siamese language, told Parkes that there had been clashes between the soldiers of the Kalahome and those of the Second King.⁷² Then the Kalahome himself told Parkes that there had been a change of attitude on the part of the king towards the terms of the treaty. According to the Kalahome King Mongkut had heard of the convention which Japan had been forced to conclude with the United States and its limited provisions which we have noted earlier, convinced him that the Siamese had been unnecessarily generous in their agreement with the British and he put the blame on the commissioners. The Kalahome added that there were other causes which made the King question the wisdom of this new policy. Firstly Bowring had done nothing towards the conclusion of a similar treaty with Vietnam and secondly the king found his expenditure, especially that over the female inmates of the palace, increasing much more rapidly than he had bargained for and consequently he was not pleased with any measure which might reduce, even for a little while, the income of the country. The result was, the Kalahome told Parkes, that his counsel

⁶⁹ FO 69/5, Parkes to Hammond, March 5, 1856.

⁷⁰ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 28, 1855.

⁷¹ FO 17/229, Bowring's Journal, entry April 7, 1855.

⁷² FO 17/236, Parkes' memorandum, September 10, 1855.

was no longer of any account and people with less liberal views were receiving marked favours at Court. The Kalahome then warned Parkes that with himself thus forced to drop the lead he had formerly taken, great efforts would be needed on the part of the British to preserve the favourable result of the Bowring negotiations. He also pointed out that no preparations for the execution of the treaty such as the publication of its terms, had been made.⁷³

These were indeed discouraging tidings, but Parkes had the good sense to take into consideration, what he called 'the wounded feelings of His Excellency'.⁷⁴ The Kalahome's remarks convinced Parkes that definite measures for the execution of the treaty must be secured before he left Siam but he refused to take the hint that there had been a breach of faith or that a coercive tone should be adopted. From his observation Parkes came to the conclusion that all state affairs came under the direct control of the king and he decided to work for royal co-operation. In this Parkes succeeded beyond his expectations and he considered that his talisman was the letter, of which he was the bearer, from Queen Victoria to King Mongkut.

There had been considerable excitement among the Siamese when it was known that Parkes had with him a letter from Queen Victoria as well as the ratified treaty. Even before Parkes himself crossed the bar of the Menam discussions had already begun on the mode of its reception. In oriental diplomatic conception, the importance of a foreign embassy was determined, not by the rank or the credentials of the envoy, but by the nature of the letter entrusted to him. If an envoy brought with him a letter from his sovereign it was the letter itself and not the envoy which was considered the representative of that sovereign and was received with due honour.⁷⁵ When Bowring demanded the same reception as had been accorded to the Chavelier de Chaumont, envoy of Louis XIV in the seventeenth century, the Siamese at first refused on the ground that Bowring was not the bearer of a royal letter and it was only by insistence that Bowring finally persuaded the Siamese to accept the western conception and consider the envoy himself as representative of his sovereign. The Siamese, however, still looked upon a royal letter with the greatest respect, and in this case, as a distinct honour, for they believed that it was the first letter from the powerful Queen of

⁷³ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

⁷⁴ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

⁷⁵ *Collected Chronicles Part 29*, Prince Damrong's explanations on the Siamese embassies to Europe.

Britain to an Asian ruler. The advantage of having the Queen's letter in his keeping was demonstrated to Parkes as soon as he arrived at Paknam. There he met with the usual opposition to the passage of the **Auckland** up to Bangkok. By threatening to postpone the delivery of royal letter Parkes easily won and the **Auckland** crossed the bar as soon as the tide allowed. When his arrival was announced the king sent him a note expressing his pleasure at the Queen's favour, and following Bowring's example Parkes kept up this private correspondence, hoping to get direct contact with the king in case of difficulties. At his first private audience Parkes showed King Mongkut a copy of the Queen's letter and he believed that it was the content of the letter which won him royal support. Parkes noticed that Mongkut showed an extreme gratification that the Queen of England considered Siam, and consequently her ruler, not only as a friend, but as a sister kingdom. Here is Parkes' description of the effect of the letter on the king:

and thus to be admitted unreservedly into the brotherhood of European royalty, and have his position as a king thus clearly recognised by the Sovereign-as it may probably appear to him-of the most powerful European state, was indeed an honour and a satisfaction which at once touched his heart and flattered his ambition.⁷⁶

Parkes gave perhaps an accurate description but he did not fully understand the real reason for the king's pleasure. King Mongkut had long been convinced, that the safety of his little kingdom lay in such recognition by European powers. As mentioned earlier, he believed that the Europeans observed a special set of behaviour towards uncivilized nations and when we come to summarize the basis of his policy it will be seen that he was so delighted with Queen Victoria's letter, not so much because his self-esteem and personal ambition had been gratified but more because he believed that at last his main objective, namely, to get the western power to treat Siam as one of themselves, belonging to the civilized section of the family of nations, had been realized. Queen Victoria's letter was an answer to his own letter to her. During the Bowring negotiation King Mongkut expressed his wish to write to the Queen of England and although he received wholehearted encouragement from Bowring the

⁷⁶FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

king had not been sure that the British queen would answer the letter herself. Whether the king, as asserted by the Kalahome, had really been vacillating in his attitude towards the new policy or not, the response he received from the British queen and government confirmed him in his resolve to maintain friendly relations with the western powers. This conviction, and the fact that the Kalahome, whether by a calculated motive or otherwise, had given up active part in foreign relations, brought King Mongkut into closer personal contact with foreign affairs and Parkes owed as much for his success to the king's personal intervention as Bowring did to the Kalahome's in the initial negotiations. The king, Parkes told the Foreign Office, was the most enlightened man of his Court and the best friend England had in the country.⁷⁷

The presentation of the Queen's letter to the two kings took place in grand audience on March 30 and April 2nd, respectively. There was another departure from Siamese customs when the authorities accepted Parkes' refusal to give them the letter to be examined before its official presentation. Parkes also noted with great satisfaction that the Second King showed a further disregard to custom by stepping down from the throne and receiving, standing, the Queen's letter.⁷⁸ The exchange of ratifications was delayed till April 5th, because of the king's wish to make a new seal of state after the fashion of the British seals. Lord Clarendon had expressly instructed Parkes to see that the ratification was sealed by the king's own seal and not that of his ministers and as a further precaution Clarendon also demanded a certificate of ratification signed by the ministers of state.⁷⁹ This was obtained without any difficulty and King Mongkut even furnished the British government with his personal **Act of Ratification** in the form of an open letter professing his satisfaction with the terms of the treaty and expressing friendly sentiment towards the British government.⁸⁰

The king's goodwill went even further. At the first private interview Parkes obtained his promise to publish the treaty for the general circulation among Siamese officials, and more important still, the appointment of the royal commissioners to discuss with him the amendments of the treaty provisions. This step is the more remarkable if we remember that

⁷⁷ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

⁷⁸ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

⁷⁹ FO 69/5, Clarendon to Parkes, January 1, 1956.

⁸⁰ FO 69/5' King Mongkut's Circular, May 14, 1956.

proper credentials had always been of very great importance in any attempt to negotiate with the Siamese. Compared with the disadvantage of Brooke's position in 1850 because he carried only a letter from Lord Palmerston, the preamble of Parkes' agreements of 1856 sounds very strange. It reads:

Mr. Parkes having stated, on his arrival at Bangkok as bearer of Her Britannic Majesty's ratification of the Treaty of friendship.....that he was instructed by the Earl of Clarendon, Her Britannic Majesty's principal Secretary of State for Foreign Affairs, to request the Siamese government to consent to an enumeration of those articles of the former treaty concluded in 1826.....which were abrogated by the treaty first name (the Bowring Treaty), and also to agree to certain explanations which appear necessary..... their aforesaid Majesties, the First and Second King's of Siam, have appointed and empowered certain Royal commissioners.....to confer and arrange with Mr. Parkes the matters above named.⁸¹

Parkes did not even have a written authorization and the Siamese were not insensitive to this deficiency. In his open letter on the exchange of ratification mentioned above King Mongkut made it clear that it was the desire to promote amicable relations with England which prompted him to depart from established custom.

'Then our thought occurred', wrote King Mongkut. 'that although there was no credentials in hands of Mr. Harry Parkes from Her Britannic Majesty or Her Majesty's Secretary of State for foreign affairs that he has been appointed to such important specification....., nor such request for the purpose, particularly and exactly appeared in content of her Britannic Majesty's royal letter to us.....Yet it may be best and no harm if we permit him to confer with our royal commissioners on these subjects by holding reasonable and advantageous

⁸¹ FO 69/5, Supplementary Agreements between Harry Parkes and the Siamese Commissioners.

indulgent conversation with each other for prevention of controversies and disputes in future and for being easily understood by common people on both sides.⁸²

The death of the First Regent left one place vacant and Chao Phya Yomaraj was added to the old set of commissioners. As King Mongkut put it in his letter, he was chosen because he was 'our secretary in holding the affairs of presiding over the matters concerning lands, limits of provinces and districts'.⁸³ Despite the encouraging start Parkes met with much opposition. Any detailed arrangements must be discussed at length and the novelty of these arrangements caused the Siamese to tread very warily. As Parkes put it, the Siamese had been so hurried by Bowring that they were determined not to be so hurried again.⁸⁴ The withdrawal from active participation by the Kalahome left the Second Regent, the staunchest defender of the old system, a leading figure in the negotiations. The difficulty facing him and his exasperation called from Parkes the remarks that he did not look forward to similar negotiations with the Vietnamese. Comparatively speaking Bowring had had an easy task and the whole weight of Siamese inefficiency and fastidiousness fell upon Parkes. The Siamese used the old tactics of delay, refusing responsibility and referring the smallest detail to the king and it was then that the king's good will was of the utmost importance. His direct intervention was needed before Parkes obtained two very important provisions.

In order to spare British merchants undue delay and the need for bribery Parkes decided that the establishment of a customs house under the supervision of a high government official was a necessity. The Second Regent, being the farmer of the duties, opposed this measure very strongly. The system of tax farming was objectionable to the British not only because it was connected with monopoly but because it was also inconvenient. The merchants had to get their business done at the house of the farmer of custom duties which might be far from the anchorage and they did not keep regular business hours. Parkes negotiated directly with the king and the immediate establishment of a customs house was agreed upon, together with the Customs House Regulations which were appended

⁸² FO 69/5, King Mongkut's Circular, May 14, 1856.

⁸³ FO 69/5, King Mongkut's Circular, May 14, 1856.

⁸⁴ FO 69/5, Parkes to Hammond, June 10, 1856.

to the Agreement. These regulations provided for an erection of a customs house building near the anchorage, regular hours and regular methods of payments.⁸⁵

Another important question was the right of British subjects to buy or rent land. The Bowring Treaty stipulated that British subjects could rent land and buy or build houses, but they could not purchase land within the circuit of 4 miles of the city until they had lived in Siam for 10 years, or unless they had a special permission from the Siamese authorities. Outside this 4 miles' circuit they could at any time buy or rent houses and lands or plantations — 'situated anywhere within a distance of 24 hours' journey from the city of Bangkok, to be computed by the rate at which boats of the country can travel'.⁸⁶ This article had been rendered useless by a proclamation issued sometime before the arrival of Parkes, forbidding the sale or rent of land to foreigners. Although the king disclaimed any responsibility for the proclamation Parkes decided that the subject must again be raised, and requested that a special proclamation should be issued permitting the sale of land to foreigners subject to the above-mentioned conditions, in order to allay the fear of the native landowners caused by the false proclamation. At that time the Siamese authorities were having difficulty with a Mr. King, an American, over possession of land because of the ill-defined limits allowed for foreign settlements, and the Siamese commissioners took that as an excuse to complicate the negotiations. They could not, they declared, issue the desired proclamation until the limits defined by the treaty should be ascertained and made known to the people. They proposed a complicated method to define these limits which would have taken months to accomplish, but Parkes approached the king privately and obtained his permission for a more sensible measure. With the help of the officers of the British surveyor the **Saracen** then working in the gulf of Siam these limits were settled.⁸⁷

Apart from these two questions, Parkes obtained the consent of the commissioners to his other proposals without much difficulty. Although the original plan was to leave the actual settlement till Bowring could revisit Siam, Parkes' experience of the unsteadiness of the Siamese led him to decide to profit from the goodwill of the king and to obtain a written agreement — 'to prevent these passing away from their remembrance,' as he

⁸⁵ FO 69/5, Supplementary Agreements of Harry Parkes.

⁸⁶ Sir John Bowring, *op.cit.*, V. II, p. 239.

⁸⁷ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

told Lord Clarendon.⁸⁸ At one point the king offered to sign the agreement himself, but finally it was signed by the royal commissioners and Parkes on May 13, 1856, after more than a month of active negotiations. As another mark of confidence, all the more remarkable if we take into consideration his distrust of state documents written in a foreign language, King Mongkut yielded to Parkes' request that the Siamese commissioners should fix their seals on the English copy to prevent a further delay of Parkes' departure which a translation would cause.⁸⁹

Article I of Parkes' Agreement enumerated clearly all the provisions of the Burney Treaty which were not superseded by the new treaty. The judicial and commercial provisions in this agreement were of equal importance to those of the actual treaty although they seemed to be only comment or explanations of the original provisions secured by Bowring. In addition to specific conditions whereby British subjects could acquire landed properties mentioned above, the rights of British subjects to dispose of their property at will were made clear. The land tax and other duties leviable on British subjects were defined. But more important than any of these were the alterations concerning consular jurisdiction. The Bowring Treaty, as quoted above, provided for a sort of concurrent jurisdiction of the British consul and Siamese officers in cases involving both Siamese and British subjects. In addition to the objection of the Advocate General, the lack of understanding of jurisprudence on the part of the Siamese and their complicated court system convinced Parkes that such joint jurisdiction would be, to say the least, inconvenient. So Parkes reaffirmed the principles of non-interference from either side in the disputes which concerned Siamese or British subjects alone but in cases in which both nationals were involved Parkes succeeded in substituting joint jurisdiction for exclusive jurisdiction on the principle of plaintiff and defendant. All criminal and civil cases in which British subject were defendants were to come under the sole jurisdiction of the British consul. All criminal and civil cases in which Siamese subjects were defendants were to be under exclusive Siamese jurisdiction. The British consul and the Siamese officials, however, were at liberty to attend the investigation of all cases and copies of procedure must be supplied if requested.⁹⁰

⁸⁸ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

⁸⁹ FO 69/5, Parkes to Clarendon, May 22, 1856.

⁹⁰ FO 69/5, Parkes' Supplementary Agreements.

In commercial questions Parkes secured free import and export of bullion. The Advocate General also wanted opium to become an article of trade but the Siamese opposition on this point could not be overcome and opium remained a monopoly. Bowring had agreed to the prohibition of the export of rice, salt, and fish, in time of scarcity, but Parkes obtained the safeguard that a month's notice must be given except in cases of a war or a rebellion when the Siamese could enforce this prohibition for as long as hostilities lasted. The most important commercial concession granted to Parkes, however, was the setting up of a customs house and its regulations noted above, because it removed the most likely cause for future disputes between foreign merchants and the Siamese Government.

III. Even before Parkes had finished his negotiations the envoy of the United States arrived in Bangkok with the French envoy following in his wake and treaties were concluded with them in May and August 1856 respectively. By the end of King Mongkut's reign Siam had treaty relations with almost every country in Europe. Treaties were concluded with Denmark in 1858, Portugal in 1859, the Netherlands in 1860, Germany (Prussia and the Zollverein) in 1862, Sweden, Norway, Belgium and Italy in 1868, and at the death of King Mongkut in October 1868 Siam was expecting envoys from Austria-Hungary and Spain and treaties were concluded with them in 1869 and 1870. All these treaties followed closely the provisions laid down in the Bowring Treaty of 1855 and the Parkes Agreement of 1856 and they remained in force for over half a century. Siam only succeeded in breaking away from this pattern in 1920 when the United States agreed to revoke their 1856 treaty in favour of a new one although there were signs of dissatisfaction with the old treaties long before that date on the part of Siam and her well wishers.

Naturally the source from which all the evils sprang from became the subject of much hostile criticism and among its critics was an American, Francis B. Sayre, who as adviser to the Siamese Foreign Office headed a delegation of Siamese diplomats to the various chancelleries of Europe in 1924-1925 to negotiate for the revision of the outdated treaties after the United States had led the way in 1920.⁹¹ The critics of the Bowring Treaty have four grievances—that unlike the Burney Treaty of 1826 the provisions of the new treaty were not reciprocal and Siamese subjects were not guaranteed the same privileges while on British

⁹¹ Francis B. Sayre, *Siam's Struggle to Regain Independence, a Translation from English*, (Bangkok: 1929)

territories as were given to British nationals in Siam; that it formally ushered in the system of extraterritoriality; that it deprived Siam of her right to regulate her economy; and finally that it did not put the time limit for these unfavorable provisions to remain in force.⁹²

Although there was no formal stipulation for reciprocal privileges the Siamese government never had any difficulty in that respect. There is no evidence of Siamese subjects meeting with really harsh treatment at the hands of the local authorities and the Siamese had never seriously sought to get exemption for their nationals from local jurisdiction in western territories. On the other hand it will be seen that when the Siamese government found it desirable to appoint consuls, more for political than commercial reasons, in such distant places as London and Paris, the western government concerned did not raise any objection although there was no such provision in the treaty. The other defects, however, were real enough. Although, as Parkes pointed out, the Siamese authorities found a certain comfort in such agreement as the recognition of their right to put forward legitimate objections against the departure of British subjects from the country, their acceptance of consular jurisdiction, even only in cases where British subjects were defendants as outlined above was a virtual surrender of Siam's judicial sovereignty. The stipulation that on cases where on Siamese subjects were involved the Siamese authority would not interfere implied that disputes between different foreign nationals in Siam were also outside native jurisdiction and in practice the consuls settled disputes between their own nationals and other western nationals among themselves and when they could not agreed appeals were made to their own governments and not of the Siamese, and although the Siamese stipulated that while they agreed not to interfere in cases which concerned foreign nationals alone they reserved the right to call in the consuls to punish their nationals who committed serious offences against the laws of the country such as murder, it is clearly stated that the Siamese authorities would not take it upon themselves to punish these offences by either seizing the property or person of the offending foreign subjects but would leave the matter to the consuls. But along side this criticism must be put forward the complicated judicial system at work in Siam at that period which might induce the Siamese to see the practical value of

⁹² F.B.Sayre, *op.cit.*, an article by four research students working for a master degree in Diplomacy in Bangkok, under the supervision of Bun Chareonjai, "Treaty negotiations under King Rama IV," *The Saranrom*, Journal of Siamese Foreign Office, (Bangkok 1953).

these proposals and also the tradition of dealing with foreign settlers, through their own representative mentioned earlier.⁹³ In fact the system worked out well enough, at least during the life time of King Mongkut. The Siamese government was concerned with much fewer cases than would otherwise have been and much delay and complication which would lead inevitably to imitation were thus saved. It is significant that when the Siamese government towards the end of the reign of King Mongkut tried to negotiate for some alterations of the treaty provisions, despite the troubles they had had with resident Chinese claiming western protection, they did not question the principle of consular jurisdiction itself but seek only to get a more clearly defined qualification required before consular protection could be granted to the numerous foreign residents in Bangkok, especially the non-Europeans.

In fairness to the commissioners who signed the Bowring Treaty it must also be remembered that the prevailing belief at the time, springing partly no doubt from the hostile impression left by Brooke after Siam's rejection of his proposals and partly from the treatment the great Chinese Empire was receiving at the hands of the West, was that the western nations, especially Britain, were determined to open new markets, by force if necessary. Whether Siam would have gone the way of Burma and Vietnam if she carried on the policy of trying to keep the West out must forever remain a moot point, but the fact remain that the Siamese rulers were then convinced that the only course of safety was to bow to the wind. The Siamese commissioners put up a hard fight over the question of extraterritoriality and only capitulated in the face of Bowring's insistence. Bowring reported to London that his success came as a surprise to himself.⁹⁴ As we have seen the British government insisted on the establishment of consular jurisdiction as a sine qua non and Bowring, while being deliberately noncommittal about other proposals before his arrival in Bangkok, nevertheless put his foot down on this question.

In the long run the restrictions of Siam's right to regulate her economy proved to be of more serious consequences. The Bowring Treaty stipulated for 3% duty on all import goods and a tariff of fixed export duties on various goods based on the rates being paid when the treaty was concluded was appended to the treaty. But however inadequate these rates became years later, the popular belief in the full treasury, which was a continual source of

⁹³ Above, Chapter I.

⁹⁴ FO 17/229, Bowring to Clarendon, April 25, 1855.

disturbance to King Mongkut, is the best proof that the agreement was satisfactory at the time. The effect of the Bowring Treaty on Siam's foreign commerce was felt even before the exchange of ratification. In February 1856 Charles Bell, student interpreter whom Bowring left in Bangkok, reported that already 10 British ships had arrived in Bangkok and that represented only a branch of Siam's commercial possibilities. The number of ships in these reports applied only to square rigged vessels and did not include the junk trade which was as large, if not larger, correct information concerning which was unobtainable owing to its belief of these traders that the key to their commercial success laid in keeping their business secret. Bell explained that of these 10 vessels flying British colours not one had been chartered by an English firm, only by Indian and Chinese firms, but now that the Bowring Treaty had secured equal treatment between Chinese and western shipping many English merchants at Singapore who saw the possibility of a direct trade between Siam and England were preparing to establish branches in Bangkok.⁹⁵

The nature of Siam's foreign trade in 1855, was that she exported to China sugar, sapanwood, pepper and dried fish, and to Singapore sugar, sticloc, buffalo hides and horns, silk and gum Benjamin, and she imported mainly piecegoods such as ironworks but her most important import was cotton goods. Up till 1855 these trades had been carried on in Chinese junks and square rigged vessels. Bell believed that in addition to British participation in this trade there was a fair prospect for British ships in the carrying trade where demand far exceeded supply at the moment.⁹⁶ The economic consequences of the Bowring Treaty admits of no doubt. Although commercial statistics of the period before and immediately after 1855 are not very accurate, they are adequate to give a general idea of the expansion of foreign trade. In the following table the figures for the year 1850 are taken from Mallock's book **Siam, Some General Remarks on Its Production**, (Calcutta 1852), cited in J.C.Ingram's **Economic Changes in Thailand Since 1850**, (California 1955). Other figures are from the annual trade report from the British consuls in Siam in the series FO 69, the Foreign Office papers kept in the Public Record Office in London.

⁹⁵ FO 17/246, Bell to Bowring, February 12, 1856.

⁹⁶ FO 17/234, Bell to Bowring, September 1, 1855.

		Total exports	Total imports
About the year	1850	£698,120	£541,375
	1858	£752,262	£413,246
	1859	£655,844	£503,985
	1860	£770,517	(figures not given)
	1862	£760,000	£587,659
	1865	£529,000	£519,276

At first sight these figures gave the impression that Siam's commercial possibilities had been exaggerated because there was no marked rise either in her export or import trade. It is not the object of this thesis to go into the commercial development of Siam but a few points concerning her trade which are not evident in this table must be made because they are important to the understanding of her relations with the West, especially England and France.

The most important point to note is the growth of rice export. According to Mallock, of total value of export of £698,120 in 1850, rice accounted for only less than 3%. The most important single item of export then was sugar, which accounted for about 12%, then came hides and horns at about 9% cotton about 8% and sapanwood about 7% of the total export. The rest consisted of a variety of native products such as bird nests, cardamoms, dried fish and meat, iron and ironware, ivory, gambodge, pepper, tobacco, tin and sticloe, each item in small quantities. By 1858 when we have the first detailed trade report from the British consulate, out of the total of £752,262 rice export accounted for 44% and had replaced sugar as the largest single item of export. Sugar accounted for only 25% and sapanwood 9% of the total export. By 1862 rice export accounted for 55% of the total export of £760,000.

Some writers warn us not to attribute this phenomenal growth of the rice trade solely to the abolition of the ban on rice export secured by Bowring. It is maintained that rice had been exported all along to China and other neighbouring countries.⁹⁷ Some writers consider improved transportation, especially ocean transportation of bulky goods, as the main reason

⁹⁷ Ingram, *op.cit.*, pp. 21-24.

for the growth of the rice trade and the Bowring Treaty as of only secondary importance.⁹⁸ The importance of the Bowring Treaty in this respect, however, cannot be overlooked. Although rice could be exported before 1855, it was subject to the goodwill of the Siamese authorities, who had the right to forbid its export if there were less than three years supply of grain in the country.⁹⁹ As there was no way of ascertaining whether such a supply existed it meant the king could stop the export of rice at any time and this uncertainty made the rice trade unattractive. It possibly involved bribery and hard bargaining with the local authority. The Bowring Treaty and the Parkes agreement altered this state of affairs. Another important fact was that although before 1855 rice could be exported, British merchants were expressly barred from this trade by the Burney Treaty of 1826. The rice trade, such as there was, was carried on in Chinese junks, but after 1855 European merchants began to break in. The growth of rice export was so rapid that by 1856 it determined the value of the total export of Siam. In 1865 there was a sharp fall in the export trade to £529,279 from the average total of £760,000 per annum, and this was due to the bad rice crop in 1864, and the consequent prohibition by the government of rice export from January to August 1865.¹⁰⁰

Since the conclusion of the Bowring Treaty the Siamese government had tried to forestall this shortage of supply in order to sustain a large export trade and also to prevent high price in the home market. In 1856 King Mongkut issued a proclamation reducing the rate of land tax. New land brought under cultivation for the first time were exempt from the land tax for three years, and were to pay half the normal rate in the following year.¹⁰¹ Many new canal were dug for irrigation and transportation, but all these measures took time and account for the slow growth in the volume of export. However, the fact that there was an increase in the total export, although other commodities for export such as sugar declined, shows that the growth of rice cultivation must have been considerable. After the slow growth during the reign of King Mongkut, rice exports rose by leaps and bounds. In 1870, two years after his death, Siam exported only 1,870,000 piculs of rice, but in 1894

⁹⁸ J.H. Van de Heide, "Economic Development of Siam during the Last Half of the Nineteenth Century," *J.S.S.*, V.III, (Bangkok 1906).

⁹⁹ Ingram, *op.cit.*, p. 24.

¹⁰⁰ FO 69/40, Commercial report from the British consulate in Bangkok for the year 1865.

¹⁰¹ Royal Gazette, King Mongkut's proclamation, April 5, 1858.

this rose to 7,350,000 piculs of rice, and to 11,130,000 piculs in 1900.¹⁰² Up to 1857, most of Siam's rice went to China — 684,706 out of 810,192 piculs went to Hong Kong, and a certain amount went to Singapore.¹⁰³ In 1868 according to the report from the British consul the situation had changed. There was no longer any large demand of rice in China because of the exceptionally good crop in the previous year and the proclamation of the Chinese government ordering provinces with a surplus supply of rice to export it to needy areas. But although rice counted for 4/5 of the total export, this decline in demand from China was not accompanied by the fall in the export trade of Siam. On the contrary, it was better than in any previous years except 1864. Sixty nine vessels left Bangkok loaded with rice because new markets had by then been found for Siam's rice in Europe, Mauritius, California and Australia.¹⁰⁴ This change meant that Chinese traders were being gradually pushed out of the rice trade because their junks were not competent enough for much long voyages, but the participation of European merchants in the rice trade since 1855 guaranteed a stable market and the cultivation of rice for export became an accepted pattern of Siamese economy and the amount exported rose from 5% of the total crop in 1850 to about 50% in 1907.¹⁰⁵

There are two points worth noting in connection with the economic developments after the conclusion of the Bowring Treaty. First there is the fact that for various reasons rice had replaced sugar as the main article of export and this change in the nature of Siam's export, from manufactured goods to natural produces...rice, timber, tin and rubber, coincided with the time Siam opened her doors to Western commerce. Tin and rubber are comparatively new industries. Rubber only started to come into its own after the first World War and until the last decade of the nineteenth century tin was produced in small Chinese mines using only crude methods.¹⁰⁶ The omission to regulate the timber trade in the Bowring Treaty, however, demands more explanation and as this trade played an active part in Anglo — Siamese relations more will be said about it in the next chapter. The second point to note here is that the nature of Siam's foreign trade has not changed from that time until

¹⁰²Ingram, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰³FO 69/20, Commercial report from the British consulate in Bangkok for the year 1858.

¹⁰⁴FO 69/48, Commercial report for the year 1868.

¹⁰⁵Ingram, *op.cit.*, p. 47.

¹⁰⁶Ingram, *op.cit.*, pp. 99-101.

the present day. She continues to be the exporter of raw materials and her imports have always been manufactured goods, first cotton goods, and since 1855 an increasing amount of engines and machine tools. The Industrial Revolution which had necessitated the rush for new markets on the part of the Western nations for their manufactured products and new sources of raw materials to feed their machines increased the economic attractions of Siam and King Mongkut who believed that the safety of Siam depended on having as many European powers as possible in treaty relations had much less difficulty in achieving his purpose than would otherwise have been.

Finally we come to criticism of the Siamese commissioners' failure to put the time limit to the validity of the treaty. While there is no justification for this oversight it is possible that they agreed in good faith to the British proposal for Article XI that the treaty could be revised after 10 years if desired by either party. The implied criticism that Bowring deliberately tied Siam perpetually to the agreements which were more beneficial to the British than the Siamese is not true because it was the British who proposed this Article XI. The stipulation that the power of revision at certain dates was laid down as essential by the British Foreign Office along side the stipulations for consular jurisdiction, for the English version to be considered as the standard text of the treaty, and for the most favoured nation treatment.¹⁰⁷ It should also be remembered that despite some serious arguments both sides during the negotiations tried to create the atmosphere of goodwill and the British negotiators in particular were at pains to show their willingness to discuss any reasonable proposals the Siamese might choose to put forward and the Siamese commissioners therefore saw no reason why future proposals for alterations should not meet with the same reception. It would come as a great surprise to them that as Francis B.Sayre was to find out in the 1920's, after half a century of increased trade, who were to present the most formidable resistance to Siam's request for a fairer agreement.¹⁰⁸

¹⁰⁷ FO 17/210, Clarendon to Bowring, February 13, 1854.

¹⁰⁸ F.B.Sayre, *op.cit.*

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับการต่างประเทศ

อัครราชทูต กรมทูลพิเศษ*

กล่าวนำ

พุทธศักราช ๒๕๕๑ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ต้นราชสกุล "สนิทวงศ์") ให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกสาขาปราชญ์และกวี ในฐานะที่ทรงสนับสนุนการสถาปนาสันติวัฒนธรรม โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างอารยธรรม ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของ UNESCO ในการส่งเสริมการสมานฉันท์ในสังคม ความเข้าใจ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความสำเร็จในการเจรจาทางการทูต และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม ทำให้ทรงเป็นที่รู้จักในเอเชีย ยุโรป และสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะนโยบายด้านการต่างประเทศโดยใช้วัฒนธรรมและสันติภาพ ทำให้ประเทศไทยหรือสยามในขณะนั้นผ่านพ้นการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ นิยามความหมายของ "ปราชญ์" ว่า ผู้มีปัญญารอบรู้ และกวี คือ ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์บทกลอน โดยนัยนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงมีผลงานสำคัญเป็นที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ บริบททางสังคมและสถานการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นช่วงเวลาที่สยามต้องสร้างความแข็งแกร่งทางวัฒนธรรมเพื่อเตรียมรับการเข้ามาของระบบการค้าเสรีจากประเทศตะวันตก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนับเป็นหนึ่งในพระราชวงศ์ที่มีบทบาทสำคัญในการประสานความเข้าใจบนพื้นฐานความคิดที่แตกต่างของวัฒนธรรมตะวันตกกับตะวันออกให้ดำเนินไปด้วยดีและสมประโยชน์ทุกฝ่าย

* นักวิจัยชำนาญการ ๘ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พระประวัติและพระกรณียกิจสำคัญ^๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท มีพระนามเดิมว่า "พระองค์เจ้านวม" เป็นพระโอรสองค์ที่ ๔๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ (ราชินิกุลบางช้าง) ประสูติเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ทรงเป็นพระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงรับราชการบำเพ็ญพระกรณียกิจเป็นประโยชน์ต่อประเทศมาจนถึงแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ พระชนมายุ ๖๓ ชันษา ทรงเป็นต้นราชสกุล "สนิทวงศ์"

ด้วยความเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๒ ผู้ทรงเป็นอัครศิลปิน และทรงเป็นศิษย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในขณะที่ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ทั้งอักษรวิธีภาษาไทย ขอมและมคธ รวมทั้งวรรณคดี วิชาโบราณคดีและราชประเพณี ทำให้ทรงมีความแตกฉานทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ทรงมีงานกวีนิพนธ์ที่มีชื่อเสียงหลายเรื่อง เช่น นิราศพระประธม เพลงยาวสามชาย เพลงยาวกลบทสิ่งใดเล่นหางฯ งานแปลและเรียบเรียงหนังสือเรื่องสำคัญๆ เช่น ทรงตรวจชำระพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ทรงอำนวยการแปลหนังสือจากภาษารามัญเป็นภาษาไทย เรื่องพระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ อันเป็นที่มาของหนังสือเรื่อง "คำให้การขุนหลวงหาวัด" พระนิพนธ์ชิ้นสำคัญคือหนังสือจินตคามณี เล่ม ๒ นิพนธ์ขึ้นตามพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ เพื่อใช้เป็นแบบเรียนสำหรับพระราชโอรสชั้นเล็ก งานพระนิพนธ์ชิ้นนี้ เป็นการนำคำราชาภาษาไทยดั้งเดิมมาเรียบเรียงใหม่ ทรงแก้ไขอธิบายหลักเกณฑ์การใช้ภาษาไทยให้กะทัดรัดและเข้าใจง่าย อีกทั้งยังแทรกความหมายเป็นคติสอนใจ เน้นคุณธรรม จริยธรรม

งานพระนิพนธ์ในฐานะกวีท่านหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเป็นการเติมเต็มการฟื้นฟูบ้านเมืองที่ทรุดโทรมตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนับเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ทำหน้าที่รักษาและสืบทอดภาษาไทยในฐานะวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเข้ารับราชการกำกับกรมหมอในรัชกาลที่ ๓ ทรงศึกษาวิชาการแพทย์สมัยใหม่จากมิชชันนารีอเมริกัน นอกจากนี้เมื่อพระชนมายุ ๑๔ ชันษา ทรงนำความรู้เกี่ยวกับยาและสมุนไพรไทยซึ่งทรงศึกษารวบรวมมาจากครอบครัวฝ่ายพระมารดาที่สืบทอดตระกูลแพทย์แผนไทย ทรงแต่งตำราสรรพคุณสมุนไพรไทย ซึ่งถือเป็นเล่มแรกที่นำเสนออย่างเป็นวิชาการโดยวิเคราะห์ส่วนต่างๆ ของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด อีกทั้งยังทรงจารึกคำประพันธ์ไว้บนแผ่นหิน บรรยายถึงการบำบัดโรคและการออกกำลังกายในท่าต่างๆ ที่เรียกว่า ฤๅษีคัดคนไว้ที่วัดโพธิ์อีกด้วย

^๑ พล.อ.อ.อนุพันธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, "ฉลอง ๒๐๐ ปี กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์และกวีของโลก", ไทยรัฐ : ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒ หน้า ๒๐. ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติและผลงาน ดู อรวรรณ ทรัพย์พลอย, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน, กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๒.

ด้วยพื้นฐานการเป็นแพทย์ (แพทย์หลวง) และความรู้ในเทคนิควิทยาการทางการแพทย์
แผนใหม่ที่ทรงศึกษาจากการบอกเล่าและจดจำวิธีการรักษาของบรรดามิชชันนารีอเมริกัน จึงเป็นจุด
เริ่มต้นที่พระองค์เริ่มมี "เพื่อน" ฝรั่งเศสและเป็นที่รู้จักของฝรั่งเศสในสมัยนั้น พระภารกิจทางการต่างประเทศซึ่ง
ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีเพื่อนฝรั่งเศส ความเข้าใจ
และรู้เท่าทันฝรั่งเศส รวมถึงบุคลิกภาพส่วนพระองค์ที่ทรงมีพระเมตตา ท่าทีที่เป็นมิตร และประนีประนอม
เป็นพื้นฐานสำคัญให้ภารกิจเรื่องนั้นๆ สำเร็จลุล่วงโดยดี คงจะได้กล่าวต่อไป

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท :

พระอนุชาที่ได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยยิ่ง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงรับราชการในกรมหมอ ทรงเป็นหมอหลวง
มาแต่รัชกาลที่ ๓ ได้ถวายการรักษาและปรุงพระโอสถถวาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าลูกเธอ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ นับว่าทรงได้รับความ
ไว้วางพระราชหฤทัยให้ทำหน้าที่ดูแลรักษาไข้ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมา ทั้งยังทรงรับสนอง
พระราชดำริและพระราชกระแสรับสั่งในกิจจานุกิจทั้งปวง สำเร็จตามพระราชประสงค์ ความชอบของ
พระองค์ปรากฏในประกาศตั้งกรมดังนี้

"...ทรงพระราชดำริว่า กรมหมื่นวงศาสนิท เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ อันสนิท
ชิดชอบพระอัชฌาย์สหาย ประกอบไปด้วยพระปรีชาเฉลียวฉลาดชำนาญใน
สรรพกิจอานุกิจทั้งปวง รู้ผิดและชอบประกอบคนดีและชั่วใช้ตามศิลปศาสตร์ วิชาคุณ
ให้ได้ราชกิจ และเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยรอบคอบทั่วไป ในวิธีที่จะจัดแจง
พยุหบาทยาตรากระบวนแห่แทนให้สำเร็จพระราชประสงค์ และถูกต้องตามโบราณ
ราชประเพณีทุกสิ่งทุกประการ แล้วก็ประกอบด้วยพระวิริยะภาพทรงอุสาหเอา
พระทัยใส่ในพระราชวัตตานุวัตรโดยซื่อสัตย์สุจริต ควรจะเป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ จึงมี
พระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทคำรัสสั่ง ให้เลื่อนพระนามพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นวงศาสนิทขึ้นเป็นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท จงเจริญพระชนมายุ
วรรณ สุข พละ สิริสวัสดิ์ เทอญ..."^๑

กล่าวถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในฐานะพระเจ้าน้องยาเธอที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย

^๑ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, เดลิมาพระยศเจ้านาย ฉบับพิมพ์พระราชทาน สถาปนาพระอิสริยยศ, ๒๕๑๘, หน้า ๕๖.

ให้ปฏิบัติพระราชกิจแทนพระองค์ โดยทรงพระราชทานเครื่องประดับยศตามธรรมเนียมสยามแก่
โบราณก่อนที่จะมีการกำหนดเครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างฝรั่ง^๑ ผู้ได้รับพระราชทานเครื่องยศสำคัญนี้มี
เพียงไม่กี่พระองค์

“...มีธรรมเนียมในสยามมาแต่เดิมว่า ให้มีวงแหวนทองคำเป็นทองเนื้อ
สูงอย่างเอก คือ ทองแร่บางตะพานกิติ หรือทองที่หุงชำระจนสิ้นมือกิติ เป็นอย่าง
เอกอย่างดี หนักถึงตำลึงบ้าง สิบสลึงบ้าง สามบาทบ้าง ทำทั้งแหงไม่โพรงใน ดีให้
แน่นดีแล้ว ขุดหลุมพลอย ๙ แห่ง แล้วจึงฝังพลอย ๙ อย่าง ที่ ๑ เพ็ชร ที่ ๒
ทับทิม ที่ ๓ มรกต ที่ ๔ เพทาย ที่ ๕ บุษย์ ที่ ๖ นิล ที่ ๗ มุกดา ที่ ๘
โกเมน ที่ ๙ ไพฑูรย์ แล้วประดับเพชรเล็กๆ เป็นเนืองสองข้างบ้าง เป็นลายต่างๆ
สองข้างบ้าง ทำให้งามดี แล้วสอดไว้ในประคตที่คาดกับเอว พระเจ้าแผ่นดินก็ทรง
แลพระราชทานให้ผู้มีบันดาศักดิ์ใหญ่ๆ ตั้งแต่ผู้เป็นที่สองพระเจ้าแผ่นดินลงไปจน
เสนาบดี เมื่อเวลาการพิธีซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลผู้ใหญ่จะทำได้ทำ คือ ตัดลูกเด็กและเจิม
จุนเครื่องหอม แลรดน้ำอวยชัยให้พรในที่แต่งตั้งฐานันดรศักดิ์แลการบ่าวสาว
แลวางศิลาแรกในที่ก่อสร้างก่อกำแพงป้อมใดๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ใหญ่แทน
พระเจ้าแผ่นดินจะได้ลงมือเป็นฤกษ์ ผู้ลงมือทำการมงคลนั้น ย่อมเอววงแหวนนั้น
สอดในนิ้วชี้มือขวาแล้วทำการมงคลนั้นๆ ก็การที่คาดแหวนสอดในประคตนั้น เป็นที่
สำคัญยศของผู้ใหญ่ในสยามและโบราณมา ในทุกวันนี้มีผู้ยังได้ใช้เครื่องยศแหวน
อย่างนั้นอยู่แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหญ่ ๑ พระองค์-ที่สอง ๑ กรมหลวง
เทเวศร์วัชรินทร์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ ทั้งสามนี้เป็นพระเจ้าน้อยยาเธอฯ
กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ๑ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ๑ ทั้งสองนี้เป็นพระเจ้าลูกเธอฯ
กรมขุนนราธิวาส ๑ กรมหมื่นอมรมนตรี ๑ ทั้งสองนี้เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม ๑ เจ้าพระยาพระคลัง ว่าการต่างประเทศ
๑ เจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายก ๑ ทั้งสามนี้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่มีอยู่เท่านี้ แล
แหวนพลอย ๙ อย่างๆ นี้ ฝ่ายสยามนับถือว่าเป็นมงคลผู้ใหญ่หลวง

อนึ่ง ของสำหรับพนักงานปฏิบัติพระเจ้าแผ่นดินถวายเครื่องใหญ่ คือ
ถูกต้องที่สูงในเวลาต้องการ มีอยู่ในส่วนพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ๒ วง ในพระเจ้า
แผ่นดินที่สอง ๒ วง แหวนนั้นประดับพลอย ๙ อย่างเหมือนกัน แต่ไม่มีเครื่อง
เพชรต่างๆ แลลงยาราชาชาติให้ติดกับเครื่องยศ และเล็กย่อมกว่าเครื่องยศ แหวน
สองวงนั้นสำหรับเจ้าพนักงานสอดสวมในนิ้วเมื่อเวลาถวายเครื่องใหญ่ไม่ว่าใคร

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ทรงเรียบเรียง, *ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์*, พระนางเจ้า
สุกุมลมารศรี พระราชเทวี โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๔๖๔.

ประจำก็ตาม การอันนี้ผู้มีบัณฑิตดีต่างๆ ตลอดไปจนราษฎรที่มั่งมีก็ทำขึ้นไว้ใช้สอยบ้างในการมงคล แต่เพราะเปนของลงยาติดกันกับเครื่องยศ หรือเปนแต่ทองเปลวไม่มีเพชรประดับบ้าง แลเลือกยอมกว่าแหวนเครื่องยศ ก็หาได้มีกฎหมายห้ามปรามไม่ แต่โบราณมาผู้ตีเขามิเขาก็ใช้แต่ในเวลาทำการมงคลของเขา คือตัดลูกแลเฉลิมฉลองเครื่องหอมแลการอื่นๆ ไม่ได้มีใครสอดประคตคดอย่างเครื่องยศ...”

แหวนนพเก้าที่ใช้สอดไว้ในนิ้วชี้ขวา เพื่อใช้ทำการมงคล นับเป็นเครื่องยศที่ได้รับพระราชทานเพื่อปฏิบัติพระภารกิจด้านธรรมนิยมประเพณี ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้รับพระบรมราชโองการให้ดำรงสถานะ “ผู้มีอำนาจเต็ม” ทำการต่างประเทศในคราวที่ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการฝายไทยในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ เริ่มแต่สนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๘๔ และประเทศอื่นๆ ต่อมา การทรงงานในฐานะผู้มีอำนาจเต็มฝายไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ยามื่อกล่าวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทในพระราชหัตถเลขาที่มีถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริงว่า

“...ข้าพเจ้า กับน้องชายข้าพเจ้า คือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ผู้มีอำนาจเต็มฝายเราคนหนึ่ง ซึ่งได้รับแต่งตั้งเมื่อเดือนเมษายน ให้ไปรักษาที่ท่าในพระนครนี้ กำลังพยายามตระเตรียมแต่งตำนานกรุงสยามอันถูกต้อง (หมายถึงพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา) ข้าแต่สมเด็จพระศรีอยุธยาโบราณเป็นราชธานีเมื่อปี ค.ศ. ๑๓๕๐ นั้น กับทั้งพงศาวดารพระราชวงศ์ของเราให้พิสดารยิ่งกว่าที่ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงให้ท่านคราวนี้...”^๕

การที่ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้มีอำนาจเต็มทำการต่างประเทศในต่างแดน อรรวรณ ทรัพย์พลอย ได้แสดงเหตุผลว่า มีพระราชดำริที่จะทรงยกย่องพระเกียรติยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท^๖ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานตราพระราชลัญจกรสำหรับพระเจ้าแผ่นดินรูปนารายณ์เกษียรสมุทรให้เป็นตราประจำตำแหน่งของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นี้ ซึ่งนับเป็นการพิเศษยิ่ง ดังการอธิบายของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

“...แต่ก่อนไม่ได้ใช้เซ็นชื่อ ใช้ตราประจำตัวหรือประจำตำแหน่งประทับแทนเซ็นชื่อ เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินกับทั้งบรรดาคณسامัญ ซึ่งมีธุระในการทำหนังสือ

^๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑, หน้า ๑๐๗.

^๖ อรรวรณ ทรัพย์พลอย, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๐.

ก็ทำตราขึ้นใช้ประจำตัว เว้นแต่กลางคนกลางตำแหน่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดปรานจึงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชลัญจกรไปใช้เป็นตราประจำตัว นับกันเป็นเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ ไม่มีได้อย่างนั้นกันก็คนนัก ตัวอย่างเช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้รับพระราชทานพระราชลัญจกรนารายณ์เกษียรสมุทร ไปใช้เป็นต้น....”^๖

ข้อพิจารณาประการสำคัญถึงสถานะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้รับการยกย่องและไฉวาทพระราชนิพนธ์จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏในงานของมอฟเฟ็ต (Abbot Low Moffat) ผู้เขียน Mongkut The King of Siam ได้เล่าถึงวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“...วันพฤหัสบดีที่ ๑ ตุลาคม ตรงกับเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสสั่งให้พระยาบุรุษฯ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุทพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกเข้าไปเฝ้า ทั้ง ๓ ท่านได้เข้าไปเฝ้าเมื่อตอนใกล้เที่ยง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นท่านทั้ง ๓ พระองค์ พระองค์ทรงเรียกชื่อแต่ละท่าน และได้ทรงเชิญให้ท่านทั้ง ๓ เข้าไปเฝ้าถึงที่พระบรรทม พระองค์ได้ทรงขอให้ท่านทั้ง ๓ ยื่นมือเข้าไปใกล้พระองค์ และพระองค์ได้ทรงยื่นพระหัตถ์ไปจับมือท่านทั้ง ๓ และทรงบิບ แล้วได้มีพระราชดำรัสว่า “คืนนี้เป็นคืนวันเพ็ญ เป็นวันพระราชสมภพ* เห็นจะเสด็จสวรรคตในวันนี้ ท่านทั้ง ๓ กับข้าพเจ้าได้ทำนุบำรุงประคับประคองกันมา บัดนี้กาลจะถึงข้าพเจ้าแล้ว ขอลาท่านทั้งหลายในวันนี้ ขอฝากพระราชโอรสธิดาอย่าให้มีภัยอันตราย หรือเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน” ท่านทั้ง ๓ เมื่อได้ฟังก็พากันร้องไห้สะอึกสะอื้นอาลัย จึงดำรัสห้ามว่า “อย่าร้องไห้เลย ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ย่อมมียอมเป็นเหมือนกันทุกรูปทุกนาม ผิดกันแต่ที่ตายก่อนและตายทีหลัง แต่ก็อยู่ในต้องตายเหมือนกันทั้งสิ้น บัดนี้เมื่อกาลมาถึงข้าพเจ้าแล้ว จึงขอลาท่านทั้งหลาย...”

^๖ พระยาอนุমানราชธน, เรื่องพระราชลัญจกรและตราประจำตัวประจำตำแหน่ง, พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๕, หน้า ๑.

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๓ เป็นวันเดือนเพ็ญทางจันทรคติ.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรพระพักตร์สมเด็จพระอนุชาธิราชและท่านเสนาบดี ทั้ง ๒ แล้วมีพระราชดำรัสตอบว่า "...ข้าพเจ้าประสงค์จะรับสั่งด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรงสมาทาน เบญจศีลเสียก่อน..." เมื่อมีพระราชดำรัสดังนี้แล้วพระองค์ได้ทรงยกพระหัตถ์ขึ้นพนม ทรงกล่าว คำนโมสการสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ จบ แล้วทรงสมาทานเบญจศีล ครั้นทรงสมาทานศีลแล้ว แล้วตรัสภาษาอังกฤษหลายคำแล้วจึงมีพระราชดำรัสว่า

"...ที่พูดภาษาอังกฤษนี้เพื่อจะให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าสติสัมปชัญญะยังปกติ ถึงภาษา อื่นมิใช่ภาษาของตนก็ยังสามารถทำได้ด้วยสติยังดีอยู่ ท่านทั้งปวงจะได้สำคัญในข้อความ ที่จะสั่งว่ามีได้สั่งโดยพื้นเพื่อน ท่านทั้ง ๓ กับข้าพเจ้าได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดิน มาได้อยู่เย็นเป็นสุข ตลอดจนถึงเวลาสิ้นพระชนมายุ เมื่อข้าพเจ้าล่วงไปแล้วขอให้ ท่านทั้งปวงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย ให้สมณพราหมณ์อาณา ประชากรราษฎรได้พึงอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน ขอให้ทูลพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ให้เอา เป็นธุระรับปฏิภาณของราษฎรอันมีทุกข์ร้อนให้ร้องได้สะดวกเหมือนพระองค์ได้ทรงเป็น พระธุระรับปฏิภาณมาแต่ก่อน อนึ่งผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไป ภายหน้านั้นให้ปรึกษากันเลือกดูแต่ที่ควร ให้พระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการและอาณา ประชากรราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป..."^๖

พระราชดำรัสในวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพสะท้อนถึงการฝึกกำลังและสติปัญญาทุ่มเททำงาน สำคัญของแผ่นดินร่วมกันมาของผู้ปรากฏนามข้างต้น กรณีศึกษาเรื่องการค้าต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นตัวอย่างที่ดีในการทำความเข้าใจบทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง วงษาราชนอภ พระเจ้าน้องยาเธอผู้รับสนองพระราชดำริและน้อมนำพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาปฏิบัติให้สำเร็จลุล่วงในที่สุด

สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระราชินีวิคตอเรีย พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงแต่งตั้งให้ เซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นอัครราชทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อจะขอทำหนังสือสัญญาให้ประเทศอังกฤษ กับประเทศสยามมีทาง พระราชไมตรีตามประเพณีประเทศที่เป็นอิสระเสมอกันสืบไป^๗

^๖ แอ็บบ็อด โลว์. มอฟเฟิท, *แผ่นดินพระจอมเกล้า*, แปลโดย นิจ ทองโสภิต, กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

^๗ กรมศิลปากร, "ภาคที่ ๘ เรื่องรับราชทูตอังกฤษมาครั้งแรก," ใน *ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ*, พระนคร : สำนักพิมพ์คลัง วิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๑๕.

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอังกฤษกับสยาม มีมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา นับแต่แผ่นดินพระเอกาทศรถ เป็นความสัมพันธ์บนพื้นฐานทางการค้า แม้จะมีพระราชสาส์นและส่งราชบรรณาการไปมาถึงกันเรื่อยๆ แต่ไม่ปรากฏว่าได้เคยแต่งตั้งราชทูตแต่ราชสำนักฝ่ายใดไปถึงอีกฝ่ายหนึ่งเหมือนอย่างฝรั่งเศส พระราชสาส์นและศุภอักษรที่มีถึงกัน มีพ่อค้าเป็นตัวกลางในการสื่อสาร จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ นับแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๓ ที่อังกฤษเริ่มมีอำนาจมากขึ้นทางประเทศตะวันออก แต่อำนาจนั้นยังอยู่ในบริษัทอังกฤษซึ่งปกครองอินเดีย และเริ่มขยายอิทธิพลมาโดยรอบ ที่เกี่ยวข้องกับประเทศสยามปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ จอห์น ครอว์เฟิร์ด เป็นทูตอังกฤษเข้ามาขอเจรจาทางการค้าแต่ไม่สำเร็จ ต่อมา เฮนรี เบอร์นี ได้เข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ สมัยรัชกาลที่ ๓ มีการทำหนังสือสัญญาฉบับแรก ทูตที่เข้ามาทั้งสองท่านมิใช่ทูตจากราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ แต่เป็นทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดีย

รัฐบาลอังกฤษเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศตะวันออกอย่างจริงจังนับแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ อังกฤษมีชัยชนะเหนือจีน ยังผลให้จีนต้องยอมทำหนังสือสัญญาค้าขายกับอังกฤษพร้อมยกเกาะฮ่องกงให้อังกฤษ และนี่คือจุดเริ่มต้นของการขยายอิทธิพลทางการค้ามายังประเทศไทยใกล้เคียง พ.ศ. ๒๓๘๗ เสนาบดีการต่างประเทศอังกฤษให้เซอร์เจมส์ บรูค ดือนหนังสือเข้ามาประเทศสยามเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี ขณะนั้นเป็นเวลาจวนจะสิ้นรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร และสวรรคตในเวลาต่อมา

การตอบปฏิเสธของสยามสร้างความไม่พอใจให้กับบรูคเป็นอย่างมากถึงกับทำรายงานเสนอให้รัฐบาลอังกฤษใช้มาตรการเคียดขาดกับสยาม แต่ทางรัฐบาลอังกฤษไม่เห็นด้วย^๕ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล ชี้ให้เห็นว่า การเจรจาทันทีกลับเป็นผลดีกับสยามในระยะยาว เนื่องจากในการเจรจากับอังกฤษนั้น เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นกรรมการตรวจร่างสัญญาที่บรูคเสนอให้ฝ่ายสยามพิจารณาด้วย จึงทรงทราบความต้องการของอังกฤษ ดังนั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทรงดำเนินนโยบายที่ไม่ขัดผลประโยชน์ของอังกฤษ นอกจากนั้นหลังจากบรูคเดินทางกลับไปแล้ว พระวชิรญาณเถระมีพระราชหัตถเลขาไปถึงบรูคด้วย ต่อมาพระราชหัตถเลขาถึงกล่าวถูกส่งต่อไปยังลอร์ดพาลเมอร์สตัน (Lord Palmerston) เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษด้วย ศุภรัตน์สรุปว่า พระราชหัตถเลขานี้จะทำให้อังกฤษไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของบรูคที่ให้อำนาจบังคับบั้งคันไทย^๖

^๕ ภารตี มหาขันธ, *รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๔๓๕)*, บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๕, หน้า ๑๘.

^๖ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "นโยบายเกี่ยวกับฝิ่นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน *สะพาน : รวมบทความทางประวัติศาสตร์*, กรุงเทพมหานคร : แผนกประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐, หน้า ๘๘-๑๐๐.

หลังจากรัชกาลที่ ๓ เสด็จสวรรคตในเดือนเมษายน ๒๑๘๔ อังกฤษได้สั่งการให้บรู๊กลเป็นทูตเข้าไปเจรจากับไทยอีกครั้งหนึ่ง^{๙๙} แต่ในทางปฏิบัติ บรู๊กลไม่ได้เดินทางเข้าไปเจรจากับสยามอีก เพราะเกิดสงครามอังกฤษกับพม่า ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๑๘๕) และอังกฤษมีการเปลี่ยนแปลงเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นลอร์ดคลาเรนดอน (Lord Clarendon) อย่างไรก็ดี ก่อนหน้าที่จะทรงทราบว่าอังกฤษมีแผนที่จะส่งบรู๊กลไปสยามอีกครั้งนั้น รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงติดต่อกับนายพันโทบัทเทอร์เวิร์ธ (Butterworth) ผู้สำเร็จราชการป็นัง มะละกา และสิงคโปร์ (ที่รวมเรียกว่า Straits Settlement) ในฐานะเพื่อน ทรงกล่าวถึงพระราชดำริที่จะจัดวางระเบียบแบบแผนใหม่เพื่อให้การค้าดำเนินไปด้วยความสะดวก แต่ทรงขอเวลาในการจัดการพระราชพิธีถวายพระบรมศพรัชกาลที่ ๓ เสียก่อน และทรงขอให้อังกฤษชะลอการส่งทูตไปสยาม เพื่อรอจังหวะที่เหมาะสม^{๑๐๐}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักปราชญ์ เป็นกษัตริย์สมัยใหม่ ไม่เฉพาะของชาวสยาม แต่ของเอเชียด้วย^{๑๐๑} ทรงเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกในสมัยนั้น ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศสยามอย่างใหญ่หลวง เมื่อได้เผชิญกับภัยคุกคามของตะวันตก

การเตรียมรับวัฒนธรรมทางการเมืองและธรรมเนียมปฏิบัติทางการทูตจากตะวันตก เริ่มแต่การขอทราบข้อมูลเพื่อการปฏิบัติได้ถูกต้อง ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระอักษรถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริง เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๓๘๗^{๑๐๒} โดยย้ำว่าการสื่อสารไปมาระหว่างพระองค์กับเบาว์ริงถือเป็น "ส่วนตัว"

"...หนังสือของ ๖ ผนขฯ ฉบับก่อนที่มีมาถึงเรานั้น เราถือเป็นการส่วนพระองค์ ข้อความต่าง ๆ จึงมิได้แพร่พรายให้คณะเสนาบดีได้ทราบตามธรรมเนียม ดังนั้นเราจึงมีประสงค์ให้ ๖ ผนขฯ ได้ชี้แจงความปรารถนาที่จะเข้ามาเยี่ยมเยียนประเทศเรา และกำหนดเวลาที่จะมาถึงให้เราทราบด้วย กับขอให้แจ้งล่วงหน้ามาอย่างน้อย ๒-๓ เดือน หลังจากจดหมายของ ๖ ผนขฯ มาถึงเราแล้ว ทั้งขอให้แจ้งรายละเอียดจำนวนผู้คนที่จะติดตาม ๖ ผนขฯ เข้ามาด้วย ขอให้ ๖ ผนขฯ ได้ให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองของเราทราบถึงกำหนดเวลามาถึงของ ๖ ผนขฯ เพื่อว่าพวกเราจะได้รับทราบโดยไม่ต้องสงสัย จะได้จัดเตรียมการที่เหมาะสมเพื่อต้อนรับ ๖ ผนขฯ พร้อมด้วยผู้ติดตามให้เป็นการสมเกียรติ การที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองจำต้องทราบความประสงค์ของ ๖ ผนขฯ จะช่วยบรรเทาความเกรงกลัวของประชาราษฎร์

^{๙๙} ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๐๑.

^{๑๐๐} ภารดี มหาพันธ์, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๐๑} มอฟเพ็ท, *อ้างแล้ว*, หน้า ๕๐.

^{๑๐๒} มอฟเพ็ท, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๕๓-๕๔.

ซึ่งมีอยู่หลายชาติหลายภาษา ทั้งจะเป็นการกำจัดข่าวลือนานาประการ เพราะว่าการที่เรื่องราวต่างประเทศหรือเรื่องกำปั่นไฟจะเข้ามาขายน่าน้ำสยามนั้นไม่ค่อยจะมีมาแต่เก่าก่อน

ฯพณฯ เซอร์เจมส์ บรุก เค ซี บี ได้แจ้งมาให้ทราบล่วงหน้าเป็นเวลา ๓ เดือนก่อนที่จะเดินทางมาถึง จึงเป็นธรรมเนียมที่เราอยากให้ ฯพณฯ ได้ปฏิบัติตามด้วย

พร้อมกันนี้ เราจะมีการยินดียิ่งหาก ฯพณฯ จะได้เขียนมาถึงเราเป็นการส่วนพระองค์ และบอกเราด้วยถึงลักษณะการเดินทางมาของ ฯพณฯ ทั้งแจ้งเนื้อหาของสนธิสัญญาที่ ฯพณฯ ประารถนาที่จะเข้ามาทำ เพื่อว่าเราจะได้ปรึกษาหารือกับคณะเสนาบดีของเรา จะได้ทราบว่าข้อความใดๆ ในสนธิสัญญาที่จะเสนอนั้นนั้น ข้อไหนจะเป็นที่ตกลงกันได้ หรือข้อไหนจะตกลงกันไม่ได้ จึงขอให้ ฯพณฯ ได้พิจารณาถึงเรื่องนี้ด้วย จะได้ไม่เป็นการเสียเวลาในการปรึกษาหารือกับ ฯพณฯ หลังจากนี้ ฯพณฯ ได้มาถึงที่นี่แล้ว"

อีกหกเดือนต่อมาพระองค์ได้ทรงพระอักษรเป็นส่วนพระองค์ถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริง^{๕๕} ได้ทรงบอกไปว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นที่เรียบร้อยน่าพอใจ และรัฐบาลของพระองค์พร้อมที่จะต้อนรับการมาของเบาว์ริง

เซอร์จอห์น เบาว์ริง ได้เดินทางมาถึงประเทศสยามในวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘ นับตามปฏิทินใหม่) และพอถึงวันที่ ๑๘ เมษายน ก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญากันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทางฝ่ายอังกฤษได้จัดให้นายแฮร์รี เอส พาร์กส์ (Harry S. Parkes) นำสนธิสัญญาดังนั้นกลับไปประเทศอังกฤษเพื่อให้สก็อตตัน บุคคลผู้นี้ (ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น เซอร์แฮร์รี พาร์กส์ ในฐานะนักการทูตที่มีชื่อเสียงคนที่สุดที่ไปเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศจีนและญี่ปุ่น) จะทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนตัวของเซอร์จอห์น เบาว์ริง ในระหว่างการเจรจาสนธิสัญญาครั้งนี้

พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่มีถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริงข้างต้น อาจถือเป็นการกำหนดแบบแผนทางการทูตในการเจรจาครั้งนั้น การขอทราบรายละเอียดการเดินทาง คณะผู้ติดตาม เพื่อการเตรียมการต้อนรับ ขณะที่การขอทราบสาระที่กำหนดในสนธิสัญญา เพื่อ "...จะได้ปรึกษาหารือกับคณะเสนาบดีของเรา..." เท่ากับเป็นการพิจารณากลับกรอง ตรวจสอบความถูกต้องและให้ความเห็นชอบในเรื่องต่างๆ ที่มีโอกาสเป็นไปได้/ไม่ได้ อีกนัยหนึ่งก็คือ ก่อนที่จะถึงขั้นคอนวอยพระราชสาส์น และข้อตกลงใดๆ ในสนธิสัญญา ต้องผ่านการคัดกรองอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ในกรณีนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท คือ ผู้มีอำนาจเต็มในการปฏิบัติพระภารกิจต่างพระองค์ และคือผู้ที่รับสนองพระราชดำริและน้อมนำพระราโชบายมาปฏิบัติในขั้นตอนนี้

^{๕๕} มอฟแพท, เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๗-๕๘.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท :

ประธานคณะกรรมการการค้าผู้มีอำนาจเต็ม

ความต้องการของต่างประเทศในการแก้ไขสนธิสัญญา มีเหตุมาแต่สนธิสัญญาฉบับเก่า (สนธิสัญญาเบอร์นี ลงนามกับอังกฤษเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๑๖๘ และสนธิสัญญาอเบิร์คส์ ลงนามกับสหรัฐอเมริกาเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๑๗๕) ไม่ช่วยให้พ่อค้าของประเทศนั้นๆ ได้ประโยชน์จากสยามอย่างเต็มที่ กล่าวคือ การค้าขายกับสยามไม่ได้ขยายตัวอย่างที่คาดไว้ นอกจากนั้นทั้งสองประเทศต้องการได้สิทธิพิเศษทางการค้าเพิ่มขึ้นเหมือนที่ได้จากจีนตามสนธิสัญญานานกิงที่จีนทำกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๑๘๕^{๖๖}

เมื่อความต้องการของชาติตะวันตกเพื่อให้สยามเป็นตลาดเสรีไม่บรรลุผล ในตอนปลายรัชกาลที่ ๓ ทั้งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ จึงส่งทูตมาเจรจากับสยาม แต่ไม่ประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะบัลเลสเตียร์ อธิบดีกงสุลสหรัฐฯ ประจำสิงคโปร์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นทูตจากสหรัฐฯ เป็นผู้ที่สยามเห็นว่าขาดมารยาทที่ดี และไม่เข้าใจวัฒนธรรมและประเพณีของสยาม ขณะที่บัลเลสเตียร์ก็มีที่ท่าไม่พอใจสยามตั้งแต่แรกแล้ว เขา รู้สึกว่าฝ่ายสยามให้การต้อนรับไม่เหมาะสมตั้งแต่ก่อนที่เรือจะเข้าถึงกรุงเทพฯ แล้ว^{๖๗}

ภาพเก่าของความไม่ลงรอย การขัดกันทางผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย ความไม่เข้าใจบนพื้นฐานความคิดและวัฒนธรรมที่แตกต่าง ได้รับการปรับแก้โดยผู้นำสยามผ่านการกำหนดท่าทีของผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ร่วมเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับต่างประเทศนับแต่ปี พ.ศ. ๒๑๘๘ คณะบุคคลที่เป็นหลักในการดำเนินงานทางการทูตครั้งนี้ ประกอบด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค หรือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่) สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค หรือสมเด็จพระยาองค์น้อย) เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เจ้าพระยาวรวงศาธิราชโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค) เจ้าพระยายมราช (นุช บุญรัตพันธุ์) พระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (แย้ม บุนนาค) พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี บุคคลข้างต้นได้รับการแต่งตั้งหมุนเวียนเป็นคณะกรรมการการค้าฝ่ายไทย โดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นประธานกรรมการทุกชุด

การกำหนดตัวบุคคลในการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาครั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า เป็นที่พึงพอใจของประเทศคู่สัญญาโดยเฉพาะประเทศอังกฤษ เซอร์จอห์น เบาว์ริง ได้บันทึกความเห็นไว้ว่า

“พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งพระอนุชา คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการชุดนี้ และพระองค์ไม่อาจ

^{๖๖} *Thailand: A Country Study*, Washington D.C.: US G PO, 1989, p. 19.

^{๖๗} เทาน์เซนค์ แอริส, *บันทึกกรายวันของเทาน์เซนค์ แอริส*, แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๕, หน้า ๒๕.

จะหาผู้ใดได้เหมาะสมไปกว่านี้แล้ว เนื่องจากเจ้านายพระองค์นี้ทรงติดต่อกับ
ชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมาก และทรงเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวต่างประเทศ
และชาวสยาม อิทธิพลของพระองค์ได้ถ่วงดุลนโยบายอันเสรีโดยไม่ต้องสงสัย..."^{๙๔}

ความเหมาะสมของเจ้านายพระองค์นี้ เป็นเหตุผลสมจริงดังที่เบาวิริง์แสดงความชื่นชม
เพราะนอกจากพระอุปนิสัยที่อ่อนโยนมีเมตตาแล้ว ยังทรงมีประสบการณ์ทางการค้ากับต่างประเทศ
ทรงมีกำปั่นใบสำหรับไปมาค้าขายกับต่างประเทศถึง ๓ ลำ ปรากฏชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นเรือ
กำปั่นใบล่าสุดท้ายที่ใช้ในราชการ มีนามว่า "เรือทูลกระหม่อม"^{๙๕} (Too Kramom) กล่าวได้ว่าพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงประสบผลสำเร็จในด้านการค้าเป็นอย่างยิ่ง^{๙๖} ทั้งในฐานะ
พ่อค้าและเจ้าภาษี (ทรงเป็นเจ้าของภาษีไม้ขนสัก ไม้แก่น และไม้ซุง) พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่แข็งแกร่งทำให้
ทรงเท่าทันการเจรจาทางการค้า

ความเหมาะสมที่ทรงเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวต่างประเทศและชาวสยามเป็นที่ประจักษ์ ผ่าน
วิชาชีพ "หมอ" พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยอมเป็นที่รู้จักและพึ่งพาของผู้คนในสังคม
และความเป็นหมอมที่มีพระทัยใฝ่รู้ พร้อมรับเทคนิควิทยาการใหม่ๆ เพื่อพัฒนาการรักษาคนไข้ให้ได้ผล
ยิ่งขึ้น จึงทรงเป็นหนึ่งใน "ผู้นำกลุ่มใหม่" เพียงไม่กี่คนที่คบฝรั่งและเรียนรู้จากฝรั่ง

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเคยวินิจฉัยว่า ความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในเรื่องคติ
ของชาวตะวันตกในประเทศนี้เกิดขึ้นเมื่อคริสต์ศักราช ๑๘๔๒ (พ.ศ. ๒๓๘๕) เหตุด้วยอังกฤษเกิดรบ
กับจีนครั้งแรก ครั้งนั้นที่สยามเชื่อคำจีนโดยมากกว่าไม่ได้แพ้ฝรั่ง เป็นแต่ยอมทำสัญญาเพื่อซื้อ
จำค่าญ มีชาวสยามที่เป็นชั้นสูง ๓ คน ซึ่งเห็นว่าจีนแพ้ฝรั่ง และเชื่อว่าชาวยุโรปจะออกมามีอำนาจ
ทางประเทศตะวันออกในวันหน้า สามคนนั้นคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นทรง
ผนวชอยู่ ทรงศึกษาวิชาทางภาษา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศกรม
ขุนอิสเรศรังสรรค์ ทรงศึกษาวิชาการทหาร สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ตั้งแต่ยังเป็นหลวง
นายสิทธิ ศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่น เห็นว่าสยามควรจะชวนชววยหาความรู้วิชาการอย่างฝรั่งให้รู้ไว้
เมื่อบ้านเมืองจะต้องเกี่ยวข้องกับฝรั่งวันหน้า นอกจากทั้ง ๓ ที่กล่าวมายังมีอีก ๒ คน คือ กรมหลวง
วงษาธิราชสนิท แต่ครั้งยังเป็นกรมหมื่นวงษาสนิท ทรงศึกษาวิชาแพทย์อยู่ก่อน จึงเริ่มศึกษาวิธีหมอมฝรั่ง
จากมิชชันนารีอเมริกัน กับนายโหมค อมาตยกุล เรียนวิชาแยกธาตุ (Chemistry) และวิชาเครื่องจักร
(Machinery)^{๙๗}

^{๙๔} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *ราชอาณาจักรและราชบุตรสยาม*, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณฑ์กา ศรีอุคม, บรรณาธิการ,
กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๔๗, หน้า ๑๘๘.

^{๙๕} แซน ปัจจุบันสานนท์, *ประวัติการทหารเรือไทย*, พระนคร : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๐๘, หน้า ๑๖๑.

^{๙๖} อรรถวรรณ ทรัพย์พลอย, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘๘.

^{๙๗} กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, *คำแปลปาฐกถาเรื่องคติของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย*, พิมพ์ในงานพระศพ หม่อมเจ้าหญิง
บันดาล สวัสดิ์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐, หน้า ๒๑-๒๔.

กล่าวเฉพาะพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท การคบฝรั่งจึงเริ่มแต่กลุ่มมิชชันนารีที่เข้ามาสยามในยุคสมัยนั้น มีหมอกิสลาบ (Carl Augustus Friedrich Gutzlaff) หมอคอมลิน (Jacob Tomlin) หมอจันคเล (Chandler) นายแพทย์ชามูเอล เรโนลด์เฮาส์ (Samuel Renold House) ศาสตราจารย์สติเฟน แมททูน (Stephen Mattoon) ทั้งนี้ บุคคลที่พระองค์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดคือ "หมอบรัดเลย์"

แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) สำเร็จวิชาการแพทย์ (M.D.) จาก University of New York เข้าร่วมในขบวนการฟื้นฟูทางศาสนากับสมาคมการต่อต้านการดื่มสุรา เมื่อจบการศึกษาได้สมัครเป็นมิชชันนารีกับ American Board of Commission For Foreign Mission และได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติการณ์ในสยาม^{๖๖}

หมอบรัดเลย์ได้เดินทางมาถึงสยามเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ ระหว่างทางแวะพักที่สิงคโปร์และเริ่มหัดเรียนภาษาจีนและภาษาไทยกับชาวอินเดีย ซึ่งอาศัยอยู่ที่สิงคโปร์มาเป็นเวลานานและสามารถพูดภาษาอังกฤษได้ดี

ปีที่บรัดเลย์เดินทางมาถึงสยาม กล่าวได้ว่ากระแสตื่นตัวที่จะเรียนรู้วิทยาการตะวันตกได้ก่อตัวขึ้นแล้วในหมู่ชนชั้นนำบางส่วน บรัดเลย์ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาพร้อมกับเปิดสถานพยาบาลรักษาคนไข้ ซึ่งได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ นอกจากจะรักษาโรคด้วยวิธีการของแพทย์แผนใหม่แล้ว เขายังนำวิธีการป้องกันและรักษาแบบที่เรียกว่า "ความรู้ใหม่" มาทดลองใช้อย่างได้ผลในสยาม เช่น การปลูกฝี การผ่าตัด การรักษาต่อ

หมอบรัดเลย์ได้ถ่ายทอดวิชาแพทย์แผนใหม่ให้กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท สรรพคุณยาหลายขนานที่หมอบรัดเลย์ใช้ถูกนำมาดัดแปลงในรูปของยาไทยที่ทันสมัย เช่น ยาหม้อใหญ่สำหรับกินให้ขับถ่าย มีดีเกลือใส่เป็นส่วนสำคัญ ที่ขึ้นชื่อคือ ยาเม็ดลูกกลอนแก้ไข้ที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทผสมควินินข้างใน ด้วยเวลานั้นผู้ที่ยังไม่กล้ากินยาฝรั่งมีอยู่มาก ควินินเคลือบลูกกลอนจึงเป็นการผสมผสานวิทยาการตะวันตกให้อยู่ในโครงสร้างของวิทยาการตะวันออกอย่างแยบยลและได้ผลดียิ่ง

ด้วยพื้นฐานความรู้ทางการแพทย์แผนโบราณและศึกษาคำรู้เพิ่มเติมด้านการแพทย์แผนใหม่ จึงได้รับพระเกียรติคุณยกย่องในฐานะที่ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงสนพระทัยศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตกอย่างจริงจัง ได้รับการถวายประกาศนียบัตรจากสถาบันทางการแพทย์แห่งนิวยอร์ก (New York Academy of Medicine) ประเทศสหรัฐอเมริกา* จึงเป็นที่มาของการเรียกขานพระนาม

^{๖๖} หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย, เอกสารทางวิชาการหมายเลข ๕๗ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘, หน้า ๕.

* สถาบันแห่งนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๐ (ค.ศ. ๑๘๔๗) มีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกฝังให้พลเมืองรู้จักวิธีรักษาสุขภาพที่ถูกต้อง และสนับสนุนการรักษาด้วยวิธีการสมัยใหม่ โปรดดู "History", (<http://www.nyam.org/about/history.shtml>), วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๒.

"The Prince Doctor" อนึ่งใบประกาศนียบัตรทางการแพทย์ได้ทรงนำมาประดับที่บ้าน เมื่อคราวที่เซอร์จอห์น เบาว์ริง มาเฝ้าที่วัง ได้พบและกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ด้วย

"ไปเฝ้าพระเจ้าห้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พร้อมด้วยดิน เอช. เอส. ที. เจ. ซี. บี. และเบลล์ พระเจ้าห้องยาเธอพระองค์นี้ทรงมีชื่อเสียงในด้านความซื่อสัตย์และวิจารณ์งานที่ดี ที่ทางเข้างวงเราพบประกาศนียบัตรทางการแพทย์ที่สหรัฐอเมริกาได้ถวายแด่พระเจ้าห้องยาเธอ"

ความสำคัญของหมอบรัดเลย์มิได้จำกัดเฉพาะวงการแพทย์ แต่ครอบคลุมถึงงานสื่อสารและสื่อสิ่งพิมพ์ เขาเป็นผู้บุกเบิกงานด้านการพิมพ์และหนังสือ (บางกอกริคอร์ดเคอร์) มีเจ้านายและขุนนางบอกรับเป็นสมาชิกถึง ๑๐๑ คน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นสมาชิกลำดับที่ ๑ บรัดเลย์เป็นผู้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับราชสำนัก โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๔ และกับขุนนางตลอดช่วงเวลาที่อยู่ในสยาม เขาเป็นทั้งที่ปรึกษา ล่าม ผู้ร่างและแปลหนังสือให้กับราชสำนักและขุนนางคนสำคัญ จึงมีพักต้องสงสัยว่าเพราะเหตุใดในแถวขบวนนำราชทูตจากสหรัฐอเมริกาเข้าเฝ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชกระแสรับสั่งให้ "บรัดเลย์" เป็นผู้หนึ่งที่ทรงกำหนดให้อยู่ร่วมขบวน^{๖๓}

ความสัมพันธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับหมอบรัดเลย์น่าจะเป็นสายสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อไปยังมิชชันนารีและพ่อค้าฝรั่งอื่นๆ ด้วยบรัดเลย์เป็นที่รู้จักในหมู่ชาวตะวันตกเป็นที่พึ่ง บ้านของเขาเป็นสถานที่รวมฝรั่งในการสมาคม โรงพิมพ์หมอบรัดเลย์อยู่ใกล้วังกรมหลวงวงษาธิราชสนิท การประชาสัมพันธ์โรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์ ใช้ข้อความว่า "...โรงพิมพ์ที่ได้พิมพ์หนังสือจดหมายเหตุนี้ ตั้งอยู่ริมป้อมปากคลองบางกอกใหญ่ หลังวังกรมหลวงวงษาธิราชสนิท..."^{๖๔}

"กรมหลวงวงษา" และ "วังกรมหลวงวงษา" เป็นที่รู้จักกันดีทั้งชาวสยามและชาวต่างประเทศ การอ้างถึงเพื่อขอให้เป็นพยานรับทราบหรือช่วยคลี่คลายสถานการณ์ เช่น กรณีที่ฝรั่งเข้าไปใช้ปืนยิงนกที่วัดเกศา และมีปากเสียงกับพระ ทำร้ายพระจนเจ้าอาวาสต้องออกมาขู่ว่า จะจับตัวส่งวังกรมวงษา^{๖๕} และที่วังแห่งนี้ องค์เจ้าของวังจะจัดงานวันเฉลิมพระชันษา โดยโปรดให้จัดเลี้ยงโต๊ะประทานพวกฝรั่ง และพวกฝรั่งก็ได้จัดแข่งเรือถวายให้ทอดพระเนตรที่ปากน้ำ^{๖๖}

* บุคคลที่โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าพร้อมขบวนของเทาน์เซนค์ แฮร์ริส มี ๑ คน คือ หมอบรัดเลย์ หมอจันคเล ซึ่งเป็นครูสอนศาสนาชาวอเมริกันและมิสเคอร์ เดวิด โอ. คิง (David O. King) ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวอเมริกัน ผู้ที่เพิ่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ.

^{๖๓} เทาน์เซนค์ แฮร์ริส, อ้างแล้ว.

^{๖๔} ศิลปชัย ชาญเฉลิม, *หมอบรัดเลย์กับกรุงสยาม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๔๗ หน้า ๒๑๘-๒๑๙.

^{๖๕} ส. พลายน้อย, *หมอบรัดเลย์*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, ๒๕๔๘, หน้า ๒๖.

^{๖๖} อรวรรณ ทรัพย์พลอย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับงานแก้ไขสนธิสัญญา

การแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศอังกฤษเริ่มขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์เป็นครั้งที่ ๒ ทรงแจ้งว่าพระองค์และพระอนุชาผู้ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการ ๕ ท่าน* จากเสนาบดีชั้นสูงสุคนำโดยพระอนุชา กรมหลวงวงษาธิราชสนิทซึ่งโปรดฯ ให้มีอำนาจเต็มในการเจรจาสนธิสัญญากับอัครราชทูต ในกลุ่มเสนาบดีเหล่านี้มีผู้สำเร็จราชการ ๒ ท่าน คือ อัครเสนาบดี และเสนาบดีต่างประเทศ ความตอนหนึ่งของพระบรมราชโองการ มีดังนี้

“...บุคคลทั้ง ๔ รวมทั้งองค์ประธานมีอำนาจเต็มทั้งฝ่ายราชวงศ์ และขุนนางในการเจรจาต่อรองในสนธิสัญญาต่าง การจัดการแก้ไขข้อสัญญาเก่าเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายมีสันติภาพ โดยการจัดการร่วมกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง ผู้แทนผู้มีอำนาจเต็มของพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งสหราชอาณาจักรอังกฤษ ในการนี้ ไม่ว่าคณะบุคคลนี้จะเห็นชอบใดใด หรืออนุญาต ผู้แทนพระองค์ ก็ให้ถือว่า พระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ทรงเห็นชอบด้วย รวมทั้งราชวงศ์และเสนาบดีสยาม...”**

ภารกิจสำคัญที่ทรงได้รับแต่งตั้งในการต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ ประธานคณะกรรมการสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า ในฐานะ “ประธาน” ที่จะต้องกำกับการทำงานอาจจะมิได้มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่า ทรงมีรับสั่งพร้อมพระคำริประการใด แต่การตั้งคณะกรรมการถึง ๕ ท่านนั้น ชาญวิทย์ เกษครศิริ^{๓๓} ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นเรื่องน่าสนใจเพราะตามปกติในแง่ของประเพณีโบราณหากจะมีการแต่งตั้งทูตเป็นผู้แทนก็มักจะมีเพียง ๓ ท่านเท่านั้น ซึ่งต่างก็ตระหนักดีว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง และการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสามารถแต่งตั้งให้บุคคลทั้งสอง (สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ และสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย) เข้าร่วมเป็นตัวแทนสยามเจรจาและต้องตกลงกับเบาว์ริงจนได้ก็หมายถึงการที่ “ทรงเล่นเกม” ได้ถูก

ข้อสังเกตข้างต้นมีข้อมูลที่น่าสนใจยิ่งแม้จะต้องใช้วิชา “ต่อภาพ” ที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อความเข้าใจถึง “บทบาทที่ถูกจัดวาง” ของแต่ละท่าน จึงขอหยิบยกการเจรจาสนธิสัญญากับประเทศอังกฤษ (พ.ศ. ๒๓๘๘) (สนธิสัญญาเบาว์ริง) และสนธิสัญญากับประเทศสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๓๘๘) (สัญญาแฮร์ริส) เป็นประเด็นศึกษา

* กรรมการทั้ง ๕ ท่าน ประกอบด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท องค์ประธาน สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเจ้าพระยาวรวิงค์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค).

** พระบรมราชโองการฉบับเต็มภาคภาษาอังกฤษ ได้เสนอไว้ตอนท้ายบทความ ดูรายละเอียดใน M.L. Manich Jumsai, *King Mongkut and Sir John Bowring*, Bangkok: Chalermnit, 1970.

^{๓๓} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า คำนำเสนอ (๑๖) - (๑๗).

สนธิสัญญาทางไมตรีกับประเทศอังกฤษหรือสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. ๒๓๘๔) ได้มีการเตรียมการอย่างเป็นทางการเป็นขั้นเป็นตอนนับแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยวชิรญาณเถระ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) แต่การเตรียมการและส่งสัญญาณพร้อมรับทูตจากอังกฤษก็มีได้ราบรื่นเสียทีเดียว ฝ่ายอังกฤษนำโดยเซอร์จอห์น เบาว์ริง ได้ศึกษาการเข้ามาของทูตประเทศต่าง ๆ นับแต่อดีตสมัยกรุงศรีอยุธยาและจุดอ่อนจุดแข็งของธรรมเนียมการรับทูตของสยาม ทั้งนี้จะพบว่าเซอร์จอห์น เบาว์ริง ในฐานะอัครราชทูตของพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ได้แสวงเจตจำนงให้ฝ่ายสยามจัดการต้อนรับแบบเดียวกับที่เคยรับราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งคณะทูตอังกฤษให้ความสำคัญและยืนยันแข็งขันว่า

“...ได้มีการปรึกษาทารือกันในเรื่องแบบแผนในการรับราชทูตและปาร์กส์ได้ยืนยันกรานอย่างถูกต้องว่า จะต้องจัดพิธีการอย่างเดียวกันกับเมื่อคราวที่ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เดินทางมาถึง พวกเขา (ฝ่ายไทย) กล่าวว่าพวกเขาไม่มีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่ปรารถนาที่จะรับข้าพเจ้าเช่นเดียวกับทูตของโคชินจีน พม่าและประเทศอื่น ๆ ในแถบเอเชีย ข้าพเจ้าเห็นว่า เป็นการไม่สมควร จึงได้มีหนังสือไปถึงพระกลาโหมว่า ฐานะของข้าพเจ้านั้นสูงกว่าบรรดาทูตเหล่านั้น และพระราชสาส์นตราตั้งของข้าพเจ้าควรจะได้รับการแสดงความเคารพนับถือยิ่งกว่า...”^{๘๘}

ดังนั้นฝ่ายสยามจึงต้องจัดเรือรับแขกเมือง โดยหมายรับสั่งที่ระบุไว้ว่า “...ถ้าไม่เข้าใจให้ไปทูลถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง...”^{๘๙} เช่นเดียวกับขั้นตอนการแห่งพระราชสาส์น (หมายรับสั่งที่ ๑๘ จะเสด็จลงประทับตำหนักน้ำให้แขกเมืองทูลลา)

“...ถ้าเจ้าพนักงานจะขัดข้องสงสัยด้วยการงานสิ่งใดห้ามมิให้กราบทูลฉลองโปรดเกล้าฯ ให้ไปทูลถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหา-มาลา...”^{๙๐}

ข้อเรียกร้องของเบาว์ริงยังเพิ่มด้วยข้อต่อรองที่เกี่ยวข้องกับธรรมเนียมการเข้าเมืองของชาวต่างชาติ โดยอุปทูต แฮร์รี ปาร์กส์ และ เจ.ซี. เบาว์ริงได้รายงานการดำเนินงานและการเดินทางจากปากน้ำไปยังกรุงเทพฯ ต่อ เซอร์จอห์น เบาว์ริง ที่เรือแลตเลอร์ (Rattler) ซึ่งทอดสมอยอยู่นอกสันคอน ในรายงานดังกล่าวได้บรรยายถึงธรรมเนียมการเข้าเมืองของชาวต่างชาติไว้ว่า

^{๘๘} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้วง*.

^{๘๙} *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, อ่างแก้ว*, หน้า ๔๐๐.

^{๙๐} *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เพ็งอ้วง*, หน้า ๔๕๘.

“...เกี่ยวกับเรื่องที่จะนำเรือแรตเลอร์ขึ้นไปถึงกรุงเทพฯ นั้น เจ้าพระยา
กลาโหมให้เหตุผลว่า ขอให้เราพิจารณาถึงขนบธรรมเนียมสยามที่เคยปฏิบัติกันมาแต่
ในอดีต ซึ่งห้ามเรือต่างชาติผ่านปากน้ำขึ้นไปและเมื่อเราได้อ้างเตือนเขาเรื่องเรือรบ
โปรตุเกสที่เคยได้รับอนุญาตให้ขึ้นไปกรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๙ เขาได้บอกแก่เราว่า
การอนุญาตนั้น จะยอมให้แต่เพียงเรือที่มีการยินยอมให้อัตวาลูขึ้นบกเท่านั้น ซึ่ง
ท่านเจ้าพระยามั่นใจว่า ท่านคงจะไม่ประสงค์ที่จะทำลายขนบธรรมเนียมที่มีมาแต่
โบราณของประเทศนี้ และยิ่งไปกว่านั้นการนำท่านเดินทางไปกรุงเทพฯ โดยเรือพิธี
(ของทางการที่จัดมารับ) เป็นสิ่งที่แสดงถึงการให้เกียรติ และการละเว้นจากพิธีการ
ดังกล่าวจะแสดงถึงความไม่เอาใจใส่และไม่ให้ความเคารพคณะทูตในสายตาของ
ชาวสยามด้วย

เรื่องความขัดแย้งเหล่านี้เราเห็นว่า เมื่อประเพณีของทั้งสองชาติแตกต่างกัน
มาก จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่ท่านและเจ้าหน้าที่สยามจะต้องค้นหาสาเหตุของการขัดแย้ง
เหล่านี้เป็นอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยมีให้เป็นผลร้ายกระทบกระเทือนต่อฝ่ายหนึ่ง
ฝ่ายใด ซึ่งสำหรับเราเห็นว่า เป็นเรื่องลำบากเนื่องจากความยุ่งยากที่จะแบ่ง
เจ้าหน้าที่ทั่วไปคนหนึ่งคนใดที่ประจำตำแหน่งซึ่งท่านแต่งตั้งขึ้นหรือเจ้าหน้าที่ ซึ่งได้
รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลแห่งสมเด็จพระราชินีพร้อมด้วยคณะผู้ติดตามให้แยกออกไป
จากเรือแรตเลอร์และอีกประการหนึ่งคือการที่พวกสยามแสดงเหตุผลเกี่ยวกับวิธี
การนำคณะทูตเดินทางจากปากน้ำไปยังเมืองหลวงเป็นหน้าที่ส่วนสำคัญของพวกเขา
ซึ่งมีหลักปฏิบัติที่แตกต่างออกไป เรื่องนี้ทำให้เราต้องยอมรับและเพื่อให้เกิดความ
สะดวกยิ่งขึ้นและเป็นทีพอใจของทั้งสองฝ่าย ท่านอาจจะยินยอมตามข้อเสนอที่ให้
เกียรติในการเดินทางไปกรุงเทพฯ ด้วยเรือพิธีของทางฝ่ายสยาม แต่ถ้าหากเรือ
แรตเลอร์จะได้รับอนุญาตให้ร่วมขบวนหรือติดตามขบวนเรือไปด้วยความเคารพนับถือ
ซึ่งรัฐบาลสยามได้เตรียมการไว้ก็น่าจะยังคงเดิมไม่ลดน้อยลงไป สำหรับข้อคัดค้าน
ของเจ้าพระยากลาโหมในเรื่องที่จะเป็นการไม่สะดวกสำหรับเรือแรตเลอร์ที่จะร่วม
ขบวนไปด้วย เราได้ตอบว่าเราไม่ขัดข้องที่จะหยุดพักเป็นระยะๆ ระหว่างการเดินทาง
โดยเรือพิธีและเรือรบของเราซึ่งจะใช้เวลาไม่เกิน ๒๔ ชั่วโมง เจ้าพระยากลาโหมจึง
ตกลงยินยอมในเรื่องนี้ ซึ่งเราเข้าใจว่าการยินยอมซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งการยกย่อง
ให้เกียรติในการต้อนรับท่านของรัฐบาลสยามนี้อนุญาตเฉพาะเรือแรตเลอร์เท่านั้น
ส่วนเรือเกรเซียจะยังคงทอดสมออยู่นอกสันดอนต่อไป...”^{๑๑}

^{๑๑} สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ (กลุ่มงานแปล), *บันทึกสัมพันธ์อาภระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ*,
กรมศิลปากร : โครงการวัฒนธรรมสัญจร ตามรอยบันทึกชาวต่างชาติจากอ่าวสยามสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา, ๒๕๕๑,
หน้า ๑๘๘.

กล่าวได้ว่าการทำงานทุกขั้นตอนของคณะทูตอังกฤษอยู่บนพื้นฐานของการพิทักษ์เกียรติยศและผลประโยชน์ของประเทศชาติ ขณะสยามใช้ธรรมเนียมการต้อนรับคณะทูต (สมัยก่อนเรียกกันว่า ทักทูต) ในพื้นฐานเดิมที่ปรับเปลี่ยนแสดงถึงไมตรีและให้เกียรติมากขึ้น กล่าวคือคณะทูตต้องจอบเรือที่ปากน้ำ ฝ่ายสยามจะแต่งตั้งขุนนางเป็นผู้แทน (แต่เดิมมักเป็นเจ้าเมืองแถวปากอ่าว) ออกไปรับรองด้วยอาหารคาวหวาน ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ จะเป็นการจัดการโดยหลวง มีใช้เจ้าภาชีอย่างแต่ก่อน ในการต้อนรับทูตด้วยวิธีนี้มีรูปแบบของ "ความเป็นส่วนตัว" ที่อาจมีบทเจรจาที่สื่อความต้องการของแต่ละฝ่ายหรือเชื้อเชิญไปพบอย่างไม่เป็นทางการ เซอร์จอห์น เบาว์ริง ก็ได้รับการต้อนรับเช่นเดียวกัน แต่ด้วยธรรมเนียมปฏิบัติบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่แตกต่าง เบาว์ริงได้อธิบายหลักการของเขาผ่านมหาดเล็ก ๒ นาย ที่มาปรึกษาหารือเพื่อเตรียมการว่า

“...ข้าพเจ้าได้แจ้งพวกเขาเกี่ยวกับการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินเป็นการสวนพระองค์ ว่าข้าพเจ้าจะมาในฐานะมิตรเสมอและจะปฏิบัติให้เป็นไปตามที่พระองค์ทรงปรารถนา แต่หากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับทางราชการหรือเป็นเรื่องในราชการของสมเด็จพระบรมราชินีแล้ว ทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามมารยาทอันถูกต้องและตัวแทนของสมเด็จพระราชินี จะต้องได้รับความเคารพนับถือจากทุกคน และในเรื่องที่จะให้บรรดาเจ้าหน้าที่ปลดดาบเพื่อเข้าไปยังภายในพระราชวังนั้น ข้าพเจ้าไม่อาจจะยอมได้เนื่องจากอัครราชทูตฝรั่งเศสของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ก็ยังห้อยดาบเมื่อเข้าเฝ้า ดั่งมีบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ ดังนั้น หากให้มีการปลดดาบ ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะสวมชุดเกียรติยศได้ และด้วยเหตุดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินสยามก็จะไม่ได้รับการถวายความเคารพอย่างสมพระเกียรติ ข้าพเจ้าหวังว่าจุดนี้ จะได้รับการเห็นชอบอย่างหนักแน่นเหมาะสม...”^{๖๐}

ความต้องการในเรื่องพิธีการต่างๆ ของเบาว์ริงมักจะได้รับการสนองตอบจากฝ่ายสยาม การเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาไม่มีปัญหามากนัก การติดต่อก่อนหน้าเป็นลำดับมาระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเซอร์จอห์น เบาว์ริงจึงเป็นการทำความเข้าใจล่วงหน้าการเจรจาประเด็นสนธิสัญญาและรายละเอียดเกี่ยวกับสนธิสัญญา มีอุปทูตและคณะทำงานดำเนินงานในชั้นเตรียมการเพื่อนำเสนอกรรมาธิการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงเพียงแนะนำให้เขาทำบางเรื่อง เช่น พบปะเจ้านายและขุนนางที่ให้การสนับสนุนแนวคิดของเบาว์ริง คังเช่นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประโยคสำคัญที่ให้นัยถึงความราบรื่นและการปฏิบัติด้วยอัธยาศัยไมตรีคือ

^{๖๐} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

“...พระเจ้าน้อยยาเธอทรงกล่าวยกย่องข้าพเจ้า (เบาว์ริง) และแสดงความ
มั่นใจในตัวข้าพเจ้า การเข้ามาของข้าพเจ้าในฐานะพระสหายในพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดความปิติแก่พวกเราอย่างยิ่ง ทรงกล่าวว่าพระกลาโหม
พระคลัง และพระองค์เองนั้นเป็นมิตรกับชาวต่างชาติ แต่ถูกคัดค้านจากบุคคลอื่นๆ
ที่ยึดมั่นอยู่กับระบบเก่าๆ...แต่พระองค์จะทรงทำหน้าที่ให้ดีที่สุด...”^{๑๑}

ความรู้สึกเป็นมิตรของเบาว์ริงที่มีต่อพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปรากฏ
ในบันทึกของเขาหลายคน การเอ่ยถึงเจ้านายพระองค์นี้ในทางบวกไม่ว่าจะเป็นเรื่องการรับรองที่บ้านพัก
อย่างคิเล็กด้วยอาหารชั้นเยี่ยม^{๑๒} กล่าวถึงบรรยากาศในการประชุมคณะกรรมการว่า “ข้อสังเกตของ
พระอนุชาคุณสมเหตุสมผล”^{๑๓} หรือชื่นชมในชื่อเสียงว่า “พระเจ้าน้อยยาเธอพระองค์นี้ทรงมีชื่อเสียงในด้าน
ความซื่อสัตย์และวิจารณ์ญาณที่ดี”^{๑๔}

การสนทนาระหว่างพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับเบาว์ริงอาจจะดูเป็น
เรื่องทั่วๆ ไป แต่มีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ เมื่อวันที่เบาว์ริงไปเข้าเฝ้าที่วัง (๑๐ เมษายน ๒๓๘๔)
การสนทนาที่เกี่ยวกับสนธิสัญญา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงกล่าวว่า “...คนที่มี
ข้าวอย่างพอเพียงแล้ว ทำไมเขาจะต้องการอะไรมากไปกว่านั้นอีก...” เบาว์ริง กราบทูลว่า “...เขาอาจจะ
ข้าวพอเพียงสำหรับตัวเขา และสำหรับคนอื่นๆ ซึ่งจะให้อะไรสิ่งอื่นๆ แก่เขา ซึ่งเขาเองก็ต้องการของเหล่า
นั้นโดยแลกเปลี่ยนกับของที่มีเกินความจำเป็น...”

ประเด็นสนทนาข้างต้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการหยั่งท่าทีและความคิดเห็นเรื่องระบบการค้าเสรี
ที่ทางพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ต้องการรับฟังจากเบาว์ริง

การดำเนินเรื่องสนธิสัญญาทางไมตรีกับอังกฤษ (พ.ศ. ๒๓๘๔) (สนธิสัญญาเบาว์ริง) พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงเป็นผู้ทำหน้าที่ประทับประคองให้ทุกอย่างเป็นไปตามแผนงาน
ของฝ่ายสยามที่ได้มีการเตรียมการล่วงหน้ามาอย่างดี ขณะที่การเจรจาสนธิสัญญากับประเทศ
สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๓๘๕) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชต้องทรงกำกับการทำงานอย่าง
จริงจังด้วยพระองค์เอง เพื่อไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งกัน เพราะการเข้ามาของเทิร์นเซนค์ แฮร์ริส
เป็นเรื่องที่ฝ่ายสยามมิได้เตรียมการมาก่อน

สหรัฐอเมริกาได้มีความพยายามที่จะแก้ไขสนธิสัญญากับสยามฉบับ พ.ศ. ๒๓๘๕ (ค.ศ. ๑๘๓๑)
เช่นกัน กล่าวคือ นายพลเรือจัตวาแมทธิว ซี เพอร์รี่ (Commodore Matthew C.Perry) ซึ่งใช้นโยบาย

^{๑๑} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๒๔๖.
^{๑๒} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๒๖๘.
^{๑๓} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๒๖๘.
^{๑๔} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๒๔๕.

เรือปืนบีบให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศในปี ๒๓๖๖^{๑๑} คิดที่จะแก้ไขสนธิสัญญากับสยามในระหว่างเดินทางออกจากญี่ปุ่น แต่เนื่องจากเรือมีเชื้อเพลิง (ถ่านหิน) ไม่พอ จึงไปไม่ถึงกรุงเทพฯ โรเบิร์ตเอ็ม แมคเลน เจ้าหน้าที่กงสุลสหรัฐฯ ที่ฮ่องกง ได้รับแต่งตั้งให้เดินทางไปกรุงเทพฯ พร้อมเซอร์จอห์น เบาว์ริง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากไม่ใฝ่ใจ ต่อมาวันที่ ๘ กันยายน ๒๓๖๘ ประธานาธิบดีเพียร์สจึงแต่งตั้งให้เทาน์เซนค์ แฮร์ริส กงสุลใหญ่แรกประจำญี่ปุ่น ซึ่งเตรียมการไปรับตำแหน่งนี้ เป็นผู้แทนรัฐบาลอเมริกันไปติดต่อกับสยามก่อนไปรับตำแหน่งที่ญี่ปุ่น โดยมีคำสั่งว่านอกเหนือจากการขอแก้ไขสนธิสัญญาและขอขยายสิทธิและการคุ้มครองให้กับมิชชันนารีอเมริกันแล้ว เนื่องจากสยามหวาดกลัวภัยคุกคามจากอังกฤษและฝรั่งเศส จึงให้พยายามชี้ให้สยามเห็นอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างนโยบายต่างประเทศของสหรัฐฯ กับอังกฤษ แฮร์ริสเดินทางถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๓๖๘ และมีการลงนามสนธิสัญญาฉบับใหม่ (Harris Treaty) ในวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๓๖๘ ต่อมามีการตั้งกงสุลได้ในวันที่ ๔ กรกฎาคมปีเดียวกัน^{๑๒} ก่อนออกจากกรุงเทพฯ ไปญี่ปุ่น แฮร์ริสแต่งตั้งให้หมอสตีเฟน แมททูน (Stephen Mattoon) ซึ่งเผยแพร่ศาสนาอยู่ในสยามและช่วยเหลือประสานงานเป็นล่ามให้แฮร์ริสเป็นกงสุลอเมริกันคนแรกประจำประเทศสยาม

อนึ่งในการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศสหรัฐอเมริกาได้เปลี่ยนสถานที่เป็นวังกรมหลวงวงษาธิราชสนิทแทนบ้านสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมหลังประทับคราในสนธิสัญญาพร้อมกับเบาว์ริงได้เพียง ๗ วัน

ในการเจรจา เทาน์เซนค์ แฮร์ริส มีความรู้สึกที่ต้องใช้ความพยายามไม่น้อย และต้องใช้ความอดทนสูง เขารู้สึกว่าได้รับการปฏิบัติที่ไม่ดี ด้วยเหตุผลที่แฮร์ริสอธิบายว่า รัชกาลที่ ๔ ไม่ทรงทราบในอานาภาพและความยิ่งใหญ่ของสหรัฐอเมริกา^{๑๓} นอกจากนั้นแฮร์ริสยังได้รับการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันเมื่อเทียบกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง การไม่ได้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ได้รับคำอธิบายจากนายแมททูนว่า

^{๑๑} พ.อ.ศ.ดร.ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, *การทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๓๖๘*, เอกสารประกอบการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, หน้า ๑๑.

^{๑๒} Wiwat Mungkandi and William Warren, ed., *A Century and A Half of Thai-American Relations*, pp. 16-18. และแพทริเซีย นอร์แลนด์ และคณะ, บรรณาธิการ, *ความสัมพันธ์ไทย-อเมริกัน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๖ ฉบับกาญจนภิเษกสมโภช*, แปลโดย มณฑินี อนุศาสน์อมรกุล และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : สำนักข่าวสารอเมริกัน, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒.

เมื่อแฮร์ริสเดินทางไปกรุงเทพฯ นั้น ได้พบกับปาร์กส์ที่เดินทางไปแลกเปลี่ยนการให้สัตยาบันสนธิสัญญาเบาว์ริงกับสยามด้วยแฮร์ริสบันทึกไว้ว่า "...ข้าพเจ้ามีเรื่องสนทนากับเขามากมาย เขาได้ประสมกับความซื่ออย่างยิ่งในการที่จะทำความเข้าใจอย่างสมบูรณ์ในความหมายของสนธิสัญญา ตลอดจนความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงมาคราบางมาครา..." โปรดดูในเทาน์เซนค์ แฮร์ริส, *บันทึกกรายวันของเทาน์เซนค์ แฮร์ริส*, แปลโดย นันทา วรณดิวงศ์, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๕, หน้า ๑๘. และแพทริเซีย นอร์แลนด์ และคณะ, บรรณาธิการ, *ความสัมพันธ์ไทย-อเมริกัน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๖ ฉบับกาญจนภิเษกสมโภช*, หน้า ๑๒.

^{๑๓} เทาน์เซนค์ แฮร์ริส, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘-๑๒.

เซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นผู้ติดต่อกับพระองค์มานาน ฉะนั้นพระองค์จึงทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ ไม่ใช่ในฐานะทูต แต่เป็นในฐานะสหายเก่า^{๕๐}

บันทึกรายวันของเทาน์เซนด์ แอริส ทำให้รู้สึกได้ว่าในทัศนะของแอริส พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชทรงมีบทบาทสูงในการกำหนดท่าทีของฝ่ายสยามต่อสหรัฐฯ แอริส ถูกเชิญให้ไปพบ "เจ้าชาย" (กรมหลวงวงษาธิราชสนิท) บ่อยครั้งด้วยวัตถุประสงค์เพื่อกระเตรียมในพิธีเข้าเฝ้าบ้าง^{๕๑} เพื่อตอบคำถามต่างๆ อาทิ รัฐบาลสหรัฐอเมริกา ได้รับทราบเรื่องสัญญาที่สยามทำกับอังกฤษจริงหรือไม่ ตั้งแต่เมื่อไร ท่านประธานาธิบดีได้ทราบเรื่องการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๔ เมื่อไร คำถามเหล่านี้อาจเนื่องมาแต่การไม่แน่พระทัยในสถานะของสาธารณรัฐอเมริกา ประธานาธิบดีมิเกียรติแคโคโน และพิธีการทางการทูตในการต้อนรับแอริสและอักษรสาส์นของประธานาธิบดีควรจะจัดการอย่างไร^{๕๒} แอริสรู้สึกว่าการเหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องเสียเวลา หากอีกมุมมองหนึ่งนี่คือการตรวจสอบสถานะและความชอบธรรมของแอริสในฐานะทูตของประธานาธิบดี เพราะข่าวสารที่ทราบกันขณะนั้นเขาเป็นเพียงกงสุลที่จะไปประจำที่ประเทศญี่ปุ่น กอปรกับการเข้ามาของทูตสหรัฐอเมริกามีได้มีการติดต่อกับและเตรียมการล่วงหน้าเหมือนประเทศอังกฤษ

การขอคำอธิบายของฝ่ายสยามเป็นเหตุให้แอริสรู้สึกงุ่นงัน แต่เมื่อได้รับคำแนะนำจาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้ไปพบสมเด็จพระยาองค์น้อยที่บ้านซึ่งตกแต่งแบบตะวันตก และเขาได้รับการต้อนรับอย่างดีและมีมิตรด้วย ทำให้แอริสรู้สึกดีทั้งประหลาดใจยิ่ง แอริสเล่าไว้ในบันทึกว่า

"...เจ้าชายได้บอกว่...ทำให้สมเด็จพระองค์น้อยพอใจอย่างที่สุด ท่านชอบกิริยาท่าทางและวิธีการพูดของข้าพเจ้า (แอริส) พร้อมปลอบข้าพเจ้าไม่ต้องกังวลว่าสมเด็จพระเจ้าจะเป็นอุปสรรคในการเจรจา...พระองค์และสมเด็จพระเจ้าสหายเก่าและพระองค์จะทรงโน้มหน้าให้สมเด็จพระเจ้าเป็นฝ่ายเดียวกับข้าพเจ้า..."^{๕๓}

แอริสตระหนักดีว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นพระเจ้าน้องยาเธอที่รัชกาลที่ ๔ ใ้วางพระราชหฤทัย เรื่องใดที่ทูตหรือผู้แทนขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล จะต้องมิเหตุผลสนับสนุนที่เชื่อถือได้ "ลายลักษณ์อักษรจากทูต" เป็นความน่าเชื่อถือสำคัญมากกว่าคำพูด แมททูนได้เล่าให้แอริสฟังถึงการที่เจ้าชายทรงปฏิเสธที่จะนำสาส์นของนายแฮร์รี พาร์กส์ ทูลเกล้าฯ ให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ทำให้พาร์กส์ต้องกราบทูลให้พระเจ้าน้องยาเธอทราบว่า ข้อความในจดหมายเป็นคำถามที่

^{๕๐} เทาน์เซนด์ แอริส, *เพิงอ้าง*, หน้า ๔๔.

^{๕๑} เทาน์เซนด์ แอริส, *เพิงอ้าง*, หน้า ๔๘, ๖๓.

^{๕๒} มอฟแฟิท, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๐๑.

^{๕๓} เทาน์เซนด์ แอริส, *อ้างแล้ว*, หน้า ๖๕.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการคำตอบ สาส์นฉบับนั้นจึงได้รับการทูลเกล้าฯ ถวาย ในที่สุด^{๕๕} ในทำนองเดียวกันเมื่อแฮริสปฏิเสธที่จะอยู่กราบบังคมทูลลาพระเจ้าอยู่หัวก่อนกลับออกไป โดยอ้างถึงข้อจำกัดของเวลาที่แฮริสต้องรอเพื่อเข้าเฝ้า ความขัดข้องครั้งนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาธิขอสให้แฮริส ทำจดหมายกราบบังคมทูลพร้อมด้วยเหตุผลว่าทำไมแฮริสไม่อยู่ต่อไปถึงวันเข้าเฝ้า อย่างไรก็ตามเรื่องนี้ก็ถึงข้อยุติด้วยการที่แฮริสได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ทรงพระราชทานลงมา มิใช่วันที่แฮริสเร่งรัดให้ดำเนินการ^{๕๖}

โดยสรุปภาพของกรมหลวงวงษานุราชเสนาธิขอสในการรับรู้ของท่านเฮนรี่ แฮริส ก็คือ

“...ไม่มีผู้ใดสักคนเดียวในคณะผู้มีอำนาจเต็มในการเจรจาที่ได้รับแต่งตั้งขึ้นมาให้ทำสัญญาจะต้องตัดสินใจอะไรลงไปได้โดยมิต้องนำทูลปรึกษาพระเจ้าแผ่นดิน โดยธรรมดาแล้วพวกเขาจะต้องเข้าเฝ้าทูลขอคำปรึกษาจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาธิขอสเสียก่อน...”^{๕๗}

บทส่งท้าย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินนโยบายเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีอย่างแท้จริง เริ่มแต่การลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ (พ.ศ. ๒๓๘๘) และได้ทำสนธิสัญญาทำนองเดียวกันนี้กับประเทศอื่นๆ อีก คือ สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. ๒๓๘๘) ฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๓๘๘) เคนมาร์ก (พ.ศ. ๒๔๐๑) สาธารณรัฐชานเซียงคิก (พ.ศ. ๒๔๐๑) โปรตุเกส (พ.ศ. ๒๔๐๑) ฮอลันดา (พ.ศ. ๒๔๐๓) ปรังเซีย (พ.ศ. ๒๔๐๔) โดยการดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญากับทุกประเทศมีรูปแบบเดียวกัน คือ แต่งตั้งคณะกรรมการเป็นผู้ดำเนินงาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาธิขอส ทรงเป็นประธานคณะกรรมการทุกชุด ปฐมบทของการแก้ไขสนธิสัญญาที่นำโดยประเทศอังกฤษ นับได้ว่าอังกฤษได้รับความพึงพอใจกับสนธิสัญญาเป็นอย่างมาก บรรยายภาคในการเจรจาทำสนธิสัญญาครั้งนี้แตกต่างจากบรรยายภาคในการทำสนธิสัญญาระหว่างพม่ากับอังกฤษ ซึ่งจบลงด้วยการทำสงครามกันอย่างสิ้นเชิง^{๕๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีเกี่ยวกับกรณีอังกฤษยึดปะโค (พ.ศ. ๒๓๘๔) จึงทรงพระราชดำริว่า ถ้าไม่ทรงผ่อนปรนตามความต้องการของอังกฤษบ้างแล้ว ผลร้ายคงจะบังเกิดแก่ประเทศสยาม

^{๕๕} เทนเฮนรี่ แฮริส, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๘๘-๙๐.

^{๕๖} เทนเฮนรี่ แฮริส, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

^{๕๗} มอฟแพท, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๐๗.

^{๕๘} เฟรด คับบลิว ริกส์, *การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า*, แปลโดย อมร โสภณวิเศษรุ่งวงศ์ และเอกวิทย์ ณ กลาง, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘, หน้า ๒๐-๒๑.

ในมุมมองหนึ่ง การที่ประเทศสยามรักษาเอกราชไว้ได้เกิดจากความสามารถทางการเมืองและการบริหารของสยามเท่าๆ กับเกิดจากการด่วงดุลแห่งอำนาจระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ข้อสรุปดังกล่าวควรขยายความด้วยว่า การที่สยามรักษาเอกราชไว้ได้เพราะสยามสามารถสร้างระบบการเมืองและการบริหารที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งความสามารถในการดำเนินงานทางการทูต

ศักยภาพของสยามจึงอยู่ที่ผู้นำประเทศในขณะนั้นสามารถหยั่งรู้ถึงความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง ตลอดจนความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลง (เท่าที่จำเป็น) เพื่อให้สามารถต่อต้านความบีบคั้นจากภายนอก และเพื่อดำรงรักษาสถาบันของชาติไว้ให้ได้ ผู้นำที่ชาญฉลาด มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลย่อมสามารถเผชิญสถานการณ์ด้วยศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ การกำหนดตัวบุคคลให้เหมาะสมกับภารกิจที่ต้องดำเนินการให้ลุล่วงเป็นหัวใจของการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท คือ บทพิสูจน์งานสำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ท่านทรงรับสนองพระราชดำริและน้อมนำพระราชโบายมาปฏิบัติให้ได้ผลสัมฤทธิ์ในที่สุด

The Royal Mandate*

The supreme Royal mandate from their Siamese Majesties Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Mongkut Phra Chom Klau Chau Yuhua, the First King of Siam, and Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Ramesr Mahiswarisr Phra Pin Klau Chau Yuhua, the Second King of Siam, who both have held a consultation with their whole council of both royalty and nobility to invest certain extraordinary party of noble persons that possess the whole will and confidence of all (principals in whole royalty and nobility of Siam) and have taken counsel of all royalty and nobility, were invested and empowered with full power of Siamese government five dignified individuals, viz, His Royal Highness Krom Hluang Wongsa Dhiraj Snidh, the prince Royal brother of Their Majesties to hold the Royal opinion accompanied with other four chosen noblemen viz His Excellency Somdetch Chau Phya Param Maha Prayurawongse the supreme regent who has been authorized to overpower always upon whole kingdom, Chau Phya Param Maha Bijai-neat, the second regent who has been authorized to overpower upon whole capital with its adjacent districts around dependent to this city, His Excellency Chau Phya Sri Suriwongse Samuha Phra Kralahome whose official authority to precede all Siamese territories in both Eastern & western shore of Malay Peninsula and His Excellency Chau Phya Acting Phra Klang, the Prime Minister of foreign affairs in Siam, and bearing the office of presiding over all territories on eastern & northern shore of the Gulf of Bay of Siam, that they four with His Royal Highness above named shall have full royal and noble power to discuss the negotiations of treaties, to arrange and receive certain recent and to correct some old articles of treaty to make both sides be peaceful and useful by best arrangement which will be with His Excellency Sir John Bowring Knight,

* M.L. Manich Jumsai, *King Mongkut and Sir John Bowring*, Bangkok: Chalermnit, 1970.

ขอขอบคุณ พ.อ.ผศ.ดร.ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ ที่ได้กรุณาแนะนำเอกสารเรื่องนี้

the plenipotentiary of Her Britannic Majesty the Queen Victoria of united Kingdoms on this occasion whatever the five forenamed would agree and consent or whatever they would allow the plenipotentiary it shall be known and ascertained that all are agreed also by us both along with all the royalty and nobility of Siam.

This was written and sealed with our both manual and stamping sign on Sunday the 6th day of the waning moon in the fifth month of the Hare year still being the number of saccaraj 1216 in Siam corresponding to the 8 April Christian Era 1855 which is the fourth year of our present reign.

The true translation in English of the Royal mandate to invest five individuals in full power of the discussion of the treaty with His Excellency Sir John Bowring Knight Plenipotentiary of Her Britannic Majesty the Queen of United Kingdom.

"Rajruty House
Grand Palace
8th April 1855"

S.P.P.M. Mongkut
The 1st King of Siam

บทบาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

ศุภการมย์ ประสาทแก้ว*

๑. กระแสโลกาภิวัตน์ และอำนาจของชาติตะวันตก

กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) หมายถึง กระแสความเปลี่ยนแปลงที่มีพื้นฐานมาจากการขยายตัวของการค้าของโลกในลักษณะที่เรียกว่า "การค้าเสรี" ของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตก^๑ สาเหตุหลักที่ทำให้เกิดโลกาภิวัตน์มี ๔ ประการด้วยกัน คือ^๒

๑. การค้า เนื่องจากในทวีปยุโรปนั้นขาดแคลนวัตถุดิบต่างๆ เช่น ฝ้าย น้ำตาล ข้าว และวัตถุดิบอื่นๆ ในขณะที่วัตถุดิบเหล่านี้มีอยู่มากในแถบเอเชีย ดังนั้นการค้าระหว่างยุโรปกับเอเชียจึงมีความสำคัญต่อชาวตะวันตกเป็นอย่างมาก

๒. การเผยแพร่ศาสนา ชาวยุโรปไม่ได้มองเอเชียว่าเป็นเพียงแหล่งค้าขายแต่เพียงอย่างเดียว แต่ชาวยุโรปมุ่งหวังที่จะกลับไปโจมตีคนตะวันออกให้นับถือคริสต์ศาสนา

๓. กระแสชาตินิยม ชาติใหม่ๆ ที่ก่อตั้งขึ้นในยุโรปนั้นมีการแข่งขันในเรื่องของความรักชาติคลุมอยู่ทั่วไป การค้าขายต่างๆ ขยายตัวสืบเนื่องมาจากความต้องการในเรื่องภาษีเพื่อทำสงครามและเพื่อรายจ่ายอันฟุ่มเฟือยในราชสำนัก ลัทธิปัจเจกชนนิยมแฝงอยู่ในสังคมยุโรปอย่างเด่นชัด และลัทธิดังกล่าวมีบทบาทอันสำคัญในการขยายอิทธิพลของชาวยุโรป ความปรารถนาที่จะผจญภัย ความอยากรู้อยากเห็นใน

* ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิภาควิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

^๑ Ammar Siamwalla, "Globalization and Its Governance in Historical Perspective, with Special Reference to Mainland Southeast Asia", Thailand Development Research Institute, 2002, p. 2.

^๒ จอห์น เค แฟร์แบงก์ และคณะ, เอเชียตะวันออกยุคใหม่ (เล่ม ๑), กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘, หน้า ๑๐-๑๓.

ด้านภูมิศาสตร์ ความเชื่อในศาสนา ความมุ่งหวังในความร่ำรวยและความรักชาติมีความสำคัญเท่าเทียมกับนโยบายของชาติ

๔. ความเจริญทางเทคโนโลยี ชาวยุโรปมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากกว่าเอเชีย โดยเฉพาะในด้านการต่อเรือและการผลิตอาวุธปืนในศตวรรษแรกๆ ที่มีการติดต่อทางเรือ ชนชาติตะวันตกมิได้มีความเจริญทางอุตสาหกรรมเหนือกว่าเอเชียเท่าใดนัก แต่ที่ชนชาติตะวันตกได้เปรียบเอเชียก็คือด้านกำลังทหาร แต่การเดินเรือในมหาสมุทรแอตแลนติกภาคเหนือซึ่งเต็มไปด้วยพายุและอันตราย ทำให้ต้องคิดอ่านสร้างเรือที่มั่นคงแข็งแรง ทำให้ในที่สุดเรือของชาติยุโรปก็สามารถเอาชนะเรือในน่านน้ำเอเชียได้

กระแสโลกาภิวัตน์นั้นมี ๒ ครั้งด้วยกัน คือ

๑. **กระแสโลกาภิวัตน์ครั้งที่ ๑** เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และสิ้นสุดลงในสงครามโลกครั้งที่ ๑ กระแสโลกาภิวัตน์ครั้งที่ ๑ นั้นตรงกับช่วงเวลาของการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๒๒๑-๒๒๘๓) ซึ่งเป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมเบาที่เน้นการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค และการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๒๘๓-๒๔๑๘) ซึ่งเป็นยุคของอุตสาหกรรมหนักที่เน้นการพัฒนาเทคโนโลยีและเน้นในการผลิตเครื่องจักรพาหนะ คือ รถไฟ และเรือเดินสมุทร ที่ทำให้การเดินทางไปยังอีกซีกโลกมีความปลอดภัยและมีความรวดเร็วเพิ่มมากขึ้น ทำให้การค้าและการขนส่งทางทะเลโดยเรือกลไฟภายหลังปี พ.ศ. ๒๒๘๓ นั้นเริ่มมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น ต้นทุนในการขนส่งถูกกว่าการขนส่งโดยเรือแบบเก่า (เรือสำเภา) ซึ่งกระแสโลกาภิวัตน์นำมาซึ่งเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ คือ เศรษฐกิจทุนนิยมการค้าเสรี

กระแสโลกาภิวัตน์ครั้งที่ ๑ เริ่มเกิดขึ้นกับประเทศในแถบมหาสมุทรแอตแลนติกก่อนและค่อยๆ แผ่ขยายออกไปในส่วนอื่นๆ ของโลกซึ่งเป็นไปภายใต้ลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติยุโรป หลายๆ ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกทำให้เชื่อโดยชาวตะวันตกว่า พวกเขาเป็นผู้ที่ยังไม่เจริญ ความกดดันต่างๆ นำมาซึ่งการปรับปรุงและการเอาอย่างชาติตะวันตก ผู้ปกครองในหลายๆ ประเทศได้มีการปรับรูปแบบการค้าให้เป็นการค้าเสรีตามอย่างชาติตะวันตก^๑

ในส่วนของประเทศไทย กระแสโลกาภิวัตน์ครั้งที่ ๑ นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก ผู้นำสยามเริ่มรับรู้ถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงนี้ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อเรือกำปั่น (แล่นด้วยกำลังลม) ขนสินค้าทั้งของอังกฤษและอเมริกาได้เริ่มเข้ามาค้าขายในสยามอีกครั้งหนึ่งภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๒๖๔ อังกฤษเองก็ได้มีการส่ง เซอร์จอห์น ครอว์เฟิร์ด เป็นทูตเข้ามาขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีทางการค้ากับสยาม แม้การเจรจาจะไม่ประสบผลสำเร็จนัก หากแต่ได้มีการทำหนังสืออนุญาตให้ลูกค้าอังกฤษเข้ามาค้าขายที่กรุงเทพฯ จุดประสงค์หลักของอังกฤษคือ

^๑ Ammar Siamwalla, *อ้างแล้ว*, หน้า 7.

ต้องการขยายการค้าประเภทผ้าขนสัตว์ ผ้าฝ้าย เหล็ก และฝิ่น ซึ่งล้วนแต่เป็นผลผลิตจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม^๕

ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่การค้าขยายตัวมากขึ้น เมื่อเศรษฐกิจของสยามโน้มเอียงไปเพื่อการส่งออกมากขึ้น พระมหากษัตริย์เองก็ทรงต้องปรับนโยบายเพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอต่อความต้องการของตลาดโลก ดังเช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีนโยบายส่งเสริมการปลูกอ้อย และตั้งโรงงานน้ำตาลให้มากขึ้น หรือแม้แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ก็ทรงมีนโยบายให้ประชาชนทำการปลูกข้าวเพื่อการส่งออกมากขึ้น รวมถึงการพัฒนาที่ดินในแถบชานเมืองเพื่อให้ประชาชนนำมาใช้เป็นพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าว

๒. กระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นเกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งถือได้ว่าเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ในยุคใหม่ที่เศรษฐกิจโลกเป็นไปอย่างเสรี และการค้าระหว่างประเทศมีการรวมกลุ่มกันและอยู่ภายใต้ข้อตกลงที่มีร่วมกัน โดยมีการจัดตั้งองค์การระหว่างประเทศขึ้นมาดูแล เช่น องค์การการค้าโลก (WTO) เป็นต้น

๒. การล่มสลายของระบบการค้าแบบบรรณาการ

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่า กระแสโลกาภิวัตน์ครั้งที่ ๑ นั้นเป็นช่วงที่ชาติตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างมาก แม้กระทั่งจีนผู้ที่เคยเป็นใหญ่ในด้านอำนาจการเมืองและการค้ามาก่อน ก็ยังไม่สามารถต้านทานอำนาจของชาติตะวันตกอย่างอังกฤษได้ กล่าวคือเมืองกวางตุ้งของจีน เป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญทางด้านการค้า อังกฤษจึงพยายามที่จะเข้ามามีส่วนในบทบาททางการค้า โดยพยายามที่จะลดความสำคัญของการค้าในระบบบรรณาการ* โดยรัฐบาลอังกฤษได้พยายามส่งทูตเข้าไปในจีนเพื่อขอทำสนธิสัญญา เพื่อให้เกิดการค้าเสรี ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม จีนยังคงให้ความสำคัญกับการค้าในระบบบรรณาการแบบดั้งเดิม ซึ่งทำให้ชาติตะวันตกอย่างอังกฤษไม่สามารถทำการค้าได้อย่างเสรี ในท้ายที่สุดจีนกับอังกฤษก็ขัดแย้งกันในเรื่องของฝิ่น จึงเกิดสงครามที่เรียกว่า สงครามฝิ่น (Opium War) สงครามครั้งนี้จบลงด้วยความพ่ายแพ้ของจีน นำมาซึ่งการที่จีนต้องยอมตกลงลงนามในสนธิสัญญานานกิง (นานจิง) สนธิสัญญานี้ทำให้จีนจำเป็นต้องจัดเก็บภาษีที่เป็นในรูปแบบธรรมคาอีกทั้งต้องยกเกาะฮ่องกงให้อังกฤษ และเปิดเมืองท่าขึ้นอีก ๕ เมือง^๖

^๕ สุนทรีย์ อาสะวีย์, *วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๑.

* ระบบบรรณาการ คือ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ผ่านพิธีการส่งเครื่องราชบรรณาการ คือ เมื่อชาติใดก็ตามยอมส่งคณะทูตมาพร้อมเครื่องราชบรรณาการ จักรพรรดิจีนก็จะตอบรับด้วยการพระราชทานครุฑตั้งและของขวัญกลับคืนไปให้กับชาตินั้น ๆ ซึ่งการพระราชทานครุฑตั้งให้ก็หมายความว่า ชาตินั้นได้รับการอนุญาตให้มีการค้ากับจีน พร้อมกับได้รับสิทธิพิเศษทางด้านการค้า ซึ่งในส่วนของจีนมองว่า การที่ชาติใดเลือกยอมรับในระบบบรรณาการก็คือ การยอมรับในความเป็นเจ้าอธิราชของจีน.

^๖ จอห์น เค แพร่แบงก์ และคณะ, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๓๕-๑๕๓.

เหตุการณ์ข้างต้นที่กล่าวมานั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับรูปแบบเศรษฐกิจของสยาม กล่าวคือ ก่อนที่กระแสโลกาภิวัตน์และการค้าเสรีจะเข้ามามีบทบาทในสยาม รูปแบบการค้าระหว่างสยามกับจีนเป็นไปในรูปแบบของการค้าในระบบบรรณาการ กล่าวคือ สยามได้มีการส่งคณะทูตบรรณาการเพื่อการค้าไปยังจีนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และต่อเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ชาติตะวันตกเริ่มหันมาสนใจต้องการทำการค้าขายกับสยามเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่ออังกฤษสามารถเข้ามาทำสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรีกับสยามได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การค้าระหว่างสยามกับจีนในระบบบรรณาการก็ยังคงมีบทบาทสำคัญมากกว่าการค้ากับชาติตะวันตกท้ายที่สุดในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ สยามก็ไม่สามารถต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์และการค้าเสรีของเหล่าชาติตะวันตก สยามไม่สามารถรักษาระดับความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสยามกับจีนให้เป็นคงเดิมได้อีกต่อไป การค้าโดยเหล่าพ่อค้าชาติตะวันตกเริ่มรุกคืบและเข้ามาแทนที่การค้าในระบบบรรณาการเมื่อมีเมืองท่าสำหรับการค้าเกิดขึ้นใหม่หลายแห่ง เช่น มาเก๊า และสิงคโปร์ เรือกำปั่น (ตามรูปแบบของยุโรป) เริ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่เรือสำเภา (ตามรูปแบบของจีน) สยามเองก็สามารถต่อเรือกำปั่นขึ้นใช้เองได้สำเร็จ อาทิ การต่อเรือโดยการนำของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สยามได้เริ่มต่อเรือกำปั่นไว้ใช้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๓ และเริ่มใช้อย่างแพร่หลายในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๖ โดยเรือกำปั่นที่ต่อขึ้นมาได้ใหม่นี้ได้ใช้เดินเรือไปค้าขายในท่าเรือแห่งใหม่ ไม่ได้นำเข้าไปในท่าเรือที่อยู่ภายใต้การดูแลของจีน ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วเรือกำปั่นก็ได้เข้ามาแทนที่เรือสำเภา โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้มีพระบรมราชโองการให้ยุติการค้าเรือสำเภา^๖ การยุติการค้าเรือสำเภาที่อาจจะเป็นสัญญาณที่ชี้ให้เห็นว่า การค้ากับจีนในรูปแบบระบบบรรณาการ (การค้าแบบเก่า) กำลังเริ่มเปลี่ยนไปสู่การค้ากับเหล่าชาติตะวันตกซึ่งเป็นการค้าแบบใหม่

มีบันทึกว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ มีเรือของพ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาทำการค้ากับสยามเป็นจำนวนมาก ประเมินการว่ามีเรือกำปั่นเข้ามาเทียบท่าในกรุงเทพฯ ไม่น่ากว่า ๕๕ ลำ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นเรือที่ชักธงของอังกฤษ^๗ อาจกล่าวได้ว่าการค้าในระบบบรรณาการเริ่มเสื่อมลงอย่างเห็นได้ชัดเมื่อจีนกับอังกฤษเริ่มทำการสู้รบกันในสงครามฝิ่น (พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๕) และเมื่อจีนพ่ายแพ้ในสงคราม จีนก็จำเป็นต้องเปิดเมืองท่าให้กับอังกฤษตามสนธิสัญญา การเปิดเมืองท่าให้ทำการค้าได้อย่างเสรีโดยไม่ต้องผ่านระบบบรรณาการ ดังนั้นการค้าในรูปแบบบรรณาการจึงไม่ได้มีความหมายอีกต่อไป เนื่องจากสนธิสัญญาได้ทำให้ประเทศต่างๆ ได้รับสิทธิทางการค้าอย่างเท่าเทียม แต่ถึงอย่างไรก็ตามไทยเองก็ยังคงส่งคณะทูตไปยัง

^๖ สุนทรื อาสะวีย์, "การปรับตัวเข้ากับเทคโนโลยีตะวันตก : จากกำปั่น (ใบ) ถึงเรือกลไฟ" เอกสารการสัมมนาวิชาการเนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองศุภวาระ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง *พระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘, หน้า ๓๐๕-๓๐๕.

^๗ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์*, กรุงเทพมหานคร : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๔๓, หน้า ๘๘.

เมืองจีนจนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๓ (ปลายรัชกาลที่ ๓) แต่อาจเป็นไปได้เพียงเพื่อการค้าเล็กน้อยเพื่อสัมพันธไมตรี และอาจจะเพื่อเป็นการสังเกตสถานการณ์

ความเสื่อมในอำนาจของจีน การเข้ามามีอิทธิพลของชาติตะวันตกในภูมิภาคเอเชีย และเมื่อชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษได้เข้ามามีอิทธิพลในสยามเพิ่มมากขึ้น สยามจึงต้องมีการปรับตัวเพื่อให้รอดพ้นจากการตกเป็นประเทศในอาณานิคม ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงตระหนักดีว่าจีนไม่ได้มีอำนาจยิ่งใหญ่ดังแต่ก่อน อีกทั้งการค้าภายใต้ระบบบรรณาการก็ไม่ได้สร้างกำไรให้กับราชสำนักไทยอีกต่อไป แต่พระองค์ก็ยังคงส่งคณะผู้แทนอย่างเป็นทางการไปยังจีนตามราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาเพื่อแจ้งต่อราชสำนักจีนที่ปักกิ่งถึงการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งคณะทูตไปในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ แต่ไม่ได้รับการตอบรับจากราชสำนักจีน เนื่องจากในขณะนั้นจีนกำลังไว้ทุกข์ให้กับองค์จักรพรรดิที่สิ้นพระชนม์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ พระองค์จึงส่งทูตไปอีกครั้ง และเป็นการสิ้นสุดการส่งคณะทูตบรรณาการไปยังจีน

๓. การเกิดขึ้นของชนชั้นนำหัวก้าวหน้าในไทย

วิทยาการของชาติตะวันตกนั้นเริ่มเข้ามาในสังคมสยามเป็นอย่างมากเมื่อสยามได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๖๘ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ สนธิสัญญาเบอร์นี สิ่งที่สำคัญมากคือ การเข้ามาของเหล่ามิชชันนารีสอนศาสนา ซึ่งมีมิชชันนารีเหล่านี้มักเข้ามาสอนศาสนาพร้อมกับนำเอาเทคโนโลยีตะวันตกเข้ามา เช่น เทคโนโลยีด้านการแพทย์ เช่น การปลูกฝี การฉีดยา และการผ่าตัด ด้านดาราศาสตร์ เช่น การดูดาว การคำนวณการเกิดสุริยุปราคา เป็นต้น เทคโนโลยีและความทันสมัยนำมาซึ่งความศรัทธาของประชาชนจึงทำให้มีประชาชนส่วนหนึ่งหันไปนับถือศาสนาคริสต์ ในส่วนของชนชั้นนำเองก็มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ถึงเทคโนโลยีและวัฒนธรรมตะวันตก การยอมรับเอาเทคโนโลยีตะวันตกเข้ามาใช้ช่วยความกระตือรือร้นนั้นน่าจะเกิดจากความตระหนักว่า เทคโนโลยีแบบเก่ายังมีความล้าหลังสมควรที่จะรับวิทยาการสมัยใหม่ของฝรั่งเข้ามาปรับปรุง^๑ การเข้ามาของอิทธิพลตะวันตก ทำให้ชนชั้นปกครองถูกแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือกลุ่มอนุรักษนิยม และกลุ่มหัวก้าวหน้า โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจถูกจัดอยู่ในอนุรักษนิยม กล่าวคือ ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงตระหนักดีว่าวิทยาการของชาติตะวันตกนั้นมีประสิทธิภาพสูงกว่า หากแต่ก็ยังทรงมีความหวงแหนในวิทยาการแบบเดิมอยู่เป็นอย่างมาก กระนั้นก็ตาม พระองค์ก็มีทรงขัดขวางการรับความรู้วิทยาการและวิทยาการสมัยใหม่^๒

^๑ วิไลเลขา ถาวรอนสาร, *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก*, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕, หน้า ๖๑.

^๒ วิไลเลขา ถาวรอนสาร, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๘๘.

ส่วนกลุ่มเจ้านายที่มีความสนใจในเรื่องของวิทยาการตะวันตกถูกเรียกว่า สนชั้นนำหัวก้าวหน้า ทั้งนี้กลุ่มคนดังกล่าวมีความกระตือรือร้นและมีความตื่นตัวในการศึกษาหาความรู้เป็นอย่างมาก โดยในขั้นแรกจะเริ่มค้นคว้าการเรียนรู้ภาษาอังกฤษจากเหล่ามิชชันนารี และเมื่อมีความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาแล้วก็จะไปศึกษาวิทยาการในทางที่ตนถนัด อาจกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของสนชั้นนำหัวก้าวหน้าเกิดจากการมองเห็นภัยจากการแผ่ขยายอำนาจของชาติตะวันตกเข้ามาในภูมิภาคเพิ่มมากขึ้นในรูปแบบของการล่าอาณานิคม สนชั้นนำหัวก้าวหน้ามีความตระหนักถึงภัยและมองเห็นตรงกันว่าไม่สามารถเพิกเฉยและทำตัวล้าหลังได้อีกต่อไป ดังนั้นจึงกระตือรือร้นที่จะศึกษาทั้งภาษาและวิทยาการเพื่อประโยชน์ต่อประเทศชาติไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เจ้านายผู้ที่มีความกระตือรือร้นที่จะศึกษาและรับเอาวัฒนธรรมจากตะวันตกมาใช้อย่างเด่นชัดก็คือ เจ้าฟ้ามงกุฏ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งพระองค์ทรงผนวชตลอดช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โดยในขณะที่ทรงผนวชนั้น พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ และวิทยาการสมัยใหม่จากเหล่ามิชชันนารี ไม่ว่าจะเป็นวิชาภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ เป็นต้น การที่พระองค์มีความมุ่งมั่นที่จะศึกษาในวิทยาการตะวันตก เนื่องจากพระองค์ทรงมองเห็นแล้วว่าชาติที่จะมีอำนาจแทนที่จีนก็คือเหล่าชาติตะวันตก เนื่องจากพระองค์ทรงติดตามข่าวสารความเป็นไปของโลกผ่านหนังสือพิมพ์และหนังสือต่างประเทศอยู่ตลอดเวลา

นอกจากเจ้าฟ้ามงกุฏที่สนใจความรู้และเทคโนโลยีตะวันตกแล้ว ยังมีเจ้านายรวมถึงขุนนางอื่นๆ อาทิ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุรियวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) พระยากระสาปน์กิจโกศล (โหมค อำนวยกุล) เป็นต้น กลุ่มสนชั้นนำเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้ที่มาจากชาติตระกูลสูง มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน มีการศึกษาที่ดี กลุ่มสนชั้นนำหัวก้าวหน้ามีความพร้อมในการรับวิทยาการสมัยใหม่จากชาติตะวันตกเพื่อนำมาปรับใช้และพัฒนาบ้านเมือง สิ่งที่สำคัญคือให้คนกลุ่มนี้มีความมุ่งมั่นในการรับวิทยาการของชาติตะวันตกก็เนื่องจากได้รับรู้ถึงการที่อังกฤษสามารถมีชัยชนะเหนือจีนที่ถือว่าเป็นประเทศมหาอำนาจในแถบภูมิภาคเอเชีย และมีชัยชนะเหนือพม่าที่สยามไม่อาจสามารถเอาชนะในสงครามได้อย่างถาวร สนชั้นนำหัวก้าวหน้ากลุ่มนี้จึงไม่รีรอที่จะศึกษาวิทยาการจากชาติตะวันตกให้ได้มากที่สุดเพื่อหวังให้สยามรอดพ้นจากการตกเป็นประเทศอาณานิคม^{๑๐}

สำหรับ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พระองค์เป็นผู้ที่มีความสนพระทัยศึกษาวิชาการแพทย์ทั้งการแพทย์แผนไทย และการแพทย์แผนใหม่แบบตะวันตก พระองค์ทรงตระหนักว่าวิชาการแพทย์แผนโบราณของไทยสามารถใช้รักษาโรคได้เพียงแค่ระดับหนึ่ง ในบางกรณีการรักษาแบบแผนไทยก็ไม่สามารถรักษาอาการของโรคได้อย่างทันทั่วทั้ง เมื่อเหล่ามิชชันนารีจากต่างประเทศได้เข้ามาและสามารถ

^{๑๐} วิไลเลขา ถาวรอนสาร, *เฟื่องอ้าง*, หน้า ๑๖. และ อรรถวรา ณ ทรัพย์พลอย, *บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทในการบริหารราชการแผ่นดิน*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕, หน้า ๑๘-๕๑.

ทำการรักษาโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นแรงจูงใจให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิท มีความสนพระทัยที่จะศึกษาหาความรู้ในด้านการแพทย์สมัยใหม่ ซึ่งนั่นก็หมายความว่า พระองค์เป็นผู้ที่ยอมรับว่ากำลังเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่มาใช้เมื่อทรงเห็นว่าความเปลี่ยนแปลง และความรู้ตามแบบของชาติตะวันตกจะช่วยแก้ปัญหาสังคมได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตามพระองค์ก็มีได้ชื่นชมในวิทยาการตะวันตกจนมองข้ามองค์ความรู้ของไทยที่มีมาแต่โบราณ แต่พระองค์ได้นำเอาองค์ความรู้ทั้งสองมาปรับใช้ให้เข้ากันได้เป็นอย่างดี

ปี พ.ศ. ๒๓๘๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ตกลงให้มีการเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศอังกฤษ ในการทำสนธิสัญญาดังกล่าวใหม่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงแต่งตั้งให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาชนชั้นนำหัวก้าวหน้า) เป็นประธานคณะกรรมการในการเจรจาทำสนธิสัญญาครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความไว้วางพระราชหฤทัยที่ทรงมีต่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการไว้วางพระราชหฤทัยที่ให้ทำหน้าที่สำคัญแทนพระองค์

๔. กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับความเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทกรมหลวงวงษาธิราชสนิทในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง จะขอกล่าวถึงบทบาทความเชี่ยวชาญในด้านอื่นๆ ที่จะเป็นพื้นฐานให้เข้าใจถึงความเหมาะสมของพระองค์ต่อหน้าที่ประธานคณะกรรมการในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และรวมถึงสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกอื่นๆ ที่ตามมาด้วย

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการศึกษา และทรงสนพระทัยศึกษาในวิชาการแพทย์ทั้งแผนโบราณ และการแพทย์สมัยใหม่เป็นอย่างมาก เนื่องจากพระมารดาของพระองค์ (เจ้าจอมมารคางใหญ่) นั้นเป็นเชื้อสายราชินิกุลบางช้าง ซึ่งเป็นสายตระกูลที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการแพทย์แผนไทย จึงส่งผลให้พระองค์มีความสนพระทัยที่จะร่ำเรียนในวิชาการแพทย์แผนไทย อีกทั้งเมื่อการแพทย์แผนปัจจุบันได้เข้ามาในสยามพร้อมๆ กับเหล่ามิชชันนารีสอนศาสนา พระองค์จึงมีความสนพระทัยที่จะศึกษาเพื่อนำมาพัฒนาการแพทย์ของสยามให้มีความก้าวหน้า และมีประสิทธิภาพในการรักษาเพิ่มมากขึ้น พระองค์ได้ทำการศึกษาวិทยาการแพทย์กับหมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) และหมอเฮาส์ (Samuel Renold House) พระองค์ศึกษาการแพทย์จนได้รับประกาศนียบัตรถวายเป็นพระเกียรติยศ และได้รับเชิญเป็นสมาชิกของสถาบันแพทย์แห่งนิวยอร์ก พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการแพทย์สมัยใหม่จากการที่พระองค์เฝ้าติดตามการทำงานของหมอบรัดเลย์ ผู้ซึ่งมีบ้านอยู่ติดกับวังของพระองค์ (คือพระราชวังเดิม ธนบุรี) พระองค์ทรงเห็นว่า หมอบรัดเลย์มีคนที่เข้ามาขอรับการรักษาเป็นจำนวนมาก และยังเมื่อหมอบรัดเลย์ได้ทำการผ่าตัดและปลูกฝีเพื่อป้องกันไข้ทรพิษได้สำเร็จ ก็ทำให้พระองค์ทรงตระหนักถึงความเจริญก้าวหน้าของกระบวนการวิชาการแพทย์แผนตะวันตกจึงทำให้พระองค์ทรงเริ่มศึกษาหาความรู้ในวิชาการแพทย์แผนตะวันตก**

** อรวรรณ ทรัพย์พลอย, *เพ็ญอ้อวัง*, หน้า ๕๓-๕๔.

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้มีโอกาสกำกับราชการกรมหม่อมมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในงานของ อรรวรณ ทรัพย์พลอย ได้กล่าวว่า กรมหม่อมเป็นกรมที่มีบทบาทอย่างมากกรมหนึ่ง เนื่องจากมีหน้าที่และรับผิดชอบในการดูแลรักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนขุนนางและข้าราชการชั้นสูงในราชสำนัก ซึ่งหมายถึงว่า ผู้ที่จะได้รับตำแหน่งนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง เพราะตำแหน่งแพทย์หลวงประจำพระองค์นั้นมีบทบาทต่อชีวิตและความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ และบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์โดยตรง^{๑๑} เนื่องจากความรู้ความสามารถ และความจงรักภักดีของพระองค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทก็ยังคงได้รับความไว้วางใจให้ทรงกำกับราชการในกรมหม่อมสืบต่อมา จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงพระประชวรซึ่งอาจจะเป็นอุปสรรคต่อการกำกับราชการในกรมหม่อม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนวรจักรธรานุภาพ (ตันราชสกุล ปราโมช) ทรงรับหน้าที่กำกับราชการในกรมหม่อมต่อไป แต่ถึงอย่างไรก็ตามพระองค์ก็ยังคงมีบทบาทในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่พระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์อยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้ด้วยการรักษาพระอาการประชวรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โดยพระองค์อาสาที่จะประคบพระโสดถวาย การที่พระองค์มีโอกาสดวยการรักษาให้กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ นั้นก็หมายความว่า พระองค์ทรงมีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางพระราชนุเคราะห์เป็นอย่างมาก

๕. กรมหลวงวงษาธิราชกับการค้าสำเภา และบทบาทในการว่ากรมพระคลังสินค้า

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์การค้ากับต่างประเทศโดยเฉพาะการค้ากับจีนในระบบบรรณาการนั้นเป็นการค้าแบบผูกขาด นอกจากที่เจ้านาย และขุนนาง จะเข้ามามีส่วนร่วมในการค้าของหลวงนี้แล้ว นายทุนชาวจีนเองก็มีบทบาทในการค้านี้ ขุนนางและเจ้านายได้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมการลงทุนในกิจการสาธารณะและเป็นผู้ตัดสินใจนโยบายกว้าง ๆ เช่น การกำหนดค่าให้เรือหลวงลำใดควรนำไปทำการค้าในประเทศใดและปีใด

ในรูปแบบการค้าส่วนตัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ผู้ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างมารดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เป็นทั้งข้าราชการคนสำคัญและพ่อค้าชั้นนำในทศวรรษ ๒๓๘๐ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ยังนับเป็นหนึ่งในหมู่คนหนุ่มจำนวนหยิบมือเดียวที่มีความกระตือรือร้นที่จะยอมรับวัฒนธรรมและสังคมตะวันตก อีกทั้งเป็นเสนาบดีคนสำคัญที่สุดคนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เช่นเดียวกับคนที่อยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า "ชนชั้นนำหัวก้าวหน้า"

^{๑๑} อรรวรณ ทรัพย์พลอย, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๗-๑๘.

ในระบบราชการแบบเก่าที่ยังไม่มีการแยกอย่างชัดเจนระหว่างการรับราชการ กับการทำการค้า ส่วนตัวพบว่า กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ยังทรงมีความเกี่ยวข้องและมีบทบาทในกิจการการค้าและการเดินเรือ ด้วยพระองค์ทรงทำกิจการการค้าสำเภาควบคุมไปกับการทำราชการด้วย พระองค์มีเรือสำเภาและกำปั่นใบเพื่อบรรทุกสินค้าออกไปขายต่างประเทศ สินค้าที่นำไปขายส่วนใหญ่ก็ได้แก่ ข้าว น้ำตาลเกลือ สินค้าของป่าต่างๆ เป็นต้น พระองค์ทรงเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จทางด้านการค้า และได้เป็นเจ้าของกรมตุลาการและรับผิดชอบต่อการแลกเปลี่ยนเงินตราสกุลต่างๆ ทั้งหมด ผลจากการที่ทรงรับราชการและทำการค้าส่วนพระองค์ในเวลาเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงได้ประโยชน์จากตำแหน่งเหล่านี้ รวมทั้งยังมีรายได้จากเรือที่ท่านส่งไปค้าขายกับต่างประเทศด้วย^{๖๖}

อย่างไรก็ตาม เมื่ออิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่แผ่ขยายเข้ามาในสยาม และมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงขึ้น ทำให้การค้าเรือสำเภาทึบจีนหมดความสำคัญลง โดยมีการค้าโดยเรือกำปั่นและเรือกลไฟเข้ามาแทนที่ พบว่า เจ้านายและขุนนางที่เคยมีเรือสำเภาในการทำการค้ากับจีนก็ได้เปลี่ยนมาใช้เรือกำปั่นและเรือกลไฟแทน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเองก็ทรงมีเรือกำปั่นใบ ๒ ลำ^{๖๗}

การที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีเรือสำเภาเพื่อทำการค้ากับจีนนั้น ทำให้พระองค์ได้ตระหนักถึงความเป็นไปของโลกภายนอกว่าเป็นอย่างไร และเกิดเหตุอะไรขึ้นบ้างกับประเทศจีน พระองค์ทรงมองเห็นว่าความยิ่งใหญ่และอำนาจทางการค้าของจีนเริ่มจะเสื่อมถอยลงไป ขณะที่การค้าในรูปแบบใหม่ (การค้าเสรี) กำลังจะเข้ามาแทนที่การค้าในรูปแบบเก่า พร้อมทั้งความที่พระองค์จัดอยู่ในกลุ่มของคน ที่เรียกว่า ชนชั้นนำหัวก้าวหน้า ซึ่งมีแนวคิดเป็นไปในทิศทางเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ได้รับตำแหน่งเป็นประธานกรรมการฝ่ายไทยในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

๖. กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับบทบาทในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์ภายใต้แรงกดดันจากเหล่าชาติตะวันตกโดยเฉพาะจากประเทศอังกฤษ เนื่องจากอังกฤษมีความพยายามที่จะเจรจาทำสนธิสัญญานับใหม่กับสยามมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทั้งนี้อังกฤษมีความต้องการที่จะแก้ไขเนื้อหาของสนธิสัญญาเบอร์นี ที่ทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ โดยใจความหลักของสนธิสัญญาก็คือ ต้องการให้มีการค้าเสรีเกิดขึ้นในสยามแต่ก็ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง ถึงแม้ว่ารัฐบาลอังกฤษได้พยายามที่จะเจรจาขอทำสนธิสัญญานับใหม่มาตลอดรัชกาลที่เหลืออยู่ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ แต่ก็ไม่เป็นผลจนอังกฤษเองก็เริ่มที่จะหมดความอดทนในการเจรจา กระทั่งมีความคิดที่จะใช้มาตรการขึ้น

^{๖๖} เคว็ค บรูซ จอห์นสันสัน, *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๗๑*, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๐, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๖๗} สุนทรื อาสะไวย์, *อ้างแล้ว*, หน้า ๓๑๒.

รุนแรง แต่ในท้ายที่สุดอังกฤษก็ตัดสินใจที่จะรอคูท่าที่ของสยามไปก่อน เนื่องจากการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และการขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัฐบาลอังกฤษได้พยายามเร่งผลักดันให้เกิดการเจรจาทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ขึ้น ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่สามารถปฏิเสธได้ ทันที้ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงขึ้นครองราชย์พระองค์ก็ทรงแสดงพระราชประสงค์อย่างชัดเจนว่าต้องการเปิดเจรจากับชาติตะวันตก และก่อนที่จะมีการเจรจาทำสนธิสัญญาเกิดขึ้นพระองค์ก็ทรงแก้ไขข้อกฎหมายต่าง ๆ ของสยามที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าของชาวต่างชาติ เพื่อเป็นการลดแรงกดดันและความตึงเครียดทางการเมือง เช่น การปรับปรุงภาษีเข้า การอนุญาตให้ขายข้าวเป็นสินค้าออก การอนุญาตให้มีการซื้อขาย สบผืน อย่างถูกกฎหมายในหมู่ของชาวจีน

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ รัฐบาลอังกฤษได้มีการแต่งตั้ง เซอร์จอห์น เบาว์ริง เจ้าเมืองฮ่องกงมาเป็นทูตเจริญสัมพันธภาพทางพระราชไมตรี และขอเข้ามาทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงยินดีที่จะทำการเจรจาคด้วย เนื่องจากพระองค์เองก็ทรงเข้าพระทัยถึงสถานการณ์ในขณะนั้นเป็นอย่างดีว่าอังกฤษไม่ได้มีท่าทีที่จะประนีประนอมกับสยามอีกต่อไปหากว่าสยามยังไม่ยอมตกลงทำสนธิสัญญา ทั้งนี้เนื้อหาใจความในจดหมายของอังกฤษที่ฝากมาจากสิงคโปร์ ก็มีใจความที่เป็นเหมือนสัญญาณเตือนให้สยามพิจารณาถึงอำนาจทางการทหารของอังกฤษอยู่ด้วย

“...พระมหากษัตริย์ของเซอยอนโบวริง ให้เข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีค้าขาย และการอื่นอีกหลายอย่างเพื่อจะให้บ้านเมืองเจริญ...เดี๋ยวนี้ที่ทะเลมีเรือรบของอังกฤษมาก เซอยอนโบวริงจะเข้ามาเยี่ยมเยียนมิใช่จะมาที่บ้านเมืองไทยตื่นตกใจ...แล้วก็อย่าให้เป็นเหตุขัดขวางทางสัญญาไมตรีค้าขาย ถ้ารับรองโดยรักใคร่กัน...ใจของเซอยอนโบวริงก็ไม่อยากจะทำกำลังอำนาจใหญ่ใช้เลย...”^{๕๕}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทราบถึงข้อความในจดหมายนี้แล้วจึงได้มีพระบรมราชโองการว่า

“...ตั้งแต่สมัยแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อังกฤษก็ได้ให้มีการส่งทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญา และในสมัยแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ก็ได้มีการเข้ามาทำสัญญาอีกครั้งหนึ่ง และเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาเก่าที่ได้ทำกับเซอร์จอห์น เอนรี เบอร์นี แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรง

^{๕๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗, หน้า ๘๗.

ประชวรอยู่ หนังสือสัญญาจึงไม่ได้แก่ ครั้นนี้หากไทยจะไม่ยอมทำสัญญาอีก พระราชไมตรีที่เคยมีต่อกันก็จะมัวหมองไป...”^{๑๖}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเข้าพระทัยถึงสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นเป็นอย่างดีว่า หากสยามไม่ยอมตกลงทำหนังสือสัญญากับทางอังกฤษ บ้านเมืองก็คงไม่พ้นต้องถูกคุกคามและตกเป็นอาณานิคมไม่ต่างจากเพื่อนบ้าน ดังนั้น พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการเจรจาทำหนังสือสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีขึ้น และเนื่องจากพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ในขณะที่สถานการณ์บ้านเมืองกำลังต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ดังนั้น พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงมีมากมายและเกินกว่าที่พระองค์จะสามารถจัดการได้ทั้งหมดด้วยพระองค์เอง อีกทั้งงานราชการเกี่ยวกับต่างประเทศเป็นงานที่สำคัญ ดังนั้น การที่พระองค์มอบหมายงานนี้ให้ผู้ใกล้ชิดบริหารราชการแทนพระองค์ก็ต้องเป็นผู้ที่พระองค์ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก และต้องเป็นผู้ที่มีแนวความคิดไปในทิศทางเดียวกับพระองค์ ซึ่งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นผู้ที่ได้รับการไว้วางพระราชหฤทัย เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นอนุชาต่างมารดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันเป็นอย่างดี และพระองค์ก็เป็นหนึ่งในกลุ่มที่เรียกว่า สนชั้นนำหัวก้าวหน้า ซึ่งมีความรู้ในค่านิยมภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี และโปรดในการคบหากับชาวตะวันตก ที่สำคัญก็คือ พระองค์สามารถเข้ากับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนางเป็นอย่างดี ซึ่งเหล่าขุนนางตระกูลขุนนางเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก อีกทั้งพระองค์เองก็เคยเข้าร่วมการเจรจาทำสนธิสัญญามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งที่เจรจากับ เซอร์เจมส์ บรูค ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นตัวแทนฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์ ในการเจรจาทำสนธิสัญญาโดยทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานคณะกรรมการฝ่ายสยาม โดยเซอร์จอห์น เบลูว์ริง ได้กล่าวถึงพระองค์ไว้ดังนี้

“...พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งพระอนุชา คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้ดำรงตำแหน่งประธานของคณะกรรมการชุดนี้ และพระองค์ไม่อาจหาผู้ใดได้เหมาะสมยิ่งไปกว่านี้แล้ว เนื่องจากเจ้านายพระองค์นี้ทรงติดต่อกับชาวต่างประเทศจำนวนมาก และทรงเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวต่างประเทศและชาวสยาม อิทธิพลของพระองค์ได้ถ่วงดุลย์นโยบายอันเสรีอย่างไม่ต้องสงสัยและข้าพเจ้ามีเหตุผลที่จะเชื่อได้ว่าพระองค์มิได้มีผลประโยชน์ใดที่นำจะก่อให้เกิดอคติ หรือชักนำไปในทางที่ผิด...”^{๑๗}

^{๑๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ), *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๐๐.

^{๑๗} เซอร์จอห์น เบลูว์ริง, *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม The Kingdom and people Of Siam*, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณติกา ศรีอุคม, บรรณาธิการ, กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๔๗, หน้า ๑๘๘.

นอกจากกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งทรงอยู่ในฐานะพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ยังมีขุนนางจากตระกูลขุนนาง ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่และมีอิทธิพลทั้งในการเมืองและเศรษฐกิจเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการอีก ๔ ท่าน คือ

๑. สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ต้นสกุลบุนนาค คนทั่วไปเรียกสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยาอัครมหาอัครมหาบรมวงศาเสนาบดี แล้วเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการทั่วราชอาณาจักร

๒. สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) และเป็นน้องชายของ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) คนทั่วไปเรียกสมเด็จพระยาองค์น้อย ในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ได้เป็นผู้สำเร็จราชการในพระนครและว่ากล่าวสั่งสินค้า

๓. เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลปากใต้ฝ่ายตะวันตก

๔. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นบุตรเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นเจ้าพระยาวิรวงศ์มหาโกษาธิบดี ผู้ช่วยเสนาบดีกรมท่าและที่ปรึกษาในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ ได้รับพระราชทินนามว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นเสนาบดีกรมท่าบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลปากใต้ฝ่ายตะวันออก

จากรายชื่อจะเห็นได้ว่าคณะกรรมการทั้ง ๕ ที่เป็นตัวแทนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในการเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีนั้น ๔ ใน ๕ เป็นขุนนางที่มาจากตระกูลบุนนาค ซึ่งแสดงให้เห็นว่าตระกูลบุนนาค เป็นผู้ที่มีอิทธิพลทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตามในคณะกรรมการก็ได้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มด้วยกัน คือ

๑) กลุ่มที่ต้องการรักษาขนบธรรมเนียมทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบเก่าไว้ เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีส่วนได้ส่วนเสียจากระบบเศรษฐกิจแบบเก่า จึงไม่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของระบบการค้า เพราะการค้าในระบบใหม่จะส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ที่เคยได้รับ คนกลุ่มนี้ได้แก่ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ดังที่เซอร์จอห์น เบาว์ริงระบุว่า

"...คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วย สมเด็จพระองค์ใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ คนที่หนึ่ง และน้องชายของท่านคือ สมเด็จพระองค์น้อยผู้สำเร็จราชการคนที่สองของราชอาณาจักร บุคคลทั้งสองมีตำแหน่งหน้าที่สูงสุดในทางราชการ สมเด็จพระองค์ที่สอง

เป็นผู้ดูแลรักษารายได้ของแผ่นดิน และเป็นผู้ที่ทราบกันดีว่า มีส่วนได้ส่วนเสียในระบบที่ใช้กันอยู่ในขณะนั้น... ชื่อของเขาทั้งสองได้ปรากฏอยู่ในรายชื่อของคณะกรรมการและที่ประชุมทุกคณะ ซึ่งขัดขวางความพยายามของคณะทูตต่างๆ...”^{๘๘}

เบาร์ริง กล่าวว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแต่งตั้งบุคคลทั้งสองให้เข้าร่วมเป็นตัวแทนในการเจรจาทั้งที่พระองค์ทรงทราบว่าบุคคลทั้งสองจะต้องคัดค้านแต่หากเนื่องจากพระองค์ทรงเชื่อว่าการเจรจาของสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ จะทำให้ท่านคล้อยตามไปกับการเจรจาครั้งนี้^{๘๙} นอกจากนั้นแล้วทั้งสองท่านมีความสนิทสนมกับพระราชาวงศ์ และมีบทบาททางการเมืองเป็นอย่างมาก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงไม่สามารถที่จะละเลยบุคคลทั้งสองไม่ให้มีส่วนร่วมในการเจรจาครั้งนี้ได้ ในบันทึกส่วนตัวของเซอร์จอห์น เบาร์ริง วันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้กล่าวว่า บุคคลทั้งสองได้ทำการขัดขวางการทำสนธิสัญญาอย่างเต็มที่

“...เราไปบ้านของสมเด็จพระองค์ใหญ่ เป็นการประชุมที่เป็นทางการครั้งแรก...หลังจากได้ปรึกษาหารือกันเป็นเวลา ๔ ชั่วโมง เกี่ยวกับมาตราต่างๆ ในสนธิสัญญาที่เสนอขึ้นมา...ข้อสังเกตของพระอนุชาตุมหะสมผล สมเด็จพระองค์ใหญ่นั้นเกือบจะเรียกได้ว่าเป็นคนโง่ และเห็นได้ชัดว่าเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ไม่ถ่องแท้...สมเด็จพระองค์น้อยซึ่งกล่าวกันว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับลัทธิซึ่งกับการค้าผูกขาดที่เป็นอยู่ขณะนี้ ก่อนข้าจะก้าวร้าวในการแสดงความคิดเห็นคัดค้าน...”^{๙๐}

๒) กลุ่มที่เป็นคนรุ่นใหม่พร้อมที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา บุคคลในกลุ่มนี้นำโดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ คนกลุ่มนี้เป็นผู้ที่เข้าใจถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์ภายใต้อำนาจของชาติตะวันตกได้เป็นอย่างดี คนกลุ่มนี้มีความต้องการที่จะเห็นบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นอยู่ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งในบันทึกประจำวันของเซอร์จอห์น เบาร์ริง ที่บันทึกไว้ในวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้ทำให้เราเห็นว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ นั้นมีความต้องการที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของสยาม

^{๘๘} เซอร์จอห์น เบาร์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๑๘๘.

^{๘๙} เซอร์จอห์น เบาร์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๑๙.

^{๙๐} เซอร์จอห์น เบาร์ริง, *เพ็งอ้าง*, หน้า ๒๔๖.

“...พระกลาโหม มาพบเมื่อเวลา ๒๐ นาฬิกา และเรามีเรื่องพูดกันมาเกี่ยวกับ สนธิสัญญา...เขากล่าวว่าระบบที่เป็นอยู่ในขณะนี้ก่อให้เกิดความหายนะและความ เลวร้าย ประชาชนต้องแบกภาระภาษีหนักเกินควร และพวกเขาก็ไม่มีความสุข และ สิ่งที่ดีที่สุดคือ การกำจัดระบบการค้าผูกขาดซึ่งเป็นอันตรายต่อประเทศ...ศัตรูที่ สำคัญคือ บรรดาขุนนางผู้ซึ่งได้รับผลประโยชน์จากสภาวะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและไม่ เต็มใจจะละอภิสิทธิ์ของตน...”^{๗๖}

ในช่วงเวลาที่เซอร์จอห์น เบาว์ริง ได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อทำการเจรจาทำสนธิสัญญา เจ้านาย และขุนนางกลุ่มนี้ได้แสดงให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง ผู้ซึ่งเป็นตัวแทนของอังกฤษเห็นว่าสยามมีความเต็มใจในการเจรจาทำสนธิสัญญาในครั้งนี้โดยเฉพาะพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษชาติราชสนิท เองก็ได้รับความชื่นชมจากเซอร์จอห์น เบาว์ริง

“...พระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษชาติราชสนิท...พระเจ้านั่งงยาเธอพระองค์นี้ ทรงมีชื่อเสียงในด้านความซื่อสัตย์และวิจรรณญาณที่ดี ที่ทางเข้าวังพวกเราพบ ประกาศนียบัตรทางการแพทย์ที่สหรัฐได้ถวายแต่พระเจ้านั่งงยาเธอ...พระเจ้านั่งงยาเธอ ทรงขอโทษที่ขาดความคุ้นเคยกับมารยาทของชาวตะวันตก และหวังว่าพวกเราจะ ให้อภัย...โดยตรัสว่าชาวสยามเพิ่งจะเริ่มเรียนรู้ภูมิศาสตร์และอำนาจของบรรดา ต่างชาติ โปรตุเกสเป็นชาวต่างชาติพวกแรกที่สยามคุ้นเคยด้วย แต่กาลเวลาได้ทำให้ พวกเขารับรู้ถึงความรู้และอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่าของชาวอังกฤษ...พระเจ้านั่งงยาเธอ ทรงกล่าวยกย่องข้าพเจ้า (เซอร์จอห์น เบาว์ริง) และแสดงความมั่นใจในตัวข้าพเจ้า การเข้ามาของข้าพเจ้าในฐานะพระสหายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก่อให้เกิด ความปิติแก่พวกเขาเป็นอย่างยิ่ง ทรงกล่าวว่าพระกลาโหม พระคลังและพระองค์ เองนั้น เป็นมิตรกับชาวต่างชาติแต่ถูกคัดค้านจากบุคคลอื่นๆ ซึ่งยึดมั่นอยู่กับระบบ เก่าๆ...พระเจ้านั่งงยาเธอ ทรงกล่าวว่ามีข้อโต้แย้งกันอย่างมากในระหว่าง คณะกรรมาธิการทั้งหลายที่ได้รับแต่งตั้ง แต่พระองค์จะทำหน้าที่ให้ดีที่สุด...”^{๗๗}

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า กรมหลวงวงษชาติราชสนิท ทรงมีความพยายามที่จะผูกมิตร กับอังกฤษ และพยายามแสดงให้เห็นว่าสยามยอมรับในความยิ่งใหญ่ในอำนาจของอังกฤษ และยังให้ความ มั่นใจกับ เซอร์จอห์น เบาว์ริง ว่าแม้ในคณะกรรมาธิการจะมีข้อขัดแย้งกันแต่พระองค์ก็จะพยายามจะ ให้การทำสนธิสัญญาสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

^{๗๖} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้วง*, หน้า ๒๓๗.

^{๗๗} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพ็งอ้วง*, หน้า ๒๔๖.

กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการในการเจรจาทำสนธิสัญญากับต่างประเทศตลอดรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และภายหลังจากการเจรจาทำสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ภายหลังจากที่สมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์ได้ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้มีการย้ายสถานที่เจรจาทำสนธิสัญญาจากบ้านของสมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์ มาเป็นที่พระราชวังเดิม ซึ่งเป็นที่ประทับของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการเจรจาทำสนธิสัญญานอกจากฐานะที่ทรงเป็นประธานคณะกรรมการ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีบทบาทสำคัญในการต้อนรับคณะทูตจากประเทศต่างๆ ซึ่งพระองค์ก็สร้างความประทับใจให้กับคณะทูตเป็นอย่างมาก

ในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญาอื่นๆ นั้น ถึงแม้ว่ากรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะทรงเป็นประธานคณะกรรมการในการประชุมก็ตาม แต่บทบาทในที่ประชุมส่วนใหญ่พบว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ส่วนบทบาทของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น โดยมากจะอยู่นอกห้องประชุมหรือที่เรียกว่าการเจรจาออกรอบ (การเจรจาอย่างไม่เป็นทางการ) กล่าวคือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทมีบทบาทในการสร้างสัมพันธอันดีให้เกิดขึ้นระหว่างไทยกับผู้แทนจากอังกฤษ พระองค์ทรงพยายามทำให้ผู้แทนจากอังกฤษเห็นว่าถึงแม้ในที่ประชุมจะมีกลุ่มที่คัดค้านการทำสนธิสัญญา แต่การทำสนธิสัญญาก็จะดำเนินไปได้โดยราบรื่นโดยพระองค์ทรงทำหน้าที่ทำความเข้าใจกับกลุ่มขุนนางผู้ที่ไม่เห็นด้วยให้ต้องยินยอมทำสนธิสัญญาในที่สุด

๗. ผลของการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

โดยเหตุที่วัตถุประสงค์หลักของการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงก็คือ การขจัดข้อกีดขวางเรื่องการค้าทั้งหมด ข้อตกลงของสนธิสัญญามีด้วยกันทั้งหมด ๒๑ ข้อ แบ่งเป็นสัญญาทางการเมือง ๑๒ ข้อ สัญญาว่าด้วยกฎหมาย ๖ ข้อ และพิทักษ์สินค้าอีก ๓ ข้อ โดยข้อตกลงหลักๆ ของสนธิสัญญาเบาว์ริง มีดังนี้

๑. คนในบังคับอังกฤษจะขึ้นกับอำนาจของศาลกงสุลอังกฤษ (สิทธิสภาพนอกอาณาเขต)
๒. คนในบังคับอังกฤษมีสิทธิที่จะทำการค้าเสรีตามเมืองท่าของสยามทั้งหมด และสามารถพักอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ได้เป็นการถาวร และสามารถซื้อหา เช่าอสังหาริมทรัพย์ในปริมณฑลของกรุงเทพฯ และสามารถเดินทางภายในประเทศได้อย่างเสรี
๓. ยกเลิกมาตรการต่างๆ ทางภาษีอากรเดิม โดยกำหนดภาษีขาเข้าร้อยละ ๓ และสินค้าออกให้เก็บเพียงครึ่งเดียว
๔. พ่อค้าอังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อขายกับพ่อค้าสยามได้โดยตรง โดยไม่มีการแทรกแซง
๕. รัฐบาลสยามสามารถสงวนสิทธิ์ที่จะห้ามการส่งออก ข้าว เกลือ และปลา หากเห็นว่าสินค้าดังกล่าวขาดแคลน
๖. ถ้าสยามยอมให้สิ่งใดๆ แก่ชาติอื่นๆ นอกจากหนังสือสัญญานี้ ก็ต้องยอมให้อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน

เนื้อความหลักในสนธิสัญญาคือ อังกฤษต้องการให้มีการใช้หลักเสรีนิยม และต้องการขจัดข้อจำกัดที่กีดขวางเรื่องการค้าทั้งหมด โดยการให้สยามก้าวเข้าสู่ระบบการค้าเสรีและให้มีการเก็บภาษีขาเข้าและขาออกในอัตราที่แน่นอน รวมไปถึงการให้ต่างชาติเข้ามามีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต^{๖๖} หากจะพิจารณาถึงข้อตกลงต่างๆ ในสนธิสัญญาจะพบว่าฝ่ายสยามเป็นผู้ที่เสียเปรียบ แต่ก็สามารถทำให้สยามยังคงรักษาเอกราชของประเทศไว้ได้ และหลังจากที่สยามทำสนธิสัญญากับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ แล้วก็ได้มีการทำสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันกับอีกหลายประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นการให้ประเทศมหาอำนาจต่างๆ ถ่วงดุลอำนาจกันเอง ประเทศที่สยามได้ทำสนธิสัญญาคัวยมีรายชื่อดังนี้

สหรัฐอเมริกา	พ.ศ. ๒๓๘๘
ฝรั่งเศส	พ.ศ. ๒๓๘๘
เดนมาร์ก	พ.ศ. ๒๔๐๐
โปรตุเกส	พ.ศ. ๒๔๐๒
ฮอลันดา	พ.ศ. ๒๔๐๓
ปรัสเซีย	พ.ศ. ๒๔๐๔
สวีเดน กับ นอร์เวย์	พ.ศ. ๒๔๑๑
เบลเยียม	พ.ศ. ๒๔๑๑

ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ระบบเศรษฐกิจสยามขึ้นอยู่กับระบบการค้าที่ผูกขาดของรัฐ โดยกรมท่า (กรมพระคลังสินค้า) กรมท่าเป็นผู้ที่รวบรวมสินค้าจากประชาชนมาเก็บไว้เพื่อใช้ในการต่างประเทศ และการบรรณาการ สินค้าที่ผูกขาดส่วนใหญ่แล้วก็เป็นสินค้าที่ตลาดโลกต้องการ การผูกขาดสินค้าและการค้าในระบบบรรณาการเริ่มเสื่อมถอยลงในปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ และสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันกับประเทศอื่นๆ การค้าของสยามก็ก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลง คือ สนธิสัญญามีผลให้รัฐต้องเก็บภาษีตามข้อตกลงที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญา เนื่องจากในอดีตมีการเก็บภาษีจากพ่อค้าชาวจีนในอัตราที่ต่ำกว่าพ่อค้าชาวตะวันตก ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าของสยามกับพ่อค้าชาวตะวันตกก็ขยายตัวอย่างเห็นได้ชัด โดยจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ มีเรือสินค้าเข้ามาค้าขายที่กรุงเทพฯ เพียง ๗๐ ลำ แต่ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเพียงปีเดียวมีเรือต่างชาติมาจอดทำการค้าที่กรุงเทพฯ ถึง ๒๐๐ ลำ^{๖๗}

ในระบบเศรษฐกิจสยามที่ผูกติดอยู่กับระบบเศรษฐกิจโลก นำมาซึ่งการใช้เงินตราต่างประเทศในการแลกเปลี่ยนสินค้า การใช้เงินตรายังคงเป็นสิ่งที่แปลกใหม่อยู่มาก เนื่องจากที่ผ่านมาสยามไม่ได้มีชาวต่างชาติ (พ่อค้าชาวตะวันตก) เข้ามาค้าขายในประเทศมากนัก เงินตราส่วนใหญ่ที่ใช้ในการ

^{๖๖} สุนทรื อาสะวีย์, *อวังแก้ว*, หน้า ๑๕.
^{๖๗} สุนทรื อาสะวีย์, *เพ็ญอวัง*, หน้า ๑๐๐.

แลกเปลี่ยนก็คือ เงินพดด้วง ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยยอมรับเพราะไม่แน่ใจว่าจะสามารถนำมาใช้
ได้จริง จนต้องมีการประกาศจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ผู้คนใช้เงินเหรียญนอก^{๖๕}

นอกจากนั้นแล้วภายหลังการทำสนธิสัญญาพบว่า ข้าว ก็ได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญแทนที่
น้ำตาล และสามารถทำการค้าขายได้อย่างเสรี จากที่สยามเคยส่งออกข้าวปีละไม่เกิน ๑ ล้านหาบ
ก็เพิ่มปริมาณส่งออกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และมีมูลค่าการส่งออกร้อยละ ๖๐-๗๐ ของมูลค่าการส่งออก
ทั้งหมด^{๖๖} สยามเกิดสังคมนักการปลูกข้าวขึ้นเนื่องจากประชาชนสามารถทำการซื้อขายข้าวได้อย่างอิสระ
ไม่ต้องถูกผูกขาดจากรัฐ เนื่องจาก ข้าว กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญทำให้ราคาของข้าวขยับตัวสูงขึ้นจึง
เป็นแรงจูงใจให้ประชาชนหันมาปลูกข้าวเพื่อการค้า

ปริมาณข้าวที่ส่งออกในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ - คั้นรัชกาลที่ ๕^{๖๗}

ระยะเวลาการส่งออก	ปริมาณข้าวที่ส่งออก
พ.ศ. ๒๔๐๐-๒๔๐๒	๘๘๐ (พันหาบ)
พ.ศ. ๒๔๐๓-๒๔๐๗	๑,๘๔๐ (พันหาบ)
พ.ศ. ๒๔๐๘-๒๔๑๒	๑,๖๓๐ (พันหาบ)
พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๑๗	๑,๘๗๐ (พันหาบ)

สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การค้าในระบบบรรณาการเสื่อมลงและนำสยามก้าวเข้าสู่
ระบบการค้าเสรี ซึ่งกลไกของระบบการค้าเสรีจำเป็นต้องผ่านกลไกของระบบตลาด โดยมีเงินตราเข้ามา
เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า ระบบเงินตราจึงได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น

นอกจากสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว สภาพสังคมของสยามก็มีการปรับปรุงโครงสร้าง
พื้นฐานให้เอื้ออำนวยต่อการค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางให้กับ
เหล่าพ่อค้าต่างชาติ คังนั้นจึงมีการสร้างถนน และขุดคลองขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยถนน ๒ สายแรก ที่ตัด
ขึ้นก็เป็นผลมาจากการที่ชาวต่างชาติเป็นผู้ที่ขอให้ตัดถนนคือ ถนนเจริญกรุง นอกจากนี้ยังมีการสร้างถนน
เพิ่มขึ้นอีก คือ ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร

นอกจากนี้แล้วในสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังมีการขุดคลองขึ้นอีกหลายสาย แต่การขุดคลองนั้นมี
วัตถุประสงค์ที่ต่างออกไปจากรัชกาลก่อนๆ คือโดยมากมักจะขุดคลองไว้เพื่อป้องกันตัวจากข้าศึก ส่วนใน

^{๖๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ : รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, กรุงเทพมหานคร : องค์การคุรุสภา, ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๖๖} สุภางค์ จันทวานิช และคณะ, *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและภูมิภาคอินโดจีน : สมัยที่สอง ท่าเรือซานโต
(๒๔๐๓-๒๔๘๒)*, กรุงเทพมหานคร : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๘, หน้า ๑๒๓.

^{๖๗} สุภางค์ จันทวานิช และคณะ, *เพิ่งอ้าง*, หน้า ๑๔๘.

สมัยรัชกาลที่ ๔ ภายหลังกการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง คลองที่ขุดขึ้นนั้นก็เพื่อเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ และ ขุดขึ้นอำนวยความสะดวกในการค้าขายให้แก่พ่อค้าต่างชาติ คลองบางแห่งตัดผ่านป่าห้วยาคาที่ไม่มี ผู้คนอาศัย ซึ่งบุกเบิกให้มีการเพาะปลูกเป็นครั้งแรก จนในสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ ผู้คนเริ่มตระหนักว่า ที่ราบที่มีผู้คนอาศัยอยู่น้อยนั้นอาจนำไปสู่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ จึงเริ่มขุดคลองด้วยจุดประสงค์ ทางเศรษฐกิจ^{๑๑} อีกทั้งคลองยังมีหน้าที่เป็นเส้นทางสำหรับขนส่งสินค้าระหว่างหัวเมืองต่างๆ เข้ามาใน กรุงเทพฯ และใช้เป็นเส้นทางสำหรับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในการออกเสด็จพระราชดำเนิน เยี่ยมเยียนราษฎร

สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสยาม ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง แม้ว่าสาระสำคัญของสนธิสัญญาเบาว์ริงจะมุ่งเน้นในเรื่อง ของเศรษฐกิจ แต่ถึงอย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าของสยามให้เป็นระบบการค้าเสรีนั้นก็ จำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาที่รอบคอบ เนื่องจากระบบเศรษฐกิจในระบบใหม่ ไม่สามารถที่จะดำเนินไปได้ ภายใต้อารมณ์แบบของสังคมแบบเก่า

พระราชกรณียกิจที่สำคัญของกรมหลวงวงษาสยามราชสวรินทร์นั้นมีอยู่มากมาย ด้านที่เห็นได้ชัดก็คือ การปฏิบัติภารกิจหน้าที่การแพทย์ และการดำรงฐานะประธานคณะกรรมการฝ่ายไทยในการเจรจา ทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ และการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในงานราชการกรมหลวงวงษาสยามราชสวรินทร์ ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าฯ เป็นอย่างมาก สาเหตุเนื่องมาจากที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า กรมหลวงวงษาสยามราชสวรินทร์ เป็น พระอนุชาต่างมารดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นพระองค์จึงได้รับความไว้วาง พระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่สำคัญพระองค์เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเจรจา และมีบุคลิกภาพที่เป็นมิตรและน่าเชื่อถือ งานในด้านการต่างประเทศส่วนใหญ่จึงอยู่ในการดูแลของ พระองค์ พระองค์ทรงมีส่วนสำคัญในการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับต่างประเทศดำเนินไปอย่าง ราบรื่น อาจกล่าวได้ว่า พระองค์เป็นนักการทูตที่มีความรู้ความสามารถ พระองค์ทรงวางตัวต่อคณะทูต ประเทศต่างๆ ที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับสยามได้อย่างเหมาะสม และที่สำคัญพระองค์ มองเห็นประโยชน์ของชาติเป็นสำคัญ

^{๑๑} เคว็ค บรูซ จอห์นสัน, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๐.

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๙๘:

พระบรมราชโองบายและพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการค้าเสรี

พจนานุกรม ดร.ศรัศกูร ชูสวัสดิ์*

การเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๑๑) ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ในทัศนะของหมอบรัดเลย์ (Dan B. Bradley) เป็นการปฏิวัติครั้งสำคัญ เนื่องจากก่อนหน้านั้น มีคน ๔-๕ ฝ่ายที่ต้องการให้เจ้านายฝ่ายคนขึ้นครองราชย์ แต่ก็ไม่มีใครกล้าประกาศชัดว่า จะทำอย่างไร ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร และมีพระบรมราชโองการในวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๓ ให้ขุนนางผู้ใหญ่ปรึกษาหารือเกี่ยวกับผู้ที่จะมีสิทธิ์เสด็จขึ้นครองราชย์ วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๓/ค.ศ. ๑๘๔๑ บรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่จึงมีการประชุมเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ในที่ประชุมเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค)** สมุหพระกลาโหมและเสนาบดีกรมพระคลังผู้มอำนาจมากที่สุด ประกาศว่า ไม่เห็นมีใครนอกจากเจ้าฟ้ามงกุฎเท่านั้นที่ทรงมีสิทธิ์เสด็จขึ้นครองราชย์ คนคัดค้านใจแล้วว่าที่จะปกป้องสิทธิ์ของเจ้าฟ้ามงกุฎ ถ้าจะต้องต่อสู้กัน ให้ต่อสู้กับคน ไม่ใช่กับเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งคนสนับสนุน^๑ ต่อมาวันที่ ๒๕ มีนาคม จึงมีการกราบทูลทาบถามเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทรงอยู่ในสมณเพศ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กองวิชาประวัติศาสตร์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

^๑ วันทนีย์ ส่งศิริ, *การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕, หน้า ๑๔๖, และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓*, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๑๕๑.

** ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ หรือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่

^๒ Dan Beach Bradley, *Abstract of the Journal of Rev. D. B. Bradley, M. D. Medical Missionary in Siam, 1835-1873*, Edited by George Haws Feltus, Cleveland, Ohio: Department of Pilgrim Church, 1936, pp. 136-137.

(ทรงมีฉายาว่า วชิราโณ) ว่า จะทรงรับราชสมบัติหรือไม่ หลังจากเจ้าฟ้ามงกุฎทรงตอบรับได้ประมาณ ๑ สัปดาห์ รัชกาลที่ ๓ ก็เสด็จสวรรคต (คืนวันที่ ๒ เมษายน) ในวันรุ่งขึ้น มีการอัญเชิญเสด็จเจ้าฟ้ามงกุฎไปพระบรมมหาราชวัง ทรงสรงน้ำพระบรมศพรัชกาลที่ ๓ และในคืนนั้น ทรงรับอัญเชิญจากที่ประชุมเสนาบดี พระราชอาณัติและขุนนางต่างๆ ที่กราบบังคมทูลอย่างเป็นทางการขอให้พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ต่อมาในวันที่ ๔ เมษายน จึงทรงลาผนวช สำหรับการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมีขึ้นในวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๕^๖ บรัดเลย์เรียกเหตุการณ์การเลือกเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นพระมหากษัตริย์แทนที่จะเป็นเจ้านายพระองค์อื่นว่า การปฏิบัติไว้การนองเลือด ต่อจากนี้สถานการณ์ทางการเมืองได้คลี่คลายลง แต่ละฝ่ายที่เคยคุกคามและหวาดระแวงกันก็ยอมกัน และโดยทั่วไปคู่คองข้างจะพอใจกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น^๗

หลังจากรัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงสถาปนาขุนนางในตระกูลขุนนาคนหลายคน ให้มีบรรดาศักดิ์สูงขึ้น เช่น เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ ขุนนาถ) สมุหพระกลาโหมและเสนาบดีกรมพระคลังได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เรียกกันว่า สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ มีเกียรติเสมอเจ้าทรงกรม เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัต ขุนนาถ) เจ้ากรมพระคลังสินค้า ได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เรียกกันว่า สมเด็จพระยาองค์น้อย มีเกียรติเสมอเจ้าทรงกรม เป็นผู้สำเร็จราชการพระนคร พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาถ) ลูกชายของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งว่าที่สมุหพระกลาโหม จมื่นราชามาตย์ (ชำ ขุนนาถ) เป็นเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี) ผู้ช่วยราชการในกรมท่า^๘ ตระกูลขุนนาถซึ่งมีอำนาจมากอยู่แล้ว จึงมีอำนาจมากขึ้นจากการดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ในการบริหารประเทศ ซึ่งเป็นที่มาของฐานะอำนาจทั้งกำลังไพร่พลและทรัพย์สินเงินทอง

อำนาจของตระกูลขุนนาถทำให้คนร่วมสมัย เช่น หมอบรัดเลย์ เห็นว่า ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงอ่อนน้อมต่อพระองค์ต่อขุนนางตระกูลนี้มาก บรัดเลย์เล่าถึงพระราชจริยวัตรของรัชกาลที่ ๔ ในระยะแรก ซึ่งเขาเห็นเองเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ ทรงเสด็จฯ ไปงานฉลองการสถาปนาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติในวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๕ ว่า ไม่ทรงแสดงพระอาการเยอหยิ่งแม้แต่น้อย และทรงกราบ? (prostrate) สมเด็จพระยาทั้งสอง^๙ ส่วนนักวิชาการสรุปตรงกันว่า เสนาบดีตระกูลขุนนาถ

^๖ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘, หน้า ๑-๕.

^๗ Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

^๘ วันทนีย์ ส่งศิริ, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕๘.

^๙ Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕๑.

มีอำนาจและอิทธิพลมากในรัชกาลที่ ๔ เช่น นฤมล อีรวัดณ์ สรุปว่า รัชกาลที่ ๔ จำต้องอาศัยความร่วมมือจากตระกูลขุนนาง ทำให้พระราชอำนาจของพระองค์ไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร^๑

หลังจากรัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ๕ ปี ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ อังกฤษส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตเข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีฯ (สนธิสัญญาเบอร์นี- Burney Treaty) พ.ศ. ๒๓๖๘ ซึ่งลงนามกับอังกฤษในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการการคณะหนึ่งทำหน้าที่เจรจาและพิจารณาร่างสนธิสัญญาในวันที่ ๘ เมษายน คณะกรรมการมี ๕ คน ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในฐานะผู้แทนพระองค์ ส่วนกรรมการที่เหลือเป็นเสนาบดีสำคัญ ได้แก่ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) และเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ)^๒ จากรายชื่อที่ปรากฏจะเห็นกรรมการส่วนใหญ่มาจากตระกูลขุนนาง การตั้งคณะกรรมการนี้สอดคล้องกับความต้องการของเบาว์ริง ที่เห็นว่าไม่สะดวกที่จะเจรจากับคนจำนวนมาก^๓

การเจรจาเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่ ๘ เมษายน คินวันที่ ๑๓ เมษายนก็บรรลุข้อตกลงกันได้ และมีการลงนามในวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๔ สนธิสัญญาเบาว์ริงลงนามในวันนี้มี ๓ ส่วน ได้แก่ "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษและประเทศสยาม" "กฎหมายอย่างพ้อคำอังกฤษซึ่งมาค้าขายในกรุงฯ ต้องใช้" และ "พิถักภาเขียนนอกแลในที่ที่จะเรียกเอาตามหนังสือสัญญา"^๔

ในบันทึกส่วนตัวของเบาว์ริงเกี่ยวกับการเจรจากับสยาม เบาว์ริงชี้ให้เห็นว่า คณะกรรมการฝ่ายสยามแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกต้องการรักษาขนบธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมา คือ ไม่ติดต่อกับตะวันตก กลุ่มนี้มีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ กลุ่มที่สอง มีความคิดแบบเสรีนิยม พร้อมทั้งจะเปิดประตูการค้า กลุ่มนี้มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี กลุ่มนี้มีรัชกาลที่ ๔

^๑ นฤมล อีรวัดณ์, *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔, หน้า ๑๔๗-๑๕๐, และวันทนีย์ ส่งศิริ, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕๔-๑๖๑.

^๒ อรรถรณ ทรัพย์พลอย, *พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน*, กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๖๐, และ M. L. Manich Jumsai, *King Mongkut and Sir John Bowring*, Bangkok: Chalermit, 1970, pp. 81-82.

^๓ เซอร์จอห์น เบาว์ริง, "บันทึกส่วนตัวในการมาเยือนสยามของเซอร์จอห์น เบาว์ริง", แปลโดย นันทนา คันติเวสส, ใน *ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม ๒*, ชาวนวิทย์ เกษตรศิริและกันฉูฉิกา ศรีอุคม, บรรณาธิการ, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโคโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๗, หน้า ๒๒๘.

^๔ เมื่อมีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสารในปีต่อมา (๕ เมษายน ๒๓๘๔) ได้มีการทำข้อตกลงเพิ่มเติม (Agreement Supplementary to Treaty of ๑๘๕๔) ในวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ ฝ่ายอังกฤษมีแฮร์รี่ สมิทส์ พาร์กส์ (Harry Smith Parkes) ซึ่งถือสัตยาบันสารเข้ามาเป็นผู้ลงนาม

ทรงสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง^{๙๐} ในขณะที่กรรมการแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย แต่ผู้มีบทบาทมากที่สุดคือ เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ เบาว์ริงบันทึกถึงการประชุมในวันที่ ๘ เมษายนว่า "... และที่นั่งตรงข้ามในระดับเดียวกับข้าพเจ้าคือพระกลาโหม ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลมของที่ประชุม และเป็นผู้ดำเนินการสนทนาเป็นส่วนใหญ่ ..." เบาว์ริงยังกล่าวถึงเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์อีกว่า "เขาเป็นกลจักรสำคัญที่อัญเชิญพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันขึ้นครองราชย์"^{๙๑} ส่วนพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น มีผู้สรุปว่า ไม่มีบทบาทมากนัก ทรงแสดงพระประสงค์ชัดเจนเพียงปัญหาสุรา^{๙๒} เมื่อเป็นเช่นนี้ ทิศนะของเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ย่อมจะมีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางทางการเมืองของฝ่ายสยาม

ยิ่งไปกว่านั้น บันทึกของเบาว์ริงแสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์สนับสนุนหลักการค้าเสรีอย่างมาก และเห็นว่า ต้องยกเลิกการผูกขาดการค้า เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์แสดงทัศนคตินี้ให้เบาว์ริงทราบบ่อยครั้ง ครั้งแรกในวันที่ ๗ เมษายน ขณะที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ยังไม่ทราบว่า จะเป็นหนึ่งในคณะกรรมการ เบาว์ริงบันทึกไว้ว่า "เขากล่าวว่าระบบที่เป็นอยู่ในขณะนี้ก่อให้เกิดความหายนะและความเลวร้าย ประชาชนต้องแบกรับภาระภาษีหนักจนเกินควรและพวกเขาก็ไม่มีความสุข และสิ่งที่คิดที่สุดก็คือการกำจัดระบบการค้าผูกขาด ... และว่าเพื่อผลดีแก่ราษฎร เขาปรารถนาให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิง"^{๙๓} ต่อมาในวันที่ ๘ เมษายน หรือก่อนมีการประชุมอย่างเป็นทางการ ๑ วัน หลังจากเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์กลับจากเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ ๔ และทราบแล้วว่า จะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นหนึ่งในคณะกรรมการ เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์กล่าวกับเบาว์ริงอีกครั้งว่า "ไม่เห็นด้วยกับการค้าผูกขาดของสยามว่า "การผูกขาดสินค้าเป็นพิษร้ายที่ทำลายประเทศนี้ และเป็นสาเหตุของการขาดทุนทางการค้าและความทุกข์ยากของประชาชน เขาบอกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าควรจะได้รับพรจากพระเจ้า หากข้าพเจ้าทำให้สภาพการณ์ต่างๆ ดังกล่าวสิ้นสุดลงได้"^{๙๔}

นอกจากนั้น ในการเจรจาเกี่ยวกับภาษีศุลกากร เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์มีข้อเสนอที่ก้าวหน้ากว่าข้อเสนอของอังกฤษ ขณะที่อังกฤษเสนอยกเลิกการเก็บค่าระวางเรือ (ภาษีปากเรือ) ให้เก็บภาษีสินค้าขาเข้าแทน เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์กลับเสนอว่า "ไม่ควรเก็บภาษีขาเข้าเลย ให้เก็บเฉพาะภาษีสินค้าขาออก ๒ อัตรา โดยเห็นว่า รายได้ส่วนใหญ่ของสยามมาจากการค้าขายกับต่างประเทศ ความต้องการสินค้าต่างประเทศของสยามมีน้อยมาก แต่ในที่สุด ตกลงกันได้ว่า การเก็บภาษีขาเข้าและขาออกให้มีภาษีอัตราเดียว"^{๙๕} ต่อมาหลังจากการเจรจาสงบข้อตกลงกันได้เกือบทุกข้อแล้ว เบาว์ริงย้ำถึงทัศนคติของ

^{๙๐} นันทนา ตันติเวส, "ประวัติ เซอร์จอห์น เบาว์ริง", ใน *บันทึกรายวันของเซอร์จอห์น เบาว์ริง*, แปลโดย นันทนา ตันติเวส, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๒, หน้า ๖๘ และ ๑๐๐, และอรวรรณ ทรัพย์พลอย, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๖๕-๑๖๗.

^{๙๑} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๕๒ และ ๒๕๒.

^{๙๒} อรวรรณ ทรัพย์พลอย, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

^{๙๓} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๑๗.

^{๙๔} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพิ่งอ้าง*, หน้า ๒๕๑.

^{๙๕} ภารดี มหาขันธ์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่*, บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๑๖, หน้า ๑๕๘.

เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์อีกว่า "... เขาบอกข้าพเจ้าครั้งแล้วครั้งเล่าว่า หากข้าพเจ้ามีนโยบายอันแน่วแน่ที่จะช่วยให้ประชาชนพ้นจากการถูกกดขี่และช่วยให้บ้านเมืองรอดพ้นจากการผูกขาดสินค้า เขาก็จะพ้นฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ ่วมไปกับข้าพเจ้า ..."๑๖ ในที่สุดการเจรจาจบลงและมีการลงนามในสนธิสัญญาในวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๔

จากข้อสรุปที่ว่า ขุนนางตระกูลขุนนามมีอำนาจมากในรัชกาลที่ ๔ และเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์มีบทบาทมากในการเจรจา ในขณะที่ผู้แทนพระองค์ของรัชกาลที่ ๔ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงให้ความสำคัญกับปัญหาสุรา ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ความสำเร็จของการเจรจากับเบาว์ริงมาจากความเห็นและอิทธิพลของเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ซึ่งมีบทบาทในการเจรจากับอังกฤษโดยตรง หรือพระบรมราชาไชยาและพระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ บทความนี้ต้องการศึกษาถึงพระบรมราชาไชยาเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และพระราชดำริเกี่ยวกับการเปิดการค้าเสรีของพระองค์

ภูมิหลังเกี่ยวกับการทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับชาวตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์

สยามทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษฉบับแรกในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ มีชื่อว่า "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษและประเทศสยาม คฤศต์ศักราช ๑๘๒๖" (Treaty between the King of Siam and Great Britain) ลงนามเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๘/ค.ศ. ๑๘๒๖ และในวันเดียวกัน มีการทำสนธิสัญญาเพิ่มเติมชื่อว่า "หนังสือสัญญาสลับก้าบอังกฤษจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยา" หรือ "ข้อสัญญาเพิ่มเติม" (Additional Articles with the King of Siam)^{๑๗} สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษฉบับแรกจึงประกอบด้วยสนธิสัญญา ๒ ฉบับ (สนธิสัญญาเบอร์นี่) ตามชื่อทูตอังกฤษที่เข้ามาเจรจา การทำสนธิสัญญาเบอร์นี่ของสยามนับเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายการติดต่อกับชาติตะวันตกครั้งสำคัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เดิมไม่เคยทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก นอกจากการมีหนังสืออนุญาตค้าขายกับโปรตุเกสและอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ ๒ นับเป็นการเปิดประเทศเข้าสู่ยุคของระบบสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศแบบสนธิสัญญาแทนระบบบรรณาการ อติศร หมวกพิมาย สรุปว่า เป็นการปรับตัวระลอกแรกของสยามเข้าสู่โครงสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าในรูปแบบการค้าในระบบสนธิสัญญา เป็นการปรับตัวที่ให้ประโยชน์แก่รัฐบาลสยามอย่างแท้จริง และมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจสยามมาก^{๑๘}

^{๑๖} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๔๒.

^{๑๗} กระทรวงการต่างประเทศ, *สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑*, พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๑๑, หน้า ๑๘-๒๖.

^{๑๘} อติศร หมวกพิมาย, *กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๖๐-๒๓๘๔*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๑, หน้า ๒๑๑.

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ สหรัฐฯ ส่ง เอ็ดมันด์ รอเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) เป็นทูตเข้ามาเจรจากับสยาม และมีการลงนามใน "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอเมริกันแลประเทศสยาม" (Treaty of Amity and Commerce between Siam and the United States)^{๙๘} หรือเรียกตามชื่อทูตที่เข้ามาว่า "สนธิสัญญาโรเบิร์ตส์" (Roberts Treaty) นอกจากนี้เป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่สหรัฐฯ ลงนามกับสยามแล้ว ยังเป็นฉบับแรกที่สหรัฐฯ ลงนามกับประเทศในเอเชีย

สนธิสัญญาที่สยามทำกับอังกฤษและสหรัฐฯ เป็นสนธิสัญญาสองฝ่ายหรือทวิภาคี (bilateral treaty) จัดเป็นสนธิสัญญาที่มีความเสมอภาค โดยเฉพาะสนธิสัญญาเบอร์นี เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบสนธิสัญญาเบอร์นีกับสนธิสัญญาโรเบิร์ตส์ในประเด็นทางการค้าจะเห็นว่ามีสาระสำคัญคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ "หนังสือสัญญาการค้าขายที่ทำกับอเมริกาครั้งนั้นเป็นทำนองเดียวกับหนังสือสัญญาที่สยามได้ทำกับอังกฤษ"^{๙๙} แต่สนธิสัญญาโรเบิร์ตส์ซึ่งทำขึ้นภายหลังมีรายละเอียดบางอย่างแตกต่างจากสนธิสัญญาเบอร์นี เช่น เรื่องการค้า สนธิสัญญาโรเบิร์ตส์ระบุว่า การค้าเสรี คู่สัญญาต่างสัญญาว่าจะปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกัน^{๑๐๐} และระบุเฉพาะการเข้ามาค้าขายของพ่อค้าอเมริกันกับสยาม แต่ไม่ระบุถึงการไปค้าขายของพ่อค้าสยามกับสหรัฐฯ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะขณะนั้นสหรัฐฯ ยังไม่มีอาณานิคมอยู่ในเอเชียแตกต่างไปจากอังกฤษ (สหรัฐฯ ได้ฟิลิปปินส์เป็นอาณานิคมในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ จากการทำสงครามชนะสเปน) อย่างไรก็ตาม สหรัฐฯ ตกลงว่า "จะทำตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมกรุงเทพฯ ทุกสิ่ง"^{๑๐๑} เช่นเดียวกับอังกฤษ

สาระสำคัญเกี่ยวกับการค้าในสนธิสัญญาทั้งสองฉบับ สรุปได้ดังนี้

๑. การเปิดการค้าเสรี สนธิสัญญาทั้งสองฉบับระบุชัดเจนว่า คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายยินยอมให้ผู้ซื้อและผู้ขายติดต่อกันได้โดยตรง

๒. การปฏิบัติตามธรรมเนียมและกฎหมายเกี่ยวกับภาษีศุลกากร ทั้งสองฝ่ายตกลงที่จะปฏิบัติตามธรรมเนียมและกฎหมายเกี่ยวกับภาษีศุลกากรของอีกฝ่าย

๓. การเก็บภาษีศุลกากร ภาษีที่เก็บจากสินค้าเข้าและออกถูกยกเลิก และเก็บเป็นภาษีเหมาจ่ายแทน แต่ก็แพงขึ้น โดยเก็บตามขนาดของเรือหรือที่เรียกว่า "ปากเรือ" โดยวัดตามความกว้างของเรือก่อนหน้านี้เรียกเก็บโดยชักส่วนจากสินค้า เช่น อัตรา ๑๐ ซัก ๑ หรือเรียกเก็บตามขนาดของยานพาหนะ เช่น ค่าปากเรือที่เรียกเก็บจากเรือสินค้าต่างประเทศวาระ ๑๐-๒๐ บาท ตามสนธิสัญญาเบอร์นีและ

^{๙๘} กระทรวงการต่างประเทศ, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕๓-๑๕๕.

^{๙๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชทานภาพ, "ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์", ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เล่ม ๘๕*, กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๒, หน้า ๒๗๕.

^{๑๐๐} กระทรวงการต่างประเทศ, "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษแลประเทศสยาม ฤๅษศักราช ๑๘๒๖," ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕.

^{๑๐๑} กระทรวงการต่างประเทศ, "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอเมริกันแลประเทศสยาม ฤๅษศักราช ๑๘๓๓," ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๕๕.

สนธิสัญญาอเบิร์ตส์ระบุในทำนองเดียวกันว่า ถ้าเป็นเรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาขายให้เรียกว่าละ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าไม่มีให้เรียกเก็บวาละ ๑,๕๐๐ บาท โดยยกเลิกการเก็บภาษีชนิดอื่น

๔. ข้อกำหนดว่าด้วยประเทศหรือชาติที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง (Most-favoured Nation: MFN) ในสนธิสัญญาอเบิร์ตส์ที่สยามทำกับสหรัฐฯ ปรากฏให้เห็นข้อตกลงที่ใช้หลักการที่ว่าด้วยประเทศที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง^{๖๐} แต่ไม่ปรากฏให้เห็นในสนธิสัญญาเบอร์นีที่สยามทำกับอังกฤษ

ตามข้อกำหนดของสัญญาทั้งสองฉบับจะเห็นได้ว่า สยามเปิดการค้าเสรีกับทั้งสองประเทศแล้ว กล่าวคือ อนุญาตให้ผู้ซื้อและผู้ขายคิกต่อค้าขายกันได้โดยตรง ไม่ให้กรมพระคลังสินค้ามีบทบาทผูกขาดการค้าอีกต่อไป แต่ในทางปฏิบัติ รัชกาลที่ ๓ นำระบบเจ้าภาษีนายอากรมาใช้ ทำให้เอกชนเข้าผูกขาดสินค้าแทนกรมพระคลังสินค้า โดยเฉพาะสินค้าน้ำตาล พ่อค้าตะวันตกจึงไม่พอใจ ดังนั้น ประมาณ ๒ ทศวรรษต่อมา ทั้งสหรัฐฯ และอังกฤษต่างส่งทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญา

ประธานาธิบดีสหรัฐฯ ซาซารี เทย์เลอร์ (Zachary Taylor, พ.ศ. ๒๑๘๒-๒๑๘๘) ส่งโจเซฟ บัลเลสเตียร์ (Joseph Balestier) อธิบดีกงสุลสหรัฐฯ ประจำสิงคโปร์ เป็นทูตเข้ามาขอแก้ไขสัญญา ในปี พ.ศ. ๒๑๘๒/ค.ศ. ๑๘๔๐ บัลเลสเตียร์เดินทางถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๑๘๓/ค.ศ. ๑๘๔๐ สาเหตุที่สหรัฐฯ ส่งทูตเข้ามาครั้งนี้เป็นเพราะเห็นว่าการค้าระหว่างสหรัฐฯ กับสยามไม่เจริญก้าวหน้าอย่างที่พ่อค้าอเมริกันต้องการ เมื่ออเบิร์ตส์เข้าไปทำสนธิสัญญากับสยามนั้น สหรัฐฯ ต้องการส่งเสริมการค้าระหว่างสยามกับสหรัฐฯ และหวังให้สนธิสัญญาช่วยให้ชาติเอเชียอื่นๆ เชื่อว่าจะได้ประโยชน์มากจากการค้าขายกับสหรัฐฯ^{๖๑} ในการส่งทูตเข้ามาครั้งใหม่ สหรัฐฯ ต้องการเจรจากับสยาม เพื่อให้มีการทำสนธิสัญญาใหม่ ในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ขอให้สยามเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร เพราะการตั้งเจ้าภาษีเป็นการผิดสัญญา สหรัฐฯ อ้างว่าตามสนธิสัญญาเดิมนั้น อนุญาตให้ผู้ซื้อขายสินค้าได้โดยตรง "แต่ครั้งตั้งเจ้าภาษีแล้วไม่มีใครว่าจะซื้อขาย เว้นไว้แต่ตามคำขอของพวกเจ้าภาษีนั่น" เพราะเจ้าภาษีตั้งราคาสินค้าแพงเกินไป ผู้ผลิตไม่กล้าขาย เพราะกลัวผิดคำสั่งเจ้าภาษี ทำให้พ่อค้าไม่อาจซื้อสินค้านั้นได้^{๖๒} โดยยกตัวอย่างว่า ใน พ.ศ. ๒๑๘๗ มีเรืออเมริกันเข้ามาซื้อน้ำตาล แต่ราคาแพง พ่อค้าจึงเดินทางกลับไปซื้อน้ำตาลที่เมืองมะนิลาแทน หลังจากนั้น ไม่มีเรืออเมริกันเข้ามาค้าขายเลยเป็นเวลา ๑๒ ปี และมีการเก็บค่าอากรมากมาย สหรัฐฯ เห็นว่าการตั้งเจ้าภาษีนายอากรเป็นการผิดสัญญาทำให้พ่อค้าซื้อขายกันไม่ได้

^{๖๐} Norland, Patricia et al., eds, *The Eagle and the Elephant, Thai-American relations since 1833*, 4th ed. Bangkok: United States Information Service, 1997, pp. 28-29.

^{๖๑} Wiwat Mungkandi and Warren, William, eds, *A Century and A Half of Thai-American Relations*, Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1982, p. 13.

^{๖๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งเศสมายังกรุงรัตนโกสินทร์", *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เล่ม ๓๕*, กรุงเทพมหานคร : องค์การการค้าของกรุงสภา, ๒๕๑๒, หน้า ๒๑-๒๔.

๒. ยกเลิกการเลือกปฏิบัติ โดยสหรัฐฯ เห็นว่า สยามไม่เก็บภาษีและค่าธรรมเนียมเรือสัญชาติสยามและไม่เก็บภาษีสินค้าที่ผลิตในสยาม

๓. ขอตี้กงสุลในสยาม

๔. ขอให้สยามยกเลิกหรือแก้ไขการเก็บภาษีปากเรือ ซึ่งทำให้สินค้ามีราคาแพงและขอให้เรืออเมริกันมีสิทธิเท่าเทียมกับเรือสยามในเมืองท่าต่าง ๆ

แต่การเจรจาไม่ประสบความสำเร็จ บัลเลสเตอร์จึงเดินทางกลับออกไป

ส่วนอังกฤษส่งเซอร์เจมส์ บรูค (Sir James Brooke)^{๖๖} บรูคเดินทางถึงกรุงเทพฯ ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๓ ปีเดียวกับที่บัลเลสเตอร์เข้ามา บรูคมีตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองซาราวัก (ราชาแห่งซาราวัก-Sarawak) บรูคอ้างว่า เป็นราชทูตจากสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย แต่ถือหนังสือของลอร์ดพาลเมอร์สตัน (Palmerston) เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเข้ามาเท่านั้น ไม่มีพระราชสาส์นเข้ามาด้วย^{๖๗} ข้อเสนอสำคัญของบรูค ได้แก่

๑. ขอสิทธิในการอาศัยและซื้อที่ดิน
๒. ขอให้สยามรับรองเสรีภาพในการปฏิบัติศาสนกิจ
๓. ขอให้ยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร
๔. ขอตี้กงสุล โดยมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต
๕. ขอนำฝิ่นเข้าไปขายในสยามโดยเสรี
๖. ขอซื้อข้าวออกไปจำหน่ายโดยเสรี
๗. ขอลดพิกัดภาษีปากเรือเหลือวาระ ๕๐๐ บาท^{๖๘}

การเจรจาของบรูคไม่ประสบความสำเร็จเช่นกัน

โดยสรุป ในสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลสยามลงนามในสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์กับชาติตะวันตก ๒ ประเทศ ได้แก่ อังกฤษและสหรัฐฯ ต่อมาทั้งสองประเทศส่งทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขสัญญา แต่ไม่สำเร็จ ความล้มเหลวนี้ทำให้ทูตสหรัฐฯ และอังกฤษไม่พอใจมาก โดยเฉพาะบรูค ถึงกับขู่ที่จะใช้กำลังบังคับ ต่อมาไม่นาน รัชกาลที่ ๓ เสด็จสวรรคต หลังจากรัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ มีพระบรมราชโองบายผ่อนปรน เปิดทางให้กับการเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีฉบับใหม่กับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า สนธิสัญญาเบาว์ริง

^{๖๖} มีผู้เข้าใจผิด (รวมทั้งเบาว์ริงด้วย) ว่า บรูคเข้ามาก่อนบัลเลสเตอร์ โปรดดู เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๓๕-๑๓๖, และ A. L. Moffat, *Mongkut, King of Siam*, Ithaca: Cornell University Press, 1968, p. 42.

^{๖๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยวราทิตย์, "ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งเศสมายังกรุงรัตนโกสินทร์", ใน *อ้างแล้ว*, ๑๕: ๘๒.

^{๖๘} ภากรดี มหาพันธ์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่*, บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๖๖, หน้า ๘๕, และศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "นโยบายเกี่ยวกับฝิ่นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน *สะพาน : รวมบทความทางประวัติศาสตร์*, กรุงเทพมหานคร : แผนกประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐, หน้า ๘๗-๘๘.

รัชกาลที่ ๔ ทรงทราบความต้องการของอังกฤษตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์

สมเด็จพระยาচারราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ว่า เป็นเพราะทรงเห็นสอดคล้องกับพวกหัวสมัยใหม่ในเวลานั้นว่า ต้องทำหนังสือสัญญากับอังกฤษ เพราะแม้แต่จีน อังกฤษยังบังคับให้ทำสัญญาได้ "อย่างไรๆ สยามก็จะต้องทำหนังสือสัญญาใหม่กับอังกฤษ ผิดกันแต่เวลาช้าหรือเร็ว" แต่พระองค์เห็นการณ์ไกลกว่าผู้อื่นที่ว่า "ทางที่จะให้ปลอดภัยมีทางเดียว แต่ต้องรับทำหนังสือสัญญาโดยดี ให้เกิดมีไมตรีจิตต่อกัน แล้วจึงชี้แจงกันฉันมิตรให้ลดหย่อนผ่อนผันในข้อสัญญา อย่าให้เกิดยุคเข็ญแก่บ้านเมือง"^{๘๘} หากมองย้อนไปมองเหตุการณ์ก่อนรัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นครองราชย์ พบว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ เมื่อเซอร์เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เป็นทูตอังกฤษเข้ามาในเดือนสิงหาคม เพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี พระวชิรญาณ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) ทรงเป็นกรรมการพระองค์หนึ่งในการตรวจร่างสัญญา ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ ๔ จึงทรงทราบความต้องการของอังกฤษที่เข้ามาขอแก้ไขสัญญา เช่น ขอสิทธิในการอาศัยและซื้อที่ดิน ขอให้ยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ขอนำฝิ่นเข้าไปขายในสยามโดยเสรี ขอซื้อข้าวออกไปจำหน่ายโดยเสรี ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่การเจรจาล้มเหลว บรูคไม่พอใจมาก ถึงกับขู่ที่จะใช้กำลังกับสยาม และก็ทำจริง ด้วยการทำรายงานเสนอให้รัฐบาลอังกฤษใช้มาตรการเคียดขาดกับสยาม^{๘๙}

นอกจากเจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงทราบความต้องการของอังกฤษแล้ว ยังทรงทราบถึงคำขู่ของบรูคด้วย เพราะเมื่อบรูคเริ่มหมกหมอง บรูคใช้วิธีชักชวนให้มิชชันนารีและครอบครัวทั้งหมดในกรุงเทพฯ เดินทางไปสิงคโปร์ด้วยเรือของตน โดยอ้างว่า มีโอกาสที่จะเกิดสงคราม ทำให้มีการพุกคูดในหมู่มิชชันนารีอย่างเกรงเกรียง แต่มิชชันนารีไม่ได้ทำตาม เพราะไม่เชื่อว่า สงครามจะเกิดขึ้นในเร็ววัน และเรือของบรูคก็ไม่น่าจะใหญ่พอที่จะบรรทุกทุกคนทั้งหมดได้ นอกจากนั้น การเดินทางออกไปของมิชชันนารีทั้งหมดยิ่งจะเป็นแรงให้เกิดความขัดแย้ง ถ้าสยามวิตกว่า กำลังจะเกิดสงครามและต่อต้านไม่ให้มิชชันนารีทั้งหมดเดินทางออกไป^{๙๐} เรื่องนี้ต้องเข้าพระกรรณเจ้าฟ้ามงกุฎอย่างแน่นอน ดังนั้น หลังจากบรูคเดินทางกลับแล้ว พระองค์จึงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงบรูค ต่อมาพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าวถูกส่งต่อไปยังลอร์ดพาลเมอร์สตัน เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ด้วยพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าวอาจทำให้รัฐบาลอังกฤษไม่ทำตามข้อเสนอของบรูคที่ให้ใช้กำลังบีบบังคับสยาม^{๙๑} ไม่นานหลังจากนั้น รัชกาลที่ ๓ เสด็จสวรรคต เจ้าฟ้ามงกุฎทรงลาผนวช เสด็จขึ้นครองราชย์ และทรงเริ่มพระบรมราชาบายผ่อนปรนตามความต้องการของตะวันตกโดยทันที

^{๘๘} สมเด็จพระยาচারราชานุภาพ, *ความทรงจำ*, กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๘, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๘๙} ภารตี มหาพันธ์, *รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๓๙๕)*, บางแสน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๔, หน้า ๑๘.

^{๙๐} Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๒๖.

^{๙๑} ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, *อ้างแล้ว*, หน้า ๘๘-๑๐๐.

นอกจากนั้นทรงทราบความต้องการของอังกฤษและคำขู่ของบรูคแล้ว มีหลักฐานแสดงว่า ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นความสำคัญของการค้าขายกับชาติตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐฯ เพราะทำให้พระองค์สามารถซื้อสินค้าทันสมัยได้สะดวก เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ เมื่อมีพระราชประสงค์ที่แต่งตั้งให้นายจิ ดับเบิลยู เอ็คคี่ พ่อค้าที่นิวยอร์กเป็นตัวแทนจัดซื้อเครื่องพิมพ์หินจากสหรัฐฯ ทรงกล่าวว่า ทรงรู้สึกเสียใจที่ไม่มีเรือกำปั่นจากสหรัฐฯ เข้ามากรุงเทพฯ นานพอควรแล้ว ขณะที่เรือสหรัฐฯ อย่างน้อย ๓๐ ลำแวะสิงคโปร์^{๑๑} พระราชดำริเช่นนี้สะท้อนว่า เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นปัญหาที่เกิดจากนโยบายเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีหลักฐานว่า หลังการทำสนธิสัญญาอเบิร์ตส์กับสหรัฐฯ ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๕ มีเรือพ่อค้าอเมริกันเข้ามาครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ หลังการทำสัญญาเบาว์ริงหรือประมาณ ๑๗ ปีต่อมา จึงมีเรืออเมริกันชื่อลักเนา (Lucknow) เข้ามาซื้อข้าวไปขายในจีน สร้างความประหลาดใจให้แก่บริคเลย์เป็นอย่างมาก และเห็นว่าเป็นเรื่องผิดธรรมดาที่ชาวอเมริกันเข้ามาค้าขายในสยาม^{๑๒}

รัชกาลที่ ๔ มีพระบรมราโชบายผ่อนปรนตามความต้องการตะวันตก

เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จฯ จากวัดบวรนิเวศไปประทับในพระบรมมหาราชวังในวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๕ และทรงรับเป็นกษัตริย์อย่างเป็นทางการในวันเดียวกัน วันรุ่งขึ้นจึงทรงลาผนวช วันต่อมา (๕ เมษายน) มีพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการปรับปรุงประเทศให้ดีขึ้น บริคเลย์บันทึกว่า มีรายงานข่าวที่นำเชื่อดีว่า รัชกาลที่ ๔ คริส์ถึงเรื่องต่างๆ เช่น จะลดภาษีอากรต่างๆ รวมทั้งภาษีศุลกากรด้วย จะยกเลิกอากรบ่อนเบี้ย ขยายเมืองออกให้เหมาะสม และจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยมีรสนิยม อีกทั้งจะสร้างถนนให้รุดมบ้างได้ไปถึงปากน้ำ^{๑๓} การประกาศพระบรมราโชบายดังกล่าวเกือบจะทันทีที่ทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นว่า ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ รัชกาลที่ ๔ ทรงใคร่ครองปัญหาบ้านเมืองเรื่องต่างๆ อยู่แล้ว รวมถึงความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก โดยเฉพาะการแก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษและสหรัฐฯ ที่ค้างมาแต่รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ ทรงรู้แน่ชัดอย่างชัดแจ้งแต่วันที่ ๑๕ มีนาคมแล้วว่า จะได้เสด็จขึ้นครองราชย์จากการสนับสนุนของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีเวลาพอที่จะ

^{๑๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงนาย ยี. ดับบลิว. เอ็คคี่, ๑๘ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๔๕", ใน *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕, หน้า ๘ และ ๒๒.

^{๑๒} วิลาสวงค์ พงศะบุตร, "การเปิดสัมพันธ์ไมตรีทางการทูตระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา", ใน *รวมบทความเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๓๘๖-พ.ศ. ๒๕๔๓/ค.ศ. ๑๘๔๓-ค.ศ. ๑๙๐๐*, กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๘, หน้า ๘๕, สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓, "จดหมายเหตุของหมอบริคเลย์", ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ เล่ม ๑๐*, กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗, หน้า ๓๑๑ และ Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘๖.

^{๑๓} Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๑๗.

เตรียมพระองค์ในเรื่องต่างๆ เมื่อรัชกาลที่ ๓ เสด็จสวรรคต รัชกาลที่ ๔ จึงมีพระบรมราชโบายสำคัญ ออกมาได้ทันที

หลังจากทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วไม่นาน (๒ พฤษภาคม) รัชกาลที่ ๔ ก็ทรงปฏิบัติตามพระบรมราชโบายทันที เช่น ในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ เมื่อเรือสำเภาอังกฤษชื่อ "Pantolon" เข้ามากรุงเทพฯ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ลดค่าปากเรือจากที่เคยกำหนดไว้ในสนธิสัญญาเบอร์นี ให้เหลือเพียงวาละ ๑,๐๐๐ บาท* โดยตั้งพระทัยที่จะส่งเสริมการค้า^{๖๖} นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงยกเลิกการห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ** และอนุญาตให้นำฝิ่นเข้าไปจำหน่ายได้ (๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๔)*** ด้วยพระบรมราชโบายผ่อนปรนดังกล่าว เมื่อเบาว์ริงเข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ จึงไม่ประสบปัญหามากนัก และสามารถลงนามกันได้ในเวลาไม่นาน ข้อกำหนดบางข้อในสนธิสัญญาเบาว์ริงจึงเป็นการผูกมัดสยามให้ปฏิบัติตามพระบรมราชโบายต่างๆ ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงผ่อนปรนไว้บ้างแล้ว เช่น การอนุญาตนำเข้าฝิ่นเข้ามาขาย และการอนุญาตส่งข้าวออกไปขายได้

เมื่อพิจารณาข้อเสนอกำไรสนธิสัญญาเบอร์นีของบรูค ๗ ข้อที่เคยกล่าวมาแล้ว เทียบกับข้อตกลงในสนธิสัญญาเบาว์ริง เช่น ขอสสิทธิในการอาศัยและซื้อที่ดิน ขอให้ยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ขอตั้งกงสุล โดยมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ขอนำฝิ่นเข้าไปขายในสยามโดยเสรี ขอซื้อข้าวออกไปจำหน่ายโดยเสรี และขอลดพิศภิกษาศึกษาปากเรือเหลือวาละ ๕๐๐ บาท พบว่า เบาว์ริงบรรลุตามข้อเสนอบรูคเคยเสนอไว้เกือบทุกข้อ ยกเว้นการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ระบบนี้ยังอยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ สาเหตุที่อังกฤษไม่สนใจเรื่องนี้มากนักอาจเป็นเพราะสยามยอมตกลงในเรื่องสำคัญกว่านั้นคือการอนุญาตให้นำฝิ่นเข้ามาขายได้ แม้จะต้องขายให้เจ้าภาษีฝิ่นก็ตาม การมีเจ้าภาษีฝิ่นจึงกลายเป็นกลไกที่เป็นประโยชน์สำหรับการค้าฝิ่นของอังกฤษ นอกจากนั้น การกำหนดให้สยามเก็บสินค้าได้เพียงครั้งเดียว มีอัตราตายตัว (สินค้าบางประเภทเก็บเมื่อลงเรือ เช่น ข้าวสาร เก็บวันละ ๔ บาท บางประเภทเก็บเป็นภาษีขั้นใน เช่น น้ำตาลทราย หาบละ ๒ สลึง) เท่ากับเป็นการลดการซ้ำซ้อนของการเก็บภาษีของสยาม ซึ่งเป็นเหตุสินค้าออกมีราคาสูงขึ้น

* สนธิสัญญาเบอร์นีระบุไว้ว่าให้เก็บค่าปากเรือตามความกว้างของปากเรือ (ความกว้างที่สุดระหว่างกราบเรือเมื่อวัดในแนวตรง) สำหรับเรือที่มีสินค้าเข้ามาขายคิดอัตราวาละ ๑,๓๐๐ บาท เรือที่ไม่มีสินค้าคิดอัตราวาละ ๑,๕๐๐ บาท และไม่มีการเรียกเก็บภาษี และค่าธรรมเนียมอื่นอีก

^{๖๖} Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕๐.

** ข้าวเป็นสินค้าที่ห้ามนำออกไปขายยังต่างประเทศตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว (ยกเว้นช่วงปลายที่มีการส่งไปขายที่จีน) เพราะเกรงว่าข้าวซึ่งเป็นอาหารสำคัญจะตกไปอยู่ในมือของชาติศัตรู สนธิสัญญาเบอร์นีได้ระบุห้ามไว้ชัดเจน และยังห้ามนำฝิ่นเข้ามาขายด้วย

*** รัชกาลก่อนๆ ไม่อนุญาตให้มีการขาย และสูบฝิ่น แต่ก็มีการลักลอบกระทำอยู่เสมอ รัชกาลที่ ๔ ทรงอนุญาตให้นำฝิ่นเข้ามาขายได้ แต่ต้องขายให้เฉพาะเจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ส่วนการสูบฝิ่นก็ทรงอนุญาตเฉพาะคนจีน หากเป็นคนไทย มอญ เขมร ฯลฯ ซึ่งเป็นคนในระบบไพร่ หากจะเสพต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขบางอย่าง เช่น แต่งกายไว้มมเป็นจีน เสียค่าผูกปิ่นแบบคนจีน แต่ยังมีภาระในระบบไพร่เช่นเค็ม วุฒิชัย มูลศิลป์, "ปัญหาฝิ่นในเมืองไทยก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง", ใน *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่*, กรุงเทพมหานคร : สุริยสาส์น, ๒๕๑๑, หน้า ๕๐-๕๓.

ส่วนการขอลดค่าปากเรือให้เหลือเพียงวาละ ๕๐๐ บาทตามที่บูรุกเสนอนั้น ตามสนธิสัญญาเบาว์ริงเปลี่ยนเป็นเก็บจากสินค้าแทนขนาดของเรือ โดยกำหนดภาษีขาเข้าในอัตราตายตัวไม่เกินร้อยละ ๓ และต้องคืนภาษีให้ ถ้านำสินค้ากลับออกไป ส่วนภาษีขาออกเก็บได้ครั้งเดียวตามที่กำหนดไว้ตายตัวเช่นกัน

สนธิสัญญาเบาว์ริงยังมีข้อกำหนดเพิ่มเติม นอกเหนือจากที่บูรุกเคยเสนอไว้ ได้แก่ ข้อกำหนดว่าด้วยการเป็นชาติที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง (Most-favored nation) กำหนดว่า ถ้าสยามให้สิทธิใดๆ แก่ประเทศใดหลังการทำสนธิสัญญานี้ อังกฤษจะได้รับสิทธินั้นด้วยเช่นกัน ข้อกำหนดนี้มีระบุไว้ในสนธิสัญญาอเบิร์ตส์กับสหรัฐฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๕ แล้ว

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษนั้นสอดคล้องกับพระบรมราชโบายของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงแสดงท่าทีผ่อนปรนให้ชาติตะวันตกมาตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ ต่อมาหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ และกับสหรัฐฯ และฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๓๘๘) มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่า การทำสนธิสัญญาในลักษณะดังกล่าวเป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะการที่สยามได้ประโยชน์จากค้าขายเพื่อนำเงินเข้าประเทศ ทรงกล่าวถึงความสำคัญของการทำสัญญาดังกล่าวไว้ว่า

“... ครั้งนี้พระเจ้ากรุงอังกฤษ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แลเปรสิเดนต์เจ้าเมืองอเมริกัน แต่งให้ทูตคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำหนังสือสัญญาค้าขายให้มีผลประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย จึงได้ทรงปรึกษากับท่านเสนาบดี เห็นพร้อมกันยอมทำหนังสือสัญญา เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่า บ้านเมืองฝ่ายประเทศสยามนี้ ไม่มีที่เก็บแร่เงินจะร่อนถลุงใช้ได้เอง ต้องอาศัยใช้เงินมาแต่ประเทศอื่นแต่เดิมมา แลบัดนี้เมื่อได้ทำหนังสือสัญญากับประเทศใหญ่ที่มีลูกค้ายากแล้ว เรือลูกค้าต่างประเทศก็มีเข้ามามาก ถึงจะบรรทุกสินค้าเข้ามาขายก็ขายได้บ้างไม่มากนัก เห็นจะต้องเอาเงินนอกประเทศเข้ามาซื้อสินค้าในประเทศสยามนี้ ราษฎรก็จะได้มีเงินบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะจะได้สินค้าต่างๆ มาขาย และได้รับจ้างทำการทำงานทั้งปวง ...”^{๑๑}

พระราชดำริว่า ทรงคัดสินพระทัยถูกต้องที่ทำสัญญากับชาติตะวันตก ได้รับการตอกย้ำอีกเมื่อทรงทราบ ว่า เมืองไซ่ง่อน (โฮจิมินห์ ซิตี้) ถูกฝรั่งเศสยึดได้ในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ รัชกาลที่ ๔ ครัสถึงเรื่องนี้ในปี

^{๑๑} ขาววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศห้ามไม่ให้คนขึ้นชาวเรือเรือรบไปมา จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโคโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๘, หน้า ๑๐๘.

พ.ศ. ๒๔๐๔ ว่า "...เหมือนอย่างเจ้าเวียคนาม ฝรั่งเศสขอทำสัญญาไมตรีคี่ๆ เหมือนอย่างเช่นมาทำกับเมืองสยาม ก็ไม่รับไม่ยอม ทำดังเถียงเถาะไป จึงก่อเหตุให้รบกันกับฝรั่งเศส ถ้าจะรับทำสัญญาเสียคี่ๆ เหมือนอย่างเมืองสยามทำแล้ว ก็มีสภาย่อยอย่างเมืองสยามหรือ ..."๑๘ และต่อมายังมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระนโรดม กษัตริย์กัมพูชาด้วยว่า "แต่หากว่าที่กรุงเทพฯ ยอมรับเป็นไมตรีเสียด้วยดีโดยง่าย ก็ไม่ต้องเคืองพุ่นวุ่นวายเหมือนกับเมืองญวน"๑๙

ดังนั้น ด้วยทรงเห็นว่า การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย อีกทั้งทำให้ไม่เกิดปัญหาขัดแย้งกับชาติตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงมีการทำสนธิสัญญาทำนองเดียวกันอีก ๘ ประเทศ ได้แก่ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ มีสหรัฐฯ และฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ มี เคนมาร์ก Hanseatic Republics (เยอรมนี) และโปรตุเกส (ค.ศ. ๑๘๕๘) ในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ มีเนเธอร์แลนด์ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๘๖๒) มีปรัสเซีย (เยอรมนี) ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ มีสวีเดน-นอร์เวย์ (เวลานั้นยังเป็นประเทศเดียวกัน) และเบลเยียม* หลังการทำสนธิสัญญาแล้วถึง พ.ศ. ๒๔๐๗ มี ๘ ประเทศส่งกงสุลมาประจำที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๔ ทรงชี้ให้เห็นประโยชน์ในเรื่องนี้ในทำนองของการคานอำนาจว่า "ก็ในกรุงเทพฯ นี้มีกงสุลมาประจำอยู่ ๘ บ้าน ๘ เมือง เมื่อมีการเกี่ยวข้องต้องถ่วงถ่วงกันประการใดบ้าง กงสุลเมืองอื่นก็เป็นพยานรู้เห็นอยู่หมด ใครจะมาทำเกินๆ ผิดกฎหมายแลยุคิธรรมไป ก็ละอายกันอยู่ การก็ค่อยยังชั่ว" ผิดกับเวียคนามที่ไม่ยอม ทำให้ต้องยกเวียคตามคอนไตให้ฝรั่งเศส๒๐

นอกจากรัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองจากการทำสนธิสัญญากับอังกฤษและชาติต่างๆ แล้ว หลังจากมีการทำสนธิสัญญากับอังกฤษ สหรัฐฯ และฝรั่งเศส รัชกาลที่ ๔ ยังทรงแสดงความพอพระราชหฤทัยกับการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศด้วยการพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ แก่ผู้ที่เป็นกรรมการเจรจาสนธิสัญญาเป็นพิเศษ เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษชาติราชสนิท ๒,๐๐๐ เหรียญ เจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์ (ช่วง) ๑,๕๐๐ เหรียญ และเจ้าพระยาวิฑูรย์มหาโกษาธิบดี (ชำ) ๑,๐๐๐ เหรียญ "เพราะมีความชอบที่ได้คิดอ่านเจรจากับอังกฤษ อเมริกัน และฝรั่งเศส จัดแจงการแผ่นดินให้มีประโยชน์มากขึ้น"๒๑

๑๘ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศคาวทางปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๐", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๒๘๑.

๑๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงองค์พระนโรดม ณ กรุงกัมพูชา จ.ศ. ๑๒๒๖", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๖๘.

* สำหรับประเทศอิตาลี ลงนามในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ หลังจากรัชกาลที่ ๔ เสด็จสวรรคตแล้ว.

๒๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *อ้างแล้ว*, หน้า ๖๘.

๒๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๓๐๐.

รัชกาลที่ ๔ ในฐานะองค์อัครบิดรในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบว่า เบาว์ริงจะเป็นทูตเข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญา รัชกาลที่ ๔ ก็ทรงแสดงบทบาททควบคุมการเจรจาคั้งแต่ต้น เริ่มตั้งแต่มีพระราชหัตถเลขาติดต่อกับเบาว์ริงเพื่อทรงขอทราบกำหนดและหัวข้อเจรจาก่อน^{๕๐} เมื่อเบาว์ริงเข้ามาในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ รัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ได้ทรงแสดงพระอาการไม่เต็มพระทัย และยังมีพระราชหัตถเลขาติดต่อกับเบาว์ริงเป็นระยะตั้งแต่เรือของเบาว์ริงมาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา อีกทั้งทรงยอมตามความต้องการของเบาว์ริงในการจัดพิธีต้อนรับให้ยิ่งใหญ่สมเกียรติ เช่น สยามเคยต้อนรับราชทูตฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์^{๕๑} คังหมายรับสั่งที่ว่า "...เซอร์ยอนเบาว์ริงว่าขุนนางอังกฤษซึ่งจะเข้ามาเฝ้ากับเซอร์ยอนเบาว์ริง ๒๑ คนจะขอเรือหลวงซึ่งเข้าเฝ้า นั้น ให้มหาดไทย กลาโหม ...เร่งลงไปรับเซอร์ยอนเบาว์ริงกับขุนนางอังกฤษที่ศึกหลวงหน้าวัดประยุรวงศาราม..."^{๕๒} เมื่อพิจารณาจากบันทึกของเบาว์ริงจะเห็นได้ว่า เมื่อเบาว์ริงเข้าไปถึงกรุงเทพฯ แล้ว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เบาว์ริงเข้าเฝ้าอย่างไม่เป็นทางการก่อนในฐานะพระสหาย และโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าอีกในวันที่ ๔ และ ๖ เมษายน ก่อนจะได้เข้าเฝ้าเป็นทางการในวันที่ ๑๖ เมษายน

ในการพบสนทนาอย่างไม่เป็นทางการแสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ ๔ มีพระบรมราโชบายปล่อยให้การเจรจาเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการ แต่สิ่งที่ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงวิตก ไม่ใช่เรื่องการทำสนธิสัญญากับอังกฤษ แต่เป็นเรื่องการถูกเวียคนามหมิ่นเกียรติจากการที่สยามทำสนธิสัญญากับอังกฤษ รัชกาลที่ ๔ ครัสเรื่องนี้กับเบาว์ริง ๒ ครั้ง ในทำนองให้อังกฤษทำสนธิสัญญากับเวียคนามด้วย ขณะที่เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ก็ย้ำเรื่องนี้กับเบาว์ริงเช่นกัน เช่น การเข้าเฝ้าในวันที่ ๔ เมษายน แม้จะมีการสนทนาเกี่ยวกับขั้นตอนการเจรจาต่างๆ ตลอดจนพระบรมราโชบายที่จะทรงส่งราชทูตไปอังกฤษ แต่ทรงแสดงพระราชคำริว่า ถ้าสยามทำสนธิสัญญากับอังกฤษจะทำให้เวียคนามประณามว่าสยามยอมชาวต่างชาติอย่างน่าละอาย และครัสเป็นนัยว่า อังกฤษควรไปทำสนธิสัญญากับเวียคนามด้วย ส่วนเบาว์ริงไม่ต้องการผูกมัดตนเอง จึงกราบบังคมทูลว่า เวียคนามเป็นดินแดนเล็กๆ ไม่มีความสำคัญ ก็การค้ำก็มีขนาดเล็ก ขณะเดียวกัน เบาว์ริงก็ใช้โอกาสนี้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๔ ให้ทรงเห็นประโยชน์ของการทำสนธิสัญญากับอังกฤษว่า พระราชอำนาจของรัชกาลที่ ๔ จะเข้มแข็งขึ้นได้ก็จากการทำสนธิสัญญากับอังกฤษเท่านั้น สนธิสัญญาจะทำให้มีการพัฒนาทรัพยากรของสยาม ในวันรุ่งขึ้น เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เน้นเรื่องเวียคนามกับเบาว์ริงอีก ซึ่งให้เบาว์ริงเห็นความจำเป็นที่อังกฤษจะต้องเปิดค้าขายกับเวียคนาม และพระวิตกของรัชกาลที่ ๔ ข้างต้นเบาว์ริงได้แต่เพียงรับปากว่าจะให้ความสนใจเรื่องการเปิดการค้ากับเวียคนามทันทีที่ทำได้ เมื่อเบาว์ริงเข้าเฝ้าในวันที่ ๖ เมษายน รัชกาลที่ ๔ ไม่ทรงสนทนากับเบาว์ริง เรื่องสนธิสัญญา

^{๕๐} A. L. Moffat, *อ้างแล้ว*, หน้า ๔๔-๔๕.

^{๕๑} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๒๑-๒๒๓ และ ๒๕๔.

^{๕๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงงษิธาภิเศก, "หมายรับสั่งฉบับที่ ๘ เรื่องจัดเรือรับแขกเมือง", ใน *อ้างแล้ว*, ๓๕ : ๒๕๕.

ทรงตรัสว่า ให้เป็นหน้าที่ของเสนาบดี แต่ทรงพยายามให้เบาไว้รับปากเรื่องเวียคนาม เบาไว้ต้อง
ใช้วิธีเลี้ยง^{๔๔}

การเข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๔ อย่างเป็นทางการของเบาไว้มีขึ้นในวันที่ ๑๖ เมษายน รัชกาลที่ ๔ ทรง
แสดงพระราชประสงค์ให้เบาไว้ทราบดีว่า พระองค์จะขอทอศพระเนตรสนธิสัญญาเพื่อทรงตรวจสอบการ
แปลว่า ถูกต้องหรือไม่ และจะทรงปรึกษากับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ตลอดจนทรงสอบ
ถามเบาไว้เรื่องการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสารว่าจะมีขึ้นเมื่อใด นอกจากนั้น ยังทรงขอทอศพระเนตรหลัก
ฐานที่แสดงว่า เบาไว้มีอำนาจเต็มในการทำสนธิสัญญา^{๔๕} เรื่องนั้นนอกจากแสดงให้เห็นถึงความรอบคอบ
ของรัชกาลที่ ๔ แล้ว ทรงแสดงพระองค์ในฐานะองค์อธิปัตย์ที่จะเป็นผู้ให้สัตยาบันสนธิสัญญาคงกล่าว
กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รัชกาลที่ ๔ ทรงแยกพระองค์ออกจากการเจรจา ปล่อยให้คณะกรรมการทำหน้าที่
ในการเจรจา พระองค์ทรงรอทำหน้าที่สุดท้ายในฐานะองค์อธิปัตย์คือ การตรวจสอบและให้สัตยาบัน

รัชกาลที่ ๔ ทรงร่วมมือกับขุนนางในการทำสนธิสัญญาเบาไว้

แม้รัชกาลที่ ๔ จะมีพระบรมราโชบายชัดเจนเกี่ยวกับการติดต่อกับชาติตะวันตก โดยเฉพาะการ
แก้ไขสนธิสัญญา แต่รัชกาลที่ ๔ ทรงตระหนักดีว่า พระองค์ต้องได้รับการสนับสนุนจากคณะเสนาบดี
โดยเฉพาะเสนาบดีตระกูลขุนนาง ซึ่งคุมตำแหน่งสำคัญๆ ในเวลานั้น และเป็นฝ่ายสนับสนุนพระองค์ให้
เสด็จขึ้นครองราชย์ ดังนั้น ในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ จึงมีแนวโน้มว่า จะทรงปรึกษากับ
เสนาบดีต่างๆ ก่อนเสมอ สะท้อนให้เห็นภาพของการประนีประนอมของรัชกาลที่ ๔ กับขุนนางตระกูล
สำคัญ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้กระทบผลประโยชน์ของฝ่ายหลัง วิธีที่รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้ก็คือ การปรึกษาหารือ
หรือการประชุมคณะเสนาบดี รัชกาลที่ ๔ ทรงเคยกล่าวถึงลักษณะการทรงงานของพระองค์ว่า
"... ข้าพเจ้าตั้งใจเป็นหนึ่งในแลประพุดที่อยู่เสมอในที่เมื่อจะทำอะไร จะประพุดอะไรจะปรึกษาท่านผู้หลัก
ผู้ใหญ่ก่อน ต่อท่านผู้หลักผู้ใหญ่เห็นชอบด้วยแล้วจึงจะทำจะประพุด จะไม่ทำแต่ตามใจตัวข้าพเจ้า
ผู้หลักผู้ใหญ่เลย"^{๔๖}

ในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาไว้ พระองค์ทรงตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง จำนวน ๕ คน
และ ๔ ใน ๕ เป็นขุนนางจากตระกูลขุนนาง เนื่องจากขุนนางตำแหน่งสำคัญในขณะนั้นมาจากตระกูลนี้
กระนั้นก็ตาม ในบันทึกของเบาไว้ชี้ให้เห็นว่า ขุนนางตระกูลขุนนางก็ไม่ได้เห็นสอดคล้องต้องกันเสมอไป
ดังนั้น จึงอาจเป็นจังหวะที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม หนึ่งในขุนนางตระกูลขุนนาง
ซึ่งกำลังก้าวขึ้นมามีอำนาจมากนั้น เป็นผู้มีบทบาทในการเจรจาทำสัญญาในครั้งนี้นั้น เป็นผู้มีความคิด
สอดคล้องกับรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการดำเนินนโยบายผ่อนปรนตามความต้องการของตะวันตก และการ

^{๔๔} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๑๑, ๒๑๓ และ ๒๑๕.

^{๔๕} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *เพิ่งอ้าง*, หน้า ๒๕๖.

^{๔๖} ชาลส์วิทย์ เกษศรีศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศเรื่องการมุ่งชาวแลกระแสนพระราชดำริในการที่ทรงแจกพระราช-
ทรัพย์ส่วนพระองค์ จ.ศ. ๑๒๒๕", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๓๕๘.

ปรับปรุงนโยบายการค้าต่างประเทศของสยาม จึงทรงงานได้สอดคล้องกัน ดังพบว่า ในวันที่ ๘ เมษายน หลังจากเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ ๔ ได้นำคำตอบสำคัญไปแจ้งให้เบาร์ริงทราบฯ สยามจะทำสนธิสัญญากับอังกฤษ และยอมรับเงื่อนไขต่างๆ ของอังกฤษ^{๕๘} ย่อมแสดงให้เห็นว่า ในความเป็นจริงแล้ว รัชกาลที่ ๔ ทรงอยู่เบื้องหลังการเจรจา โดยมีเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เป็นผู้มีบทบาทออกหน้าแทน

โดยสรุป ตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ รัชกาลที่ ๔ มีพระบรมราโชบายที่จะยอมแก้ไขสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษและสหรัฐฯ ตามความต้องการของประเทศเหล่านั้นอยู่แล้ว เห็นได้จากการประกาศผ่อนปรนตามข้อเรียกร้องของทูตอังกฤษและสหรัฐฯ ที่เข้ามาเจรจาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เช่น การอนุญาตให้คนจีนเข้ามาขายได้ การอนุญาตให้ส่งออกข้าวได้ และการลดภาษีปากเรือ แต่เมื่อมีการเจรจากับอังกฤษเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ แม้การเจรจาจะตกอยู่ใต้อำนาจของคณะกรรมาธิการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นขุนนางตระกูลขุนนาทที่มีอำนาจมาก และรัชกาลที่ ๔ ต้องทรงยับยั้ง เนื่องจากเป็นฝ่ายปฏิบัติเย็บที่ทำให้รัชกาลที่ ๔ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ แต่เป็นจังหวะดีที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม ผู้มีทัศนคติสนับสนุนการค้าเสรีและต่อต้านการค้าผูกขาดเป็นผู้มีบทบาทในการเจรจา ทำให้ร่วมมือกันได้ระหว่างรัชกาลที่ ๔ ทำให้การเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษจบลงด้วยดี

พระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการเปิดการค้าเสรี

แม้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า พระบรมราโชบายผ่อนปรนของรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการค้าขายกับชาติตะวันตกตั้งแต่ต้นรัชกาลและการทำสนธิสัญญาเบาร์ริงกับอังกฤษและชาติตะวันตกอื่นๆ ต่อมา นั้น มีสาเหตุมาจากการตระหนักถึงภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยม ซึ่งประเทศต่างๆ ในเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น พม่า กำลังเผชิญอยู่ในเวลานั้น^{๕๙} และเป้าหมายสูงสุดของรัชกาลที่ ๔ ในการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกต่างๆ ก็เพื่อรักษาเอกราชและบูรณภาพแห่งดินแดนของสยาม^{๖๐} อย่างไรก็ตาม นอกจากเหตุผลเรื่องความมั่นคงของชาติดังกล่าวแล้ว เป็นไปได้มากกว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้จากการเปิดประเทศ ตามหลักการค้าเสรีที่กำลังแพร่หลายและมีอิทธิพลต่อโลกในเวลานั้น

ในตอนนี้จะได้ศึกษาพระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการค้าเสรี โดยศึกษาจาก "ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔" ซึ่งมีผู้สรุปว่า เป็นหลักฐานที่สะท้อน "ตัวตน" ของรัชกาลที่ ๔ อย่างแท้จริง อีกทั้งแสดงถึงพระราชดำริของพระองค์ด้วย^{๖๑} หลักฐานเหล่านี้อาจยืนยันให้เห็นว่า เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงสนับสนุนการทำสนธิสัญญาเบาร์ริง มาจากทรงเห็นว่า การเปิดประเทศค้าเสรีจริงๆ ทั้งการค้าขายและการลงทุน จะทำให้ประเทศชาติมีกำลังและประชาชนมีอาชีพ สอดคล้องกับความคิด

^{๕๘} เซอร์จอห์น เบาร์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

^{๕๙} วุฒิชัย มูลศิลป์, "สนธิสัญญาเบาร์ริงในบริบทของประวัติศาสตร์เอเชีย", ใน *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่*, กรุงเทพมหานคร : สุริยสาส์น, ๒๕๕๑, หน้า ๖๖-๘๘.

^{๖๐} นฤมล อีรวินน์, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๗๘.

^{๖๑} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "คำนำในการพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๔๗", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า (๑๐).

ของขุนนางคนสำคัญคือเจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์ คังนั้น หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พระองค์จึงมีพระบรมราชโบายส่งเสริมและช่วยแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เพื่อให้การค้าเสรีนี้ดำเนินไปได้ด้วยดี

๑. ทรงเห็นถึงความสำคัญของการค้ากับต่างประเทศและการลงทุนจากต่างประเทศ

เมื่อเบาว์ริงเฝ้าฯ รัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๘ รัชกาลที่ ๔ ครัสกับเบาว์ริงว่า "ไม่ควรจะคาดหวังอะไรจากประเทศสยามจนเกินขนาด ประเทศสยามยังคงเป็นป่าเสียส่วนใหญ่"^{๕๐} พระราชดำรัสนี้อาจสะท้อนให้เห็นว่า ในระยะแรก ไม่ทรงเชื่อมั่นนักว่าการค้าเสรีจะทำให้เศรษฐกิจของสยามเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อผ่านไปหนึ่งปี รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเห็นว่าการเปิดการค้าเสรีเป็นที่มาของรายได้เข้าประเทศ พระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ว่า ตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง มาจนถึง พ.ศ. ๒๓๘๘ (ประมาณ ๑ ปี) "มีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายณ กรุงเทพฯ ถึง ๑๐๗ ลำ เรือลูกค้ากรุงเทพมหานครแต่งออกไปค้าขายต่างประเทศถึง ๘๗ ลำ" และมีพระราชดำริว่า "เงินเหรียญเข้ามาในบ้านในเมืองก็มีคุณกับแผ่นดินเป็นอันมาก ด้วยราษฎรจะได้มีทรัพย์สินเงินทองบริบูรณ์ขึ้น"^{๕๑} นอกจากนี้ ทรงเห็นว่า การเปิดค้าขายกับตะวันตกช่วยให้เศรษฐกิจภายในประเทศมีการเคลื่อนไหว เช่น "คนชาวกรุงเก่าขายข้าวได้มากก็ซื้อสุรากินมากขึ้น" จนกระทั่งทำให้มีการแย่งกันประมูลเป็นนายอากรเคาสุรา^{๕๒} ในพระราชสาส์น พ.ศ. ๒๔๐๐ ซึ่งพระยามนตรีสุรียงวงศ์ ราชทูตสยามอัญเชิญไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษ พระองค์ทรงเล่าว่า หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การค้ากับต่างประเทศของสยามคึกคักขึ้นกว่าปกติ ก่อนที่จะมีการแลกเปลี่ยนศัตยาบันเสียอีก และหลังจากมีการแลกศัตยาบันกันแล้วเศรษฐกิจสยามเปลี่ยนแปลงไปมาก

"... จนบัดนี้ มีเรือลูกค้าไปมาเนื่องๆ ทุกสัปดาห์วารมิได้ขาด เงินทองนอกประเทศก็เข้ามาจับจ่ายในประเทศนี้มากมาย แลลูกค้าต่างประเทศ บางพวกก็มาซื้อมาเช่าที่ตั้งอยู่คอยซื้อสินค้าก็มีบ้าง แลสินค้าในบ้านเมืองนี้ที่คนนอกประเทศประสงค์จะซื้อบรรทุกเรือไป ราษฎรก็มีความยินดีทามาค้าขายแก่ลูกค้าต่างประเทศ ชุกชุมขึ้น แลทำนาข้าวแลไร่อ้อยแลทำการต่างๆ แลให้ใช้สอยได้ค่าจ้างโดยสมควรมีความยินดี การทั้งปวงนี้เป็นเจริญขึ้นแก่บ้านเมืองแลราษฎรฝ่ายสยาม ..."^{๕๓}

^{๕๐} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๕๖.

^{๕๑} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศให้ใช้เงินเหรียญครั้งที่ ๒ จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘๘. กำหนดอัตราแลกเปลี่ยน ๓ เหรียญเป็นเงิน ๕ บาท.

^{๕๒} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศเรื่องอากรเคาสุราที่กรุงเก่า จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๔๘-๑๕๑.

^{๕๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชสาส์นถึงสมเด็จพระนางวิกตอเรียมหาราชินี, พ.ศ. ๒๔๐๐", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๒๖๑.

ในด้านการลงทุนจากต่างประเทศ รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าเป็นสิ่งดีและสร้างความเจริญให้ประเทศ "เมื่อพวกฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกันเอาเงินทองมาแต่ต่างประเทศลงทุนซื้อที่เช่าที่ แลจ้างลูกจ้างใช้เงินทอง เมืองอื่นก็จะได้คอกอยู่ในแผ่นดิน จำเริญแก่ราษฎรพระนครนี้ ราษฎรที่ขายจากจนจะได้รับจ้างเลี้ยงชีวิตดีกว่าขายตัวเป็นทาสให้ท่านผู้อื่นใช้"^{๕๖}

กล่าวเฉพาะการค้าขายนั้น รัชกาลที่ ๔ ทรงให้ความสำคัญกับการค้าข้าวมากที่สุด เพราะทรงเห็นชัดเจนว่า การค้าข้าวเป็นที่มาของการขยายตัวทางเศรษฐกิจและรายได้ในรูปภาษี ดังนั้น จึงมีประกาศออกมาหลายฉบับ เพื่อสนับสนุนการส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศ และในบรรดาประกาศเหล่านั้น มีหลายฉบับแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงพยายามปกป้องการส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศ ซึ่งมีผู้เห็นว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ข้าวในประเทศมีราคาแพง นอกจากนี้ รัชกาลที่ ๔ ทรงพยายามเลี้ยงที่จะประกาศปิดข้าวหรือห้ามส่งข้าวออกอีกด้วย

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ทรงเล่าถึงผลดีของการเปิดค้าข้าวว่า "ตั้งแต่เปิดข้าวมาแปดปีนี้ เงินเมืองอื่นเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายหมื่นชั่ง ทองคำเข้ามาในกรุงเทพฯ นี้หลายสิบล้าน"^{๕๗} แต่ก็ทรงอธิบายป้องกันการส่งออกข้าวว่า

"ถึงราคาข้าวแพงขึ้นไป ก็เพราะคนนอกประเทศเอาเงินทองต่างเมืองมาซื้อหาไปรยหว่านอยู่ในกรุงนี้มาก ราคาข้าวปกติจึงสูงขึ้นไป ก็เมื่อราคาข้าวสูงอยู่ดังนี้ คนนอกประเทศเขายังซื้อบรรทุกเรือไปอยู่เสมอ ก็เพราะเขาไปขายได้มีกำไรอยู่ ถ้าราษฎรฝ่ายเราเห็นว่า ข้าวในพื้นที่บ้านพื้นเมืองน้อยไปแล้ว ก็จะกลัวอดอยากไม่ยอมขายเอง หรือถึงจะขายก็จะตั้งราคาสูงขึ้นไปตามการ คนนอกประเทศเห็นว่าซื้อไปด้วยราคาแพงนัก เอาข้าวไปขายเมืองอื่นไม่มีกำไรแล้ว เขาก็จะหยุดเองไม่ต้องประกาศปิดห้าม"^{๕๘}

และทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ได้ประโยชน์จากข้าวในประเทศมีราคาแพง คือ ชาวนา

"อนึ่ง ผู้ที่เกียจคร้านไม่ได้ทำนาซื้อข้าวเขากิน ก็อยากแต่จะให้ราคาข้าวถูก อยู่เสมอไป ราษฎรที่ทำนา ถ้าขายข้าวได้ราคาถูกนักไม่สมกับแรงเหนื่อยก็จะทอดถอย

^{๕๖} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศว่าด้วยการประพดตต่อฝรั่งเศส อังกฤษ แลอเมริกันที่มายุในเมืองไทย จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๐๐.

^{๕๗} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศพิกัคราคาทองแบ ทศ พิศ พัดคิงส์ ค.ศ. ๑๒๒๕", ใน *เพ็งอ้าง*, หน้า ๑๖๗.

^{๕๘} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศเคือนสติให้สงวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี จ.ศ. ๑๒๒๖", ใน *เพ็งอ้าง*, หน้า ๑๘๒-๑๘๓.

ทิ้งไร่นาไปทำการอื่นๆ เสีย เพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรขายข้าวแก่คนนอกประเทศ เพื่อจะให้ราษฎรได้ผลประโยชน์ตามสมควร”^{๕๘}

นอกจากนั้น ยังทรงชี้ว่า รัฐบาลได้ประโยชน์ในรูปของภาษี “ข้าวที่คนนอกประเทศซื้อไปนั้น เสียภาษีแค่พระคลังสำหรับแผ่นดินเกี่ยวลละค่าลึง”^{๕๙}

เมื่อมีผู้เรียกร้องให้ปิดข้าว หรือห้ามส่งออกข้าวเพราะข้าวมีราคาแพง ก็ทรงเรียกร้องให้ผู้บริโภคเห็นใจชาวนาและพ่อค้าข้าว ทรงกล่าวว่า การปิดข้าวทำให้ผู้ที่ไม่ใช่ชาวนาและพ่อค้าต่างประเทศ “ก็มีความสบายด้วยข้าวถูก ... แต่ชาวนาไม่พอใจ เพราะขายข้าวน้อยไม่พอกิน ต้องทิ้งนาให้เป็นป่ารกและเวนนาเสียหลายหมื่นไร่ไปหากินอย่างอื่น ถึงพ่อค้าก็ไม่พอใจด้วยอยากจะขายข้าวออกไปนอกประเทศต้องลักลอบเอาไป” แต่เมื่อเปิดข้าว “ราษฎรเป็นอันมากก็ตื่นกันค้าขาย ชาวนาก็ทำนามากไม่มีว่างทุกแห่งทุกตำบล” ผู้ที่ไม่ใช่ชาวนา และพ่อค้าจึงเดือดร้อน จะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกร้องความเห็นใจแทนชาวนาและพ่อค้าว่า “คนพวกที่ซื้อข้าวกินก็จงมีใจเอ็นดูคิดถึงพวกชาวนาแลพ่อค้าด้วยเมตตากรุณาบ้าง แลส่วนตัวเมื่อเห็นว่า ต้องเสียเงินซื้อข้าวกินนั้นแรงกว่าแต่ก่อนไป ก็จงมีอุทิศสาคหะคิดอ่านหาที่ไร่นาทำเองบ้าง หรือคิดค้าขายทำมาหากินต่างๆ บ้างเถิด บ้านเมืองจะได้รุ่งเรืองด้วยการไร่นาค้าขาย” และเมื่อมีผู้เข้าใจว่า การเก็บภาษีข้าวเป็นสาเหตุให้ ข้าวมีราคาแพง รัชกาลที่ ๔ ก็ทรงลดแรงกดดันที่จะให้มีการปิดข้าวหรือห้ามส่งออกข้าวด้วยวิธีการนำเงินภาษีข้าวไปซื้ออิฐขนาดใหญ่มารวมแซมถนนในกรุงเทพฯ และสร้างสะพานข้ามคลองในและรอบพระนคร”^{๖๐}

อย่างไรก็ดี ถ้าปีใดมีแนวโน้มว่า จะเกิดภาวะฝนแล้งจริงๆ ก็ทรงต้องยอมประกาศปิดข้าว เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ทรงประกาศปิดข้าวสำหรับพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๗ ว่าจะมีการปิดข้าว ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๐๗ - กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๘ การประกาศปิดข้าวล่วงหน้านี้เป็นกรปฏิบัติตามสนธิสัญญาเบาริ่งที่กำหนดว่า ถ้ารัฐบาลจะประกาศปิดข้าว ต้องแจ้งล่วงหน้า ๑ เดือน การปิดข้าวนี้ ห้ามแม้แต่ข้าวที่ซื้อขายกัน และเก็บไว้ในยุ้งฉางแล้ว พ่อค้าต่างประเทศซื้อข้าวได้เฉพาะที่นำไปเป็นเสบียง โดยคิดตามจำนวนคนและระยะทางใกล้ไกล”^{๖๑}

^{๕๘} ชาวนวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าวขายข้าว จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๑๘-๑๑๘.

^{๕๙} ชาวนวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศจ่ายเงินภาษีเข้า [ข้าว] นำรุงพระนคร จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๒๒.

^{๖๐} ชาวนวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศจ่ายเงินภาษีเข้า [ข้าว] นำรุงพระนคร จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^{๖๑} ชาวนวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศไม่ให้จำหน่ายข้าวออกไปนอกประเทศ จ.ศ. ๑๒๒๖”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

๒. ทรงเห็นประโยชน์ของการอนุญาตให้ชาวตะวันตกเข้ามาอาศัยในประเทศ

รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่า การที่ชาวตะวันตกเข้ามาอยู่อาศัยในสยาม จะทำให้มีการลงทุนในประเทศ มีการทำสินค้าบางอย่างทดแทนสินค้าที่เคยนำเข้า สินค้าที่เคยนำเข้าจากต่างประเทศจะมีราคาถูกลง รัชกาลที่ ๔ ทรงอธิษฐานถึงเหตุผลที่ทรงอนุญาตให้ชาวตะวันตก "เข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรตามสบาย" ว่า

"... แลคนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกาก็มีวิชาฉลาดในการงานต่างๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขต เห็นจะมาประกอบการช่างทำสิ่งของ เครื่องใช้สอยต่างๆ ประหลาดๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุง ซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ทำเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองอื่น..."^{๖๖}

นอกจากนั้น ทรงหวังว่า ชาวตะวันตกจะเข้ามาทำเกษตรกรรม ซึ่งจะเป็นหนทางให้รัฐบาลได้ภาษีอากรเพิ่ม "คนฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกาน มักเข้าใจวิधिเพาะปลูก มีคำรับคำรา ถ้าเข้ามามีอุตสาหกรรมมีเพียรพยายาม ทำไร่นาเรียกสวนได้มากในที่ที่เป็นป่าแลท้องทุ่งที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็จะทำให้จำริณสมพัตสรอากาศมีมากขึ้นแก่แผ่นดินโดยลำดับเวลาไปภายหลัง"^{๖๗} เมื่อมีประกาศในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ อนุญาตให้ "คนชาติที่มีผิวขาว ที่เรียกว่าฝรั่งนอก" เช่าหรือซื้อที่ดิน รัชกาลที่ ๔ ทรงอ้างถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้ว่า

"... บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประารถนาจะใคร่ทำนุบำรุงพระนครแลราษฎรให้มีทางที่ทำกิน และค้าขายให้เจริญทรัพย์สมบัติขึ้นกว่าแต่ก่อน ... จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยอมให้พวกฝรั่งนอกซื้อที่เช่าที่ในเขตแขวงที่ไม่ใกล้ไม่ไกลนัก ..." ^{๖๘}

แต่หลังจากนั้นไม่นาน ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๘ กลับเกิดกรณีครูเสงถูกโบยเพราะไปลงนามเป็นพยานในการเช่าที่ดินระหว่างชาวอังกฤษกับคนสยาม บันทึกของบริดจ์ลีย์กล่าวว่า "เสงเป็นผู้บริสุทธิ์ ชัดเจน เขาคิดว่าเป็นสัญญาที่ถูกต้องตามกฎหมายจริงๆ แล้ว เป็นสัญญาที่ไม่ได้ละเมิดสนธิสัญญา

^{๖๖} ชาวนุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศว่าด้วยการประพาศคดีต่อฝรั่งเศส อังกฤษ แลอเมริกันที่มาอยู่ในเมืองไทย จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๘๘.

^{๖๗} ชาวนุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๘๘-๑๐๐.

^{๖๘} ชาวนุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๘๖.

ใหม่เลย”^{๒๖} อย่างไรก็ตาม ยังไม่พบหลักฐานชัดเจนว่า เพราะเหตุใดรัชกาลที่ ๔ จึงทรงสั่งโดยครุเสง (ส่วนคนสยามที่ทาสัญญาให้เช่าที่ดินแก่ถูกจับกุม) ทั้งที่เพิ่งมีประกาศอนุญาตให้ฝรั่งเช่าหรือซื้อที่ได้ไม่นาน อาจเป็นเพราะระยะเวลาเช่าที่ยาวนาน ๘๕ ปีก็เป็นได้ ทำให้รัชกาลที่ ๔ กริ้ว บรัดเลย์เล่าว่า กรณีครุเสงนี้เป็นเหตุให้คณะเสนาบดีเข้าควบคุมการใช้พระราชอำนาจของรัชกาลที่ ๔ ผ่านการปรึกษาหารือ ดังจะได้อีกต่อไป

๓. ทรงสนับสนุนให้ประชาชนมีอาชีพ รู้จักค้าขาย และลงทุน

รัชกาลที่ ๔ ไม่ได้ทรงมุ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจจากการเข้ามาลงทุนของชาติตะวันตกเพียงพวกเดียว แต่ทรงพยายามส่งเสริมให้ชาวสยามประกอบอาชีพต่างๆ โดยเฉพาะค้าขาย และรับจ้างทำงานกับชาวตะวันตก โดยเห็นว่า จะทำให้คนยากจนมีรายได้ ขณะเดียวกันก็เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง “บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ราษฎรทั้งปวงมีความเพียรอุสาหหาสิ่งของสินค้าต่างๆ ไปขายกับคนชาวนอกประเทศ ให้มีผลประโยชน์ตามชอบใจ หรือจะรับจ้างทำการจ้างสิ่งใดๆ ในที่บ้านเรือนคนนอกประเทศก็ได้ ก็ให้รับจ้างทำโดยสะดวกสบายไม่ห้ามปราม”^{๒๗}

เพื่อไม่ให้ประชาชนวิตกว่า การรับจ้างทำงานกับชาวตะวันตกเป็นการผิดกฎหมาย จึงมีประกาศชัดเจนว่า มีพระบรมราชานุญาตให้ชาวสยามรับจ้างทำงานกับชาวตะวันตกได้ “การหนังสือสัญญาที่ทำสำเร็จแล้ว บัดนี้ก็มีลูกคำพาดพิงคนผิวขาวที่เรียกว่าฝรั่งหลายคนเอาเงินทองเป็นอันมากเข้ามาแล้วคิดอ่านจัดซื้อสินค้า และหาที่ทางจะซื้อจะเช่า แลจ้างคนฝ่ายสยามใช้ให้เป็นครูสอนภาษาแลทำการงานต่างๆ”^{๒๘} งานที่รับจ้างนั้นอาจเป็นงานที่รับมาทำที่บ้านหรือไปทำงานสำนักงานที่มีกำหนดเวลาทำงาน “โปรดให้หมดทุกอย่าง มิได้ห้าม คนทั้งปวงที่อยากจะใคร่รับจ้าง จงได้ค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิตเกิด ไม่มีความผิดอันใดเพราะที่รับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นเลย”^{๒๙} อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในเวลานั้น สยามยังคงมีระบบไพร่อยู่ จึงทรงกำชับว่า ก่อนไปรับจ้าง ไพร่ต้องขออนุญาตมูลนายก่อน “แต่เมื่อแรกจะไปรับจ้างนั้น ให้พูดจาวางกล่าวกับมูลนาย ให้ตกลงกันด้วยราชการและการของนายให้รู้กันไว้แต่เดิมภายหลังอย่าให้มีเกี่ยวข้องกับมูลนายให้เสียประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย”^{๓๐}

^{๒๖} Dan Beach Bradley, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘๑.

^{๒๗} ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศห้ามไม่ให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *อ้างแล้ว*, ๑๐๘.

^{๒๘} ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๒๙} ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศเรียกอากรมะพร้าว ๓ ต้นสลึง จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๓๐} ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศห้ามไม่ให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา จ.ศ. ๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๑๐.

เมื่ออังกฤษจะสร้างอาคารกงสุล ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ รัชกาลที่ ๔ ทรงออกประกาศอนุญาตให้ชาวสยามขายไม้ อีฐ ปูน และวัสดุก่อสร้างต่างๆ หรือเป็นลูกจ้างรับเหมาร้างตึกคังกล่าวได้ "ในหลวงไม่ทรงพระราชดำริติเตียนอันใดคอก จะทรงยินดีด้วยผู้ขายของและรับจ้าง ซึ่งเป็นคนในพระราชอาณาจักร จะได้เงินราคาค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิต"^{๑๑} สาเหตุที่ทรงต้องมีประกาศฉบับนี้ อาจเป็นเพราะในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ รัชกาลที่ ๔ ทรงมีปัญหาเกี่ยวกับกงสุลกับอังกฤษจากกรณีที่ทรงส่งโบยครูเสง ซึ่งลงนามเป็นพยานในการทำสัญญาเช่าที่ดินระหว่างคนอังกฤษกับชาวสยาม ดังได้กล่าวมาแล้ว

ในการส่งเสริมการค้า นั้น จะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้นโยบายภาษีเข้าช่วยด้วย กล่าวคือ เมื่อมีการพิจารณาว่าจะยกเลิกหรือกำหนดให้มีภาษีใหม่ ได้พิจารณาถึงผลดีผลเสียทางการค้า เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีผลมะพร้าว (ผูกขาดการซื้อผลมะพร้าวจากสวนเพื่อขายต่อให้คนทำน้ำมันมะพร้าว) ให้เสียแต่อากรมะพร้าว (เก็บตามจำนวนคั้นมะพร้าว) เป็น ๓ คั้นเป็นหนึ่งสลึง (เดิมคั้นละ ๑๐๐ เบี้ย) "เรียกค่าคั้นคั้งนี้ ราษฎรจะได้ทะนุบำรุงคั้นมะพร้าวให้งามดี ก็คงจะมีผลประโยชน์กับราษฎรกว่าแต่ก่อน"^{๑๒} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกอากรตลาดเปลี่ยนเป็นเก็บภาษีโรงร้าน เรือ และแพ เป็นการเปลี่ยนการเก็บภาษีจากคนจนเป็นคนมีฐานะแทน เพราะทรงเห็นว่า อากรตลาดเก็บจากคนค้าขายทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจน "ได้ทรงพระราชดำริคิดจิตใจราษฎรอยู่ทุกหน้ามานานแล้ว ก็เห็นว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นคนยากจนโดยมากเลี้ยงชีวิตด้วยลงทุนหาของเล็กน้อยมาขายหากำไรเล็กๆ น้อยๆ ได้กำไรบ้างขาดทุนบ้าง ไม่พอใจจะเสียค่าตลาดทุกคนด้วยกัน"^{๑๓}

นอกจากนั้น รัชกาลที่ ๔ ยังทรงส่งเสริมให้พระบรมญาติและพระราชโอรสธิดาให้รู้จักเก็บออมและลงทุน เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ พระราชทานเงินรางวัลแก่พระบรมญาติ ซึ่งหมายถึง พระเจ้าลูกเธอทั้งหลายในรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ นอกจากทรงอธิบายว่า เงินรางวัลนี้เป็นเงินพิเศษ ไม่ใช่ เงินเบี้ยหวัดซึ่งพระราชทานทุกปีแล้ว รัชกาลที่ ๔ ทรงกล่าวถึงพระราชประสงค์ของการพระราชทานเงินรางวัลไว้ว่า

"...ให้เป็นต้นทุนประกอบการทำกำไรไว้ใช้สอยต่อไปเป็นกำลังราชการ แต่ทรงขอเสียว่า อย่าเอาไปใช้หนี้สินแลเล่นโป ซื้อฝืน แลใช้การที่ไม่ชอบพระราชหฤทัย แลประกอบการอย่างใดๆ ที่จะให้ต้นทุนสาบสูญเสียนั้น อย่าทำเลยจงคิดอ่านประกอบการโดยอุบายต่างๆ ที่ชอบธรรม ให้เกิดพักผลตามกำลังเกิด

^{๑๑} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศอนุญาตให้คนในบังคับสยามรับทำงานของกงสุลอังกฤษได้ จ.ศ. ๒๒๑๘", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๓๐.

^{๑๒} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศเรียกอากรมะพร้าว ๓ คั้นสลึง จ.ศ. ๒๒๑๘", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

^{๑๓} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "พระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาดเปลี่ยนเป็นภาษีโรงร้าน เรือ แพ จ.ศ. ๒๒๒๐", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๓๐.

ถ้าไรที่ได้มาจะใช้สอยเสียหรือทำบุญให้ทานก็ตาม จะเพิ่มเข้าในทุนทำหาผลต่อไป
ก็ตามเกิด ...”^{๑๕}

การพระราชทานเงินรางวัลนี้น่าจะมีขึ้นครั้งแรกในปี (พ.ศ. ๒๓๘๘) จึงมีพระบรมราชาธิบาย
ถึงความหมายของเงินรางวัลและพระราชประสงค์ไว้อย่างละเอียด อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการพระราชทาน
เงินรางวัลครั้งแรกนี้มีขึ้นหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงได้ ๑ ปี ก็อาจชี้ให้เห็นว่า รัชกาลที่ ๔ มี
พระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมพระบรมญาติทั้งหลายให้มีเงินลงทุน รวมทั้งแสดงให้เห็นว่า การค้าที่เปิดเสรี
จริงๆ จากสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้มีพระราชทรัพย์มากพอที่จะจ่ายเป็นเงินรางวัล นอกเหนือจากเงิน
เบี้ยหวัด

ในปีเดียวกันนี้ รัชกาลที่ ๔ ยังได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้พระราชโอรสธิดาเป็นราย
พระองค์ พระองค์ละ ๘,๐๐๐ บาท^{๑๖} เสมือนเป็นเงินออมสำหรับเป็นทุน แต่จะนำไปใช้ได้ก็ต่อเมื่อ
พระราชโอรสธิดามีพระชนมายุ ๑๖ ปีแล้ว รัชกาลที่ ๔ ทรงกำชับว่า “ตัวเจ้าเมื่อโตใหญ่อายุได้ ๑๖ ปีแล้ว
จงคิดอ่านเอาเป็นทุนทำมาหากินเลี้ยงตัวต่อไป แลใช้สอยตามสมควรเถิด ...จงรักษาทุนของพ่อให้ไว้นี้เป็น
เกียรติยศชั่วลูกชั่วหลาน เอาแต่กำไรใช้สอย ... จงคิดอ่านทำมาหากินครีครองให้ดี”^{๑๗} ต่อมาในปี พ.ศ.
๒๔๐๗ รัชกาลที่ ๔ ทรงจับจองที่นาสองฝั่งคลองที่ขุขันธ์ใหม่ (คลองมหาสวัสดิ์) เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับ
แม่น้ำนครชัยศรี มีเนื้อที่ ๑๖,๒๐๐ ไร่ แล้วพระราชทานแก่พระราชโอรสธิดา “คนละส่วนบ้างสองส่วนบ้าง
ให้เป็นที่ให้บ่าวไพร่ไปตั้งทำนาหรือจะให้ผู้อื่นเช่าก็ตาม”^{๑๘}

ในขณะที่ทรงสนับสนุนให้ผู้อื่นลงทุน ปรากฏว่า หลังเสด็จขึ้นครองราชย์ไม่นาน รัชกาลที่ ๔ ก็ทรง
ลงทุนค้าขายและออกเงินกู้ด้วย ทรงเล่าว่า หลังจากทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว เสนาบดี
ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเงิน ๒๐๐ ซึ่งเพื่อชดเชยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่ทรงทรงครองจ่ายระหว่างรอ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระองค์ทรงนำเงินจำนวนดังกล่าวไปลงทุน “ได้ซื้อสินค้าฝากเรือไปขาย
และให้มีผู้กู้ยืมเอาดอกเบี้ย”^{๑๙}

^{๑๕} ชาญวิทย์ เกษครศิริ, บรรณาธิการ, “พระบรมราชาธิบายพระราชทานรางวัลเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ จ.ศ.
๑๒๑๘”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

^{๑๖} หม่อมเจ้าพูนพิสมัย คิศกุล, *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น*, กรุงเทพมหานคร : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๑, หน้า ๑๒๖.

^{๑๗} ชาญวิทย์ เกษครศิริ, บรรณาธิการ, “พระบรมราชาธิบายพระราชทานเงินแลทรงสั่งสอนพระเจ้าลูกเธอฯ จ.ศ. ๑๒๑๘”,
ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

^{๑๘} ชาญวิทย์ เกษครศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานนาพระเจ้าลูกเธอฯ จ.ศ. ๑๒๒๐”,
ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๒๘๕.

^{๑๙} ชาญวิทย์ เกษครศิริ, บรรณาธิการ, “ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดาในพระบรมราชวงศ์ จ.ศ.
๑๒๒๗”, ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๔๖๒-๔๖๓.

๔. ทรงแก้ไขปัญหาและอุปสรรคทางการค้า

ในการเปิดประเทศค้าขายกับต่างชาติ มีปัญหาหลายประการเกิดขึ้น เช่น รัฐบาลผลิตเงินบาทไม่พอให้พ่อค้าตะวันตกแลกกับเงินเหรียญที่นำมาจากต่างประเทศ หรือ "เงินเหรียญนอก" เช่น เงินเหรียญนอกของสเปนที่ใช้กันอยู่แพร่หลายในเอเชีย และบางเมืองทางใต้ของสยาม แต่พ่อค้าในกรุงเทพฯ หรือใกล้เคียงไม่ยอมรับ ดังนั้น รัชกาลที่ ๔ ทรงต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ด้วยการอนุญาตให้ใช้เหรียญนอกในการซื้อขายได้ ปัญหานี้เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๘ ไม่นานหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง จึงมีประกาศให้ประชาชนยอมรับเงินเหรียญจากประเทศ โดยกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนไว้ด้วย "ขอให้ประกาศให้ใช้เงินเหรียญซื้อสินค้าได้ เงินเหรียญร้อยหนึ่งจะแลกเงินตราบาทสองซึ่งกำลังกึ่งนั้นชอบอยู่แล้ว"^{๘๕} และทรงกำชับด้วยว่า เงินเหรียญดังกล่าวสามารถใช้ซื้อขายและเสียภาษีอากรได้ เหลือจึงให้นำไปแลกที่พระคลังมหาสมบัติ^{๘๖} ในการพระราชทานเบี้ยหวัด ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ พบว่า รัชกาลที่ ๔ พระราชทานเป็นเงินเหรียญเช่นกัน คังกรณีพระราชทานแก่กรรมการที่ทำหน้าที่เจรจาทำสนธิสัญญาตั้งได้กล่าวมาแล้ว

นอกจากนั้น เพื่อแก้ปัญหาในระยะยาว ทรงสั่งซื้อเครื่องจักรมาตั้งโรงงานผลิตเงินเหรียญแทนเงินพดด้วงในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ อีก ๒ ปีต่อมาจึงสามารถผลิตเงินเหรียญชนิดต่างๆ เช่น ทองแดง ดีบุก ทองคำ ออกมาใช้ได้^{๘๗} เมื่อมีเหรียญนอกแบบอื่นเข้ามา เช่น เงินเหรียญวิลันดา (เนเธอร์แลนด์) เงินรูเปียอินเดียน ประชาชนไม่ยอมรับอีก จึงต้องมีประกาศในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ให้ประชาชนรับตามอัตราแลกเปลี่ยนตามที่กำหนด^{๘๘} นอกจากนี้เรื่องการค้าไขปัญหาให้หมีเงินบาทหมุนเวียนเพียงพอแล้ว ยังได้มีการวางระเบียบการจราจรทางน้ำด้วย กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ ทรงออกกฎหมายเกี่ยวกับการจราจรทางน้ำสำหรับเรือใหญ่ เรือเล็ก แพ และโพงพางเพื่อแก้ปัญหาอุบัติเหตุ โดยกำหนดการจ่ายค่าชดเชยและโทษไว้ด้วย^{๘๙}

ในส่วนการผลิต เมื่อพบว่าการยกเลิกอากรมะพร้าว (เก็บ ๓ ตัน ๑ สลึง) โดยให้ขายผลมะพร้าวและน้ำมันมะพร้าวได้ตามใจ ปรากฏว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ราคาน้ำมันมะพร้าวสูงขึ้น เพราะต้นมะพร้าวมีน้อย หรือมีแต่ต้นแก่ผลน้อย เพราะประชาชนไม่ใส่ใจดูแล ด้วยไม่ต้องการเสียเงินอากรมะพร้าว ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ รัชกาลที่ ๔ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกภาษีมะพร้าว เปลี่ยนไปเก็บภาษีน้ำมันจากผู้ผลิตน้ำมันมะพร้าวแทน พระองค์ทรงหวังว่า การยกเลิกภาษีนี้นี้จะทำให้เจ้าของสวนมะพร้าวปลูกบำรุงต้น

^{๘๕} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอก (ครั้งที่ ๑) จ.ศ. ๑๒๑๘", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๑๘-๑๒๑.

^{๘๖} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๑๘-๑๒๑.

^{๘๗} นฤมล ฮีร์วพันธ์, *อ้างแล้ว*, หน้า ๓๐๓.

^{๘๘} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศพิทักษ์เงินเหรียญนอก จ.ศ. ๑๒๒๖", ใน *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘๓-๑๘๕.

^{๘๙} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ บุกรุก ห้ามยิงปืน และการเที่ยวอาละวาดของพวกกลาสิ จ.ศ. ๑๒๒๒", ใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๒๔๘-๒๕๗.

มะพร้าว ทั้งนี้ก็เพื่อ "การก็เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองเพราะว่าน้ำมันมะพร้าวนั้นใช้ในบ้านก็มาก แล้วก็ได้เป็นสินค้าบรรทุกเรือออกไปจำหน่ายหัวเมืองแลนานาประเทศทุกแห่งทุกตำบล"^{๕๕}

โดยสรุป รัชกาลที่ ๔ มีพระราชดำริสนับสนุนการค้าเสรีมาตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ และทรงสนับสนุนมากขึ้นเมื่อพบว่าการเปิดการค้าเสรีจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและฉบับอื่นๆ ทำให้เศรษฐกิจสยามเติบโต สร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศ

สรุป

สยามทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์กับอังกฤษ (สนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. ๒๓๖๘) และสหรัฐฯ (สนธิสัญญาโรเบิร์ตส์ พ.ศ. ๒๓๘๕) ในรัชกาลที่ ๓ เป็นสนธิสัญญาซึ่งเปิดให้ทั้งสองชาติเข้ามาค้าขายโดยค้าเสรีกับสยาม แต่ในปลายรัชกาล ทั้งอังกฤษและสหรัฐฯ ต่างส่งทูตเข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญา เพราะเห็นว่าสยามไม่ปฏิบัติตามสนธิสัญญา โดยเฉพาะการกลับไปผูกขาดการค้าอีก แต่การเจรจาไม่ประสบความสำเร็จ ทูตจึงทิ้งคำขู่ว่าว่าจะใช้กำลังบีบบังคับสยาม เมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว (พ.ศ. ๒๓๘๕) จึงมีพระบรมราชโองบายผ่อนปรนตามข้อเสนอขอแก้ไขสนธิสัญญาบางอย่าง เช่น ลดภาษีปากเรือ การอนุญาตให้นำฝิ่นเข้ามาขายได้ และการอนุญาตให้ส่งออกข้าวได้

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบว่า เซอร์จอห์น เบาว์ริง จะเป็นทูตอังกฤษเข้ามาแก้ไขสนธิสัญญา ก็มีพระราชหัตถเลขาติดต่อกับเบาว์ริงตั้งแต่นั้น เมื่อเบาว์ริงเข้ามาในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ รัชกาลที่ ๔ ทรงให้การต้อนรับเบาว์ริงเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ในด้านการเจรจา รัชกาลที่ ๔ ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการคณะหนึ่งให้มีอำนาจเต็มในการเจรจา ส่วนพระองค์ทรงแสดงบทบาทในฐานะองค์อธิปัตย์ ซึ่งทำหน้าที่ให้สัตยาบันสนธิสัญญา แต่ก็ทรงติดตามการเจรจาอย่างใกล้ชิดผ่านพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ผู้แทนพระองค์ อย่างไรก็ตาม ในการตั้งคณะกรรมการเจรจาดังนี้ กรรมการส่วนใหญ่ (๔ ใน ๕ คน) เป็นขุนนางจากตระกูลขุนนาง ทำให้มองได้ว่า การเจรจาดังนี้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของขุนนางตระกูลขุนนาง โดยเฉพาะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่าที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งมีบทบาทมากที่สุดในการเจรจา และเป็นผู้ที่มีทัศนคติต่อต้านการค้าผูกขาด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หากคณะกรรมการ โดยเฉพาะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ไม่ยอมตามความต้องการของเบาว์ริง รัชกาลที่ ๔ อาจไม่มีพระราชอำนาจเพียงพอที่จะบังคับให้มีการแก้ไขสนธิสัญญาตามความต้องการของอังกฤษได้

อย่างไรก็ดี เมื่อศึกษาพระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการค้าเสรี พบว่า ทรงมีพระราชดำริสนับสนุนการค้าเสรีมาตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วก็มีพระบรมราชโองบายผ่อนปรนหลักเกณฑ์การค้าบางอย่าง เช่น ให้นำฝิ่นเข้ามาขายได้ อนุญาตให้ส่งออกข้าวไปขายได้ พระราชดำริดังกล่าวตรงกับทัศนคติสนับสนุนการค้าเสรีของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้ที่มี

^{๕๕} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, "ประกาศเลิกภาษีฝิ่นมะพร้าว จ.ศ. ๑๒๒๖", ใน *เพ็ญอังกูร*, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

บทบาทในการเจรจากับเบาว์ริง คังนั้น จึงไม่เกิดการขัดกันทางความคิดระหว่างรัชกาลที่ ๔ กับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์แต่อย่างใด การแก้ไขสนธิสัญญาจึงเกิดขึ้นได้ แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือระหว่างรัชกาลที่ ๔ กับขุนนางตระกูลขุนนาคน โดยเฉพาะเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ พระราชดำริสนับสนุนการค้าเสรีของรัชกาลที่ ๔ ชัดเจนมากขึ้น หลังจากทรงพบว่า ผลของการค้าเสรีจากการทำสนธิสัญญานับใหม่ เป็นที่มาของเงินทองและความมั่งคั่งของประเทศ ช่วยให้มีการลงทุนจากต่างชาติ ทำให้ประชาชนมีอาชีพจากการค้าการผลิต และการรับจ้าง

ปัจจัยมลิจิต

หลังจากเขียนบทความข้างต้นเสร็จแล้ว ผู้เขียนได้รับความกรุณาจากพันเอกหญิง ดร.คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา จึงได้มีโอกาสอ่านวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เรื่อง The Development of Siam's Relations with Britain and France in the Reign of King Mongkut, 1851-1868 (Ph.D. thesis, School of Oriental and African Studies University of London, 1961) ซึ่งอาจารย์เขียนเมื่อเกือบ ๕๐ ปีมาแล้ว โดยเฉพาะบทที่ ๖ นั้นว่าด้วย The Bowring Treaty of 1855 and the Opening of Siam to Western Trade กล่าวเฉพาะประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ ๔ กับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบทความของผู้เขียน วิทยานิพนธ์ชี้ให้เห็นว่า เบาว์ริงเคยสังเกตว่า รัชกาลที่ ๔ กับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์แข่งขันกัน ฝ่ายหลังไม่พอใจที่รัชกาลที่ ๔ มีพระราชหัตถเลขาติดต่อกับเบาว์ริงตลอดระหว่างเบาว์ริงอยู่ในสยาม และการที่รัชกาลที่ ๔ ทรงคัดค้านการให้ถือสนธิสัญญานับภาษาอังกฤษเป็นหลักในการตีความ แสดงว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงต้องการมีส่วนร่วมในการเจรจา เมื่อพาร์กส์เข้ามาใน พ.ศ. ๒๓๘๘ ก็พบว่า การแข่งขันนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายห่างเหินกันอย่างเปิดเผย และเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์บอกพาร์กส์ว่า พระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับสนธิสัญญาเบาว์ริงเปลี่ยนไป ทรงเห็นว่าเมื่อเทียบกับสนธิสัญญาที่สหรัฐฯ ทำกับญี่ปุ่น (๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๖/ค.ศ. ๑๘๔๓) สยามเอื้อเพื่ออังกฤษโดยไม่จำเป็น และทรงโทษเป็นความผิดของคณะกรรมการ นอกจากนั้น ไม่โปรดมาตรการต่างๆ ในสนธิสัญญาที่อาจจะทำให้รายได้เข้าประเทศลดลง แม้เพียงช่วงสั้น ๆ คังนั้น รัชกาลที่ ๔ จึงทรงหันไปโปรดกลุ่มคนที่มีแนวคิดเสรีนิยมน้อย ส่วนตัวเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ก็ถูกบีบไม่ให้เป็นผู้นำในการเจรจาเหมือนเคย

แม้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบทบาทและพระราชดำริจากวิทยานิพนธ์ข้างต้นจะขัดกันอยู่บ้างกับข้อสรุปของผู้เขียนที่มองเห็นภาพความร่วมมือระหว่างรัชกาลที่ ๔ กับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และพระราชดำริสนับสนุนการค้าเสรี อย่างไรก็ตาม การไม่โปรดมาตรการบางอย่างของรัชกาลที่ ๔ อาจเกิดช่วงเวลาสั้นๆ เพราะเมื่อเวลาผ่านไป การค้าของสยามกับต่างประเทศเพิ่มขึ้น เศรษฐกิจขยายตัวรัฐมีรายได้เพิ่มขึ้น รัชกาลที่ ๔ จึงทรงเชื่อมั่นมากขึ้นกับแนวทางเศรษฐกิจเสรี ดังตัวอย่างพระราชดำริซึ่งอ้างไว้ในเนื้อหาของบทความแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสยามหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๒๔

ศิริพันธ์ นันสนานนท์*

จีนเป็นดินแดนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาทางอารยธรรมสูงมาตั้งแต่อดีต การสร้างสรรค์อารยธรรมของจีนจนเป็นที่ยอมรับในดินแดนใกล้เคียง ทำให้จีนเกิดความภาคภูมิใจในตนเองที่นำไปสู่แนวความคิดเรื่อง "จงกั๋ว" ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่ว่า คนเป็นศูนย์กลางของโลก ในขณะที่ดินแดนอื่นๆ เป็นดินแดนที่มีความล้าหลังทางวัฒนธรรมที่ต้องรับการอนุเคราะห์จากจีน โดยเป็นที่มาในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของจีนโดยเฉพาะสมัยราชวงศ์หมิง ซึ่งเป็นยุคสมัยแห่งการฟื้นฟูความเป็นจีนโดยแท้ (ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๑๑-๒๑๘๗) ดังนั้น การเจริญความสัมพันธ์ไมตรีกับจีนของดินแดนต่างๆ ต้องเป็นไปตามการค้าด้วยระบบบรรณาการของจีน พร้อมกับหลักเกณฑ์ผู้น้อยพึ่งผู้ใหญ่ตามหลักของขงจื้อ^๑

ในอดีต ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับจีนเริ่มตั้งแต่สมัยราชวงศ์หยวนของจีน (ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๑๔-๑๘๑๑)^๒ จักรพรรดิจีนได้มีการติดต่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับไทย ซึ่งจากหลักฐานเอกสารจดหมายเหตุของจีนได้มีการบอกเล่าถึงการเดินทางของคณะทูตสุโขทัย "...รัชทายาทสุโขทัยผู้ได้รับพระราชทานความโปรดปรานจากองค์จักรพรรดิ สันนิษฐานว่า เจ้าองค์นั้นทรงนำคณะทูตไปจีนโดยพระองค์เอง..."^๓ ทั้งนี้ นักวิชาการต่างเสนอความเห็นว่าการติดต่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามกับ

* อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
^๑ สุพัชศรี วรสายัญญ์, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออก*, ชลบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๘, หน้า ๑๕๒.
^๒ สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม และคณะ, *อารยธรรมตะวันออก*, กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑, หน้า ๘๒.
^๓ สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. ๑๒๘๒-๑๘๕๓*, ภาณุจันี ละอองศรี (แปล) ชาวนิวทรี เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕, หน้า ๕๐.

จีนเป็นผลมาจากในขณะนั้น จีนต้องการขยายอำนาจสู่ตอนใต้บริเวณพม่า และสิบสองปันนา ฉะนั้น จีนจึงได้ส่งทูตเข้ามาเป็นมิตรกับสุโขทัย ในระยะเวลาเดียวกัน แว่นแคว้นอาณาจักรบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตอนล่างก็ได้มีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจีนด้วยเช่นกัน ตามที่ปรากฏในเอกสารจีนที่กล่าวถึง "อาณาจักร หลอหู" ซึ่งน่าจะหมายถึง ละโว้ (ลพบุรี)^๕ อย่างไรก็ตาม การเจริญความสัมพันธ์ไมตรีในช่วงนี้ ยังไม่ได้ ปรากฏเป็นรูปแบบของระบบบรรณาการอย่างจริงจัง

ต่อมาจีนได้มีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีทางการค้าด้วยระบบบรรณาการอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา รัชสมัยพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ที่ได้มีการส่งบรรณาการไปยังเมืองจีน^๖ โดยพระมหากษัตริย์อยุธยาจะนำ ส่งพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปยังพระเจ้ากรุงจีน ครั้นพระเจ้ากรุงจีนรับไมตรี ก็จะทรง อนุเคราะห์ช่วยเหลือการค้าของอยุธยาเป็นพิเศษ ดังนั้น การค้าระหว่างอยุธยากับจีนจึงเพิ่มขึ้นอย่าง รวดเร็วด้วยผลประโยชน์อันมากมายที่อยุธยาได้รับ จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ การค้าระหว่างสยามกับจีนได้หยุดชะงักไป พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้า กับจีนอีกครั้ง เมื่อล่วงเลยมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์สยามยังคงไว้ซึ่งการค้าแบบบรรณาการ กับจีน ทั้งนี้การค้ากับจีนจะเพิ่มมากขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับราชอาณาจักรสยามได้มีการเจริญสัมพันธ์ไมตรี แบบระบบบรรณาการ เนื่องจากจีนเป็นอาณาจักรใหญ่ที่มีความร่ำรวยทางเศรษฐกิจ และเป็นแหล่งการ รับซื้อสินค้ารายใหญ่จากอาณาจักรอื่นๆ^๗ ซึ่งสืบแสง พรหมบุญได้ทำการศึกษาและกล่าวถึงเรื่องระบบ บรรณาการที่มักแฝงไว้ด้วยผลประโยชน์ทางการค้า ไว้ว่า

“...การได้รับอนุญาตให้ค้าขายโดยตรงกับจีนภายหลังถวายเครื่องบรรณาการเป็น สิ่งที่ดึงดูดจิตใจ (ประเทศทั้งหลาย) อย่างมาก เราสามารถกล่าวได้อย่างมั่นใจว่า ในคณะทูตส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าร่วมอยู่ในคณะด้วยเสมอ ซึ่งพวกพ่อค้าเหล่านี้มีจุด ประสงค์สำคัญที่จะแสวงหาสิทธิพิเศษต่างๆ ทางด้านการค้า...”

นอกจากนี้ จีนได้วางหลักเกณฑ์ระเบียบในการติดต่อการค้าของชาติต่างๆ โดยได้ระบุถึงวิธีการ ดำเนินการค้าบรรณาการที่สยามได้ใช้แฝงผลประโยชน์ไว้ด้วย กล่าวคือ

“...การค้าที่ฝากไปกับคณะทูตที่นำเครื่องราชบรรณาการไปส่ง พวกทูตเหล่านี้ ได้รับ การอนุญาตให้สามารถทำการค้าในจีนได้ การซื้อขายนั้นต้องกระทำที่ท่าเรือหรือ

^๕ สืบแสง พรหมบุญ, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๒๖.

^๖ สืบแสง พรหมบุญ, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๖๑.

^๗ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "ภาคผนวก ข" ใน *ประวัติศาสตร์ไทย ๑ หน่วยที่ ๑-๘*, นนทบุรี : โรงพิมพ์สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๐, หน้า ๑๒๕.

สถานที่ที่รัฐบาลจีนจะกำหนดไว้ สินค้าที่ไปกับเรือราชทูตนี้ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าและ
ขาออก..."^๑

ส่วนการค้าที่ดำเนินการโดยตรงของพ่อค้าเอกชน การค้าประเภทนี้ ในระยะหลังจะทำที่เมือง
กวางตุ้งเพียงแห่งเดียว และมีข้อบังคับห้ามรับคนจีนเดินทางไปกับสินค้า ไม่ว่าในฐานะของผู้โดยสารหรือ
กะลาสีเรือ

เมื่อพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของแคว้นแคว้นต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับระบบบรรณาการ
แล้ว พบว่า บรรดาแคว้นแคว้นที่มีการส่งเครื่องบรรณาการกับจีนนั้น สามารถแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่
คือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่จีนสามารถขยายอิทธิพลทั้งการเมืองและวัฒนธรรมสู่ดินแดนเหล่านั้นได้เป็น
ครั้งคราว ได้แก่ เกาหลี หมู่เกาะบางเกาะของญี่ปุ่น เวียดนาม เป็นต้น อีกกลุ่มหนึ่ง คือ แคว้นแคว้น
อาณาจักรที่อยู่ห่างไกลออกไปจากจีน สะท้อนให้เห็นว่าการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจีนนั้นก็เพียงเรื่อง
ทางการค้าเท่านั้น เช่น สยาม หัวเมืองมลายู และเมืองในหมู่เกาะอินโดนีเซีย เป็นต้น^๒

การค้าเนงานทางทูตไทยเพื่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจีน

ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมา การค้าเนงานทางทูตกับจีนโดยฝ่ายสยามนั้น เป็นหน้าที่ของกรมท่าซ้าย
ซึ่งโดยส่วนมากแล้วจะเป็นกลุ่มขุนนางชาวจีน หรือผู้ที่สืบเชื้อสายจากคนจีน โดยตำแหน่งสูงสุดของ
ขุนนางที่ทำหน้าที่ดูแลการค้าทางทิศตะวันออก คือ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี นอกจากนี้มีขุนนางตำแหน่ง
ชั้นรองลงไป

ตามธรรมเนียมทูตไทย เพื่อเป็นการให้เกียรติจักรพรรดิจีน การอัญเชิญพระราชสาส์นจะมีการ
หามบุษบกที่รับพระราชสาส์นที่ทำมาจากทองคำ ประโคมด้วยขบวนคนตรี แต่พอถึงเมืองจีนแล้ว คณะทูต
ต้องรอรอยู่ที่กวางตุ้ง แล้วส่งพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการ โดยส่วนใหญ่ จะเป็นของป่า ไปยัง
กรุงปักกิ่ง เมื่อจักรพรรดิทรงอนุญาต คณะทูตจึงสามารถเดินทางออกจากกวางตุ้งได้ ซึ่งการเดินทางจาก
กวางตุ้งไปถึงปักกิ่งนั้น กล่าวโดยประมาณ ๓ เดือนกับอีก ๑๕ วัน เมื่อคณะทูตถึงปักกิ่ง พระเจ้ากรุง
ปักกิ่ง ก็จะเสด็จมารับพระราชสาส์นจากคณะทูตไทย โดยคณะราชทูตต้องคุกเข่า จากนั้น พระเจ้ากรุง
ปักกิ่งก็จะทรงพระราชทานหองตั้งพระมหากษัตริย์ไทยเป็นก้องจีน โดยคำว่า "หอง" เปรียบเสมือนว่า
สัญญาบัตรทั้งหัวเมืองทั้งหลาย นั้นหมายความว่ายอมรับเป็นเมืองขึ้น^๓

^๑ อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศไทย" ใน *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย
จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗, หน้า ๑๔๖.

^๒ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๒๔.

^๓ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, *สัมพันธ์ภาพไทย-จีน*, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๑, หน้า
๑๘๘.

การเปลี่ยนนโยบายการค้าระหว่างสยามกับจีน

ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ถือได้ว่าเป็นช่วงที่สยามมีการทำการค้ากับต่างประเทศทั้งตะวันตกและตะวันออก ซึ่งการติดต่อกับค้าขายกับต่างชาติ ทำให้กลุ่มผู้ปกครองสยามได้มีโอกาสได้รับข่าวสารความเป็นไปของเพื่อนบ้านใกล้เคียง ตลอดจนเทคโนโลยี ความศรัทธาของตะวันตกเพิ่มมากขึ้นด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงคุ้นเคยและติดต่อกับชาวต่างประเทศ ทำให้พระองค์ทรงสนพระทัยในองค์ความรู้ต่างๆ ทางตะวันตก นอกจากนี้ ข่าวสารบ้านเมืองของประเทศเพื่อนบ้านที่ต่างตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษและฝรั่งเศส ต่อบ้านเมืองบริเวณคาบสมุทรอินโดจีน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชนชั้นนำสยามผู้มีวิสัยทัศน์ในการปรับปรุงและปฏิรูปภายในประเทศอย่างกว้างขวาง

องค์ความรู้แบบตะวันตกเป็นประเด็นสาระสำคัญที่ทำให้ผู้ปกครองต้องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเทียบเท่ากับอารยประเทศ สิ่งนี้เองที่ถือว่าเป็นปัจจัยทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสยามเริ่มเปลี่ยนแปลง รวมทั้งปัญหาการคุกคามของชาติตะวันตกในจีน ทำให้ผลประโยชน์ของสยามจากระบบบรรณาการจีนก็เสื่อมลง และยังสะท้อนให้เห็นว่า ระบบเศรษฐกิจของจีนเสื่อมลงพร้อมกับอำนาจทางการเมือง

นี่เป็นสาเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงนโยบายความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามกับจีน ภายหลังจากการเดินทางของคณะทูตสยามไปจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้แสดงให้เห็นถึง ปัจจัยแห่งการยุติความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับจีน ดังนี้

๑. ปัญหาเรื่อง ความเสมอภาคแห่งอำนาจอธิปไตย จากคำให้การของทูตที่เดินทางไปจีน พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้กล่าวถึง การเข้าเฝ้าของราชทูตต่างๆ ในราชสำนักจีนว่า การรับทูตในหมู่ประเทศใกล้เคียงรวมทั้งสยามที่ได้รับการเข้าเฝ้าพร้อมกันบริเวณลานข้างนอก ดังนี้

“...ขณะนั้นท่านหลิปูตาดังเสนาบดีผู้ว่าราชการต่างประเทศซึ่งนำทูตทั้ง ๖ นั้น หลิปูตาดังถูกเข้าลงถวายบังคมสามครั้ง จึงพูดว่า ทูตานุทูตทั้ง ๖ เมืองมาคอยเฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ที่นี่ ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงปักกิ่งรับสั่งให้สารณีย์หยุดรณพระที่นั่งตรงหน้าทูตจึงตรัสว่า เราเห็นทูตทั้ง ๖ เมืองนี้ (รวมสยาม) เหมือนเราได้เห็นพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๖ เมืองเหมือนกัน...”^{๑๐}

เป็นการแสดงให้เห็นว่า ธรรมเนียมการปฏิบัติของทูตตามระเบียบของจีน ในขณะเดียวกัน ทรรศนะของผู้นำจีนมองฐานะของสยามนั้นเป็นเมืองขึ้นของจีนหรือด้อยกว่า นอกจากนี้ คณะทูตสยามได้บอกเล่าถึงธรรมเนียมปฏิบัติทางการทูตของจีนก็ไม่ได้ให้ความเท่าเทียมกัน ดังตัวอย่างที่ราชทูตได้บันทึก

^{๑๐} www.gissad.net/manuscripts.files//mssiv, หน้า ๘๑-๘๒ วันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๒.

ตอนหนึ่งซึ่งข้อสรุปว่า ทางจีนได้แจ้งว่า มีคณะทูตจากฝรั่งเศสกำลังเดินทางมาเข้าเฝ้าจักรพรรดิ และ จักรพรรดิทรงต้องการให้ราชทูตไทยรวมทูตอื่นๆ มาเฝ้าด้วย ซึ่งทำให้สยามทราบว่ามีฝรั่งเศสได้รับการปฏิบัติที่ดีกว่า คือ การเข้าเฝ้าภายในพระมหาปราสาท ต่างกับราชทูตเมืองอื่นๆ เข้าเฝ้าบริเวณลาน ด้านนอก ในมหาปราสาทราชมนเฑียรนั้นเฝ้าได้แต่ทูตใหญ่ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศสเท่านั้น^{๙๙}

ในเวลาต่อมา จากประกาศของรัชกาลที่ ๔ ได้มีการกล่าวนำเสนอเปรียบเทียบถึงความสัมพันธ์ ระหว่างเมืองต่างๆ ที่บริเวณโดยรอบกับสยาม ไม่ว่าจะเป็ พม่า ลาว เขมร ในการเอ่ยพระอิสริยยศ ของเจ้าผู้ครองแคว้นที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้ว่า พระมหากษัตริย์สยามทรงให้เกียรติแก่เจ้าผู้ครอง แคว้นใกล้เคียง ให้มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ดังนี้

“...ตามเหตุการณ์ที่เป็นไปโดยเวลาควรกับเหตุ นั้นๆ คือว่า แต่เดิมเมื่อครั้ง หลวงพระบางยังเป็นเอกราชธานีใหญ่ในเวลาโน้นนั้น หรือเมืองล้านช้าง คือเวียงจันทน์ก็เป็นเอกราชใหญ่ในทิศเหนือตะวันออกอีกตำบลหนึ่ง เมื่อกำโพชา คือเมืองเขมรก็เป็นเอกราชใหญ่ตำบลหนึ่งข้างทิศใต้ เมืองหงสาวดีก็เป็นเอกราชใหญ่ มีอาณาจักรกว้างขวางอำนาจมากในเวลานั้นก็เมื่อในเวลานั้นมีเรื่องเกิดเหตุกับเมือง ทั้ง ๔ นั้นเป็นครั้งคราว ถึงว่าพระราชสาส์นของไทยกับเมืองทั้ง ๔ นั้น ได้ใช้ไปมา ถึงกันก็มีอยู่ปรากฏอยู่เป็นหลายครั้งหลายคราว ในการไมตรีบ้าง การศึกสงคราม บ้างตามเวลา สำเนาพระราชสาส์นเก่าที่เหลือมากมีอยู่บ้าง ก็เป็นจดหมายใจความไว้ในพระราชพงศาวดารมีบ้างเล็กน้อย จะเอาแน่แท้ชัดว่าเป็นฉบับเดิมไม่ได้ แต่ใจความ ในจดหมายเหตุ นั้น พระราชสาส์นที่ไปมาถึงกันกับเมืองหงสาวดี โวหารทั้ง ๒ ฝ่าย ใช้ว่า พี่ท่านน้องท่านตามข้างไหนชนมายุมากแลชนมายน้อย แต่ยศศักดิ์ก็คงสืบแดง เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสมอกันทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่มีความหมิ่นประมาทกัน...”^{๑๐๐}

๒. ปัญหาเรื่อง ความไม่เข้าใจในเรื่องวัฒนธรรมแบบระบบบรรณาการของจีนและภาษาจีน รัชกาลที่ ๔ ทรงวิเคราะห์และวิพากษ์ถึงระบบการค้าแบบบรรณาการของจีนนั้น เป็นไปในลักษณะเชิง ผลประโยชน์ทางการค้า ไม่ใช่ในความหมายนัยเป็นเมืองขึ้นที่ต้องส่งบรรณาการให้จีน ทั้งนี้ สยามไม่มี อาณาเขตทางพื้นที่ที่ติดต่อกับจีน รวมทั้งสยามก็ไร้ข้อบกพร่องเรื่องการค้ากับจีน^{๑๐๑} ฉะนั้น การคิดต่อการค้าแบบระบบบรรณาการกับจีนจึงเป็นไปด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งผู้นำใน

^{๙๙} www.gissad.net/manuscripts.files//mssiv, หน้า ๘๘ วันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๒.

^{๑๐๐} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๑๑ เล่ม ๒, ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมเจ้าชัชชนก กฤดากร ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑, หน้า ๓๕๒-๓๕๖.

^{๑๐๑} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๐๒.

อดีตต่างไม่ให้ความสนใจในแก่นความคิดของระบบบรรณาการของจีน นอกจากนี้ ภาษาจีนไม่ใช่เป็นภาษาที่เข้าใจหรือสนใจที่จะเรียนรู้ในหมู่คนไทย ดังนั้น การคิดต่อการค้ากับคนจีน ยังจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยคนจีน ความที่ปรากฏว่า "...คันเหคุใหญ่เพราะว่าหนังสือจีนรึยากที่สุด ไม่เหมือนหนังสือไทยและหนังสือต่างประเทศทั้งหลายพอจะรู้ได้บ้าง ก็ไทยแท้มีใช้บุตรจีนรึหนังสือจีนก็ไม่มี..."^{๙๕}

๓. ปัญหาเรื่อง ความซื่อสัตย์ของข้าราชการกรมท่าซ้าย เนื่องด้วยการคิดต่อค้าขายกับต่างประเทศ สยามได้มีหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการค้าทางตะวันออก คือ กรมท่าซ้าย ซึ่งโดยส่วนมากแล้วจะเป็นขุนนางชาวจีนที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร หรือลูกหลานของชาวจีนที่มารับราชการในหน่วยงานกรมท่าซ้าย บางครั้งการทำงานของกลุ่มคนเหล่านี้ ที่เน้นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนบุคคลก่อให้เกิดความเข้าใจผิดโดยการปรับเปลี่ยนสาระที่ปรากฏในสาส์น ทำให้ให้เกิดความเสื่อมเสียในพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์กรุงสยาม ดังคำกล่าวที่ว่า

"...ทั้งพระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดี จึงยอมให้จีนพวกนั้น แต่งพระราชสาส์นหนังสือจีน...ให้ล่ามจีนพวกนั้นแต่งตามฉบับสำเนาในพระราชสาส์นซึ่งเป็นอักษรไทยและความไทย ฝ่ายพวกจีนนั้นก็แต่งยกย้ายเสียใหม่ตามชอบใจตัว ไม่ให้ไทยทราบด้วย ครั้นแต่งเป็นหนังสือจีน ก็กลับความเสียเป็นอย่างอื่น เขียนใจความว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามลุกขึ้นยืนกุยไปถึงพระเจ้ากรุงปักกิ่งแลขอถวายเมืองเป็นเมืองก้อง ๓ ปี ครั้งหนึ่ง พอพึ่งพระบารมีพระเจ้ากรุงปักกิ่งซึ่งเป็นเอกอุดมยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงทั่วโลก จะขอให้พระเจ้ากรุงปักกิ่งทรงพระมหากรุณาธิคุณอนุญาตให้สำเนาไทยของพระเจ้าแผ่นดินไทย ได้ไปมาค้าขายที่เมืองจีนเหมือนได้โปรดให้ซื้อสิ่งของบนสวรรค์มาใช้ในเมืองไทยไกลทะเลกันดารนั้นเกิด..."^{๙๖}

ในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอธิบายความหมายของคำกริยาที่พูดต้องฟังปฏิบัติเวลาที่ส่งเครื่องบรรณาการแก่จักรพรรดิจีน โดยมีคำว่า "กุย" กับคำว่า "ก้อง" ทั้งนี้ "กุย" นั้นแปลว่า ถวายบังคับหรือค้ำบ และคำว่า "ก้อง" นั้นแปลว่า เมืองขึ้นในบังค้ำ^{๙๗} ซึ่งกล่าวในพระราชสาส์นที่ล่ามจีนมีความหมายโดยรวมว่า สยามขอสวามิภักดิ์เป็นเมืองขึ้นของจีน ทั้งที่ตามหลักความจริงแล้วสยามไม่เคยเป็นเมืองที่อยู่ใต้อาณัติของจีนมาก่อนเลย

^{๙๕} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เฟิงอ้าง, หน้า ๒๐๑.

^{๙๖} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เฟิงอ้าง, หน้า ๑๘๘ - ๒๐๑.

^{๙๗} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เฟิงอ้าง, หน้า ๑๓๒.

๕. ปัญหาเรื่อง ความไม่สงบในบ้านเมืองของจีน เป็นผลมาจากการรุกรานของพวกคะฉวนตง และการเกิดกบฏไท่เผิงในจีนระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘๒-๒๑๘๕^{๙๑} ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของพระอินทร-มนตรี (แอม) ที่ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวว่า สภาพบ้านเมืองของจีนในขณะนั้นมีความสับสนวุ่นวาย การเดินทางของราชทูตก็ประสบกับความยากลำบาก และในการเดินทางก็เป็นอันตราย ถือว่าเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. ๒๑๘๕ กล่าวคือ หลังจากกลุ่มราชทูตเสรีจีนเดินทางเข้าเฝ้าจักรพรรดิจีนแล้ว ได้เดินทางกลับที่กวางตุ้ง แต่ได้ถูกกลุ่มกองโจรทำการปล้นสะดมไป^{๙๒} สะท้อนให้เห็นว่า การค้าแบบระบบบรรณาการไม่สะดวกดังเดิมแล้ว

๕. การค้าในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเจริญมากขึ้น สยามไม่ทำการค้ากับจีนเพียงแห่งเดียว การค้ากับบรรดาเมืองอาณานิคมของอังกฤษ อย่างเช่น ปีนัง สิงคโปร์ โดยเฉพาะหลังจากที่อังกฤษได้สถาปนาสิงคโปร์ใน พ.ศ. ๒๑๖๒^{๙๓} ส่งผลให้ไทยมีการผลิตสินค้าส่งออกไปขาย ซึ่งต่อมาสิงคโปร์ เป็นตลาดที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

สินค้าส่งออกของไทยเปรียบเทียบระหว่างจีนกับสิงคโปร์ ในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๔^{๙๐}

สินค้าออกของไทยไปจีน ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘๔-๒๑๘๖	สินค้าออกของไทยไปสิงคโปร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๑-๒๑๘๑
ข้าว	ข้าว
น้ำตาล	น้ำตาล
ไม้มะเกลือ	ไม้มะเกลือ

จากตารางการเปรียบเทียบ พบว่า สินค้าส่งออกของสยามที่ส่งไปทำการค้ากับสิงคโปร์และจีนนั้น แทบไม่มีความแตกต่างกันเลย ดังนั้น การดำเนินการค้าด้วยระบบบรรณาการกับจีน ซึ่งจีนไม่อยู่ในภาวะของความสงบเรียบร้อยนั้น ทำให้สยามมีโอกาสในการติดต่อกับดินแดนอื่นๆ แทนจีน และดินแดนเหล่านั้นได้กลายมาเป็นตลาดใหม่ของสยาม

^{๙๑} ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, *มนุษย์กับอารยธรรม*, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๒, หน้า ๑๘๗.

^{๙๒} www.gissad.net/manuscripts.files/mssiv, วันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๕๒.

^{๙๓} อติศร หมวกพิมาย, *กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๑๑๐-๒๑๘๘*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๑, หน้า ๑๒๕.

^{๙๔} อติศร หมวกพิมาย, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๒๕.

๖. สยามมีการเปิดรับความสัมพันธ์ไมตรีกับชาติตะวันตกเป็นอย่างมาก หลังจากการทำการค้ากับบรรดาเมืองอาณานิคมของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ ทำให้กลุ่มพ่อค้าต่างประเทศเร่ร่อนเข้าให้รัฐบาลอังกฤษทำการแก้ไขสนธิสัญญากับสยามซึ่งนำไปสู่การทำสนธิสัญญาการค้าเบาว์ริงใน พ.ศ. ๒๓๘๘ สถานการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า สยามสามารถที่จะเรียนรู้และปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาวะบ้านเมืองในขณะนั้น ส่วนดินแดนเพื่อนบ้านโดยรอบต่างได้รับภัยจากลัทธิการค้าอาณานิคม

จากบทประกาศเรื่อง ราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๔๑๑^{๖๓} ทำให้เราทราบได้ว่าการค้าแบบบรรณาการกับจีนนั้น ได้เริ่มยุติลงในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยรัชกาลที่ ๔ ทรงเรียกประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญและเสนาบดี ผลการประชุมในทัศนคติของรัชกาลที่ ๔ แสดงว่า ทรงตระหนักถึงฐานะอันไม่เท่าเทียมกันระหว่างจีนกับสยามในการติดต่อการค้าภายใต้ระบบบรรณาการ ประกอบกับในเวลานั้นการค้าระหว่างสยามกับจีนก็ไม่มีผลกำไรคงเดิมแล้ว การประชุมมุ่งที่จะให้มีการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตในระดับที่เท่าเทียมกัน^{๖๔} โดยในที่ประชุมได้เสนอแนะไว้เพื่อรักษาความสัมพันธ์ไมตรีไว้เบื้องต้น และถ่วงเวลาการส่งบรรณาการกับจีนตามกำหนด นอกจากนี้ยังเป็นการป้องกันการต่อต้านของพ่อค้าจีนในสยาม หากรัฐบาลสยามยุติความสัมพันธ์กับจีนโดยฉับพลัน

ดังนั้นแนวทางของสยามที่ใช้ในการอ้างไม่ส่งบรรณาการสู่จีนที่นำไปสู่การยกเลิกระบบความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสยาม ได้แก่ - ความไม่สงบเรียบร้อยทางบ้านเมืองภายในประเทศจีน การนำเสนอเนื้อความในสาส์นราชทูตอย่างตรงไปตรงมาในสถานะของการมีอธิปไตยที่เท่าเทียมกัน การเลือกขึ้นเมืองท่าชายฝั่งของจีนตามความต้องการของสยาม ซึ่งล้วนเป็นการแสดงจุดยืนของรัฐบาลสยามในการดำเนินนโยบายด้วยความเท่าเทียมกัน^{๖๕}

ต่อมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางราชสำนักจีนได้ส่งสาส์นมาเตือนให้ส่งทูตไปจีนใน พ.ศ. ๒๔๑๘ ซึ่งรัชกาลที่ ๔ ได้ประชุมขอความคิดเห็นคณะขุนนางจำนวน ๑๕ คน ในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ไมตรีด้วยระบบบรรณาการระหว่างสยามกับจีน ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

การลงมติเสนอความเห็นการจิมก้องเมืองจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐^{๖๔}

ผู้สนับสนุน	ผู้คัดค้าน	ผู้เสนอให้รอคู่สถานการณ์
๔	๖	๕

^{๖๓} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, อ้างแล้ว, หน้า ๓๑๘-๓๑๖.

^{๖๔} สืบแสง พรหมบุญ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๕.

^{๖๕} สืบแสง พรหมบุญ, เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๕๕.

^{๖๖} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๐.

ผลในที่ประชุมขณะนั้น คำขอร้องของขุนนางทั้ง ๖ เสียง ได้เสนอมติไม่เจริญสัมพันธกับจีนอีกต่อไป ซึ่งผลความคิดเห็นนี้ยังไม่สามารถเป็นเสียงข้างมากที่แท้จริงได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่ทรงคัดค้านพระทัย

ต่อมาทางการสยามได้ทำหนังสือตอบกับทางจีนที่ส่งหนังสือมาทวงเรื่องคณะทูตและบรรณาการ ซึ่งครั้งนี้สยามได้ขอให้คณะทูตขึ้นบกที่เมืองเทียนสินเพื่อเข้าเฝ้าจักรพรรดิจีน ซึ่งทางจีนก็ไม่ได้ยอมรับหรือตกลงตามข้อเสนอของสยาม ต่อมาราชสำนักจีนจึงส่งหนังสือมาใจความว่า

“...ขอให้ท่านนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาทรงทราบ แต่ข้าพเจ้าว่าจะต้องถือตามธรรมเนียมเก่า อย่าได้เปลี่ยนทางจิมก้องซึ่งจะสมกับพระเจ้าปักกิ่งที่พระทัยโอบอ้อมแก่ต่างประเทศ จะไม่เสียความดีของพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาที่ล่วงไปแล้วแต่ก่อนๆ พระองค์...”

ทางฝ่ายสยามขอขึ้นกรานที่จะขึ้นบกที่เมืองเทียนสินเช่นเดิมและต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดค้านพระทัยไม่ส่งคณะทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงจีนเหมือนอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยถือพระราชประเพณีปฏิบัติกัน จึงเป็นเหตุให้พิธีจิมก้องถูกยกเลิกไปใน พ.ศ. ๒๔๒๔^{๓๕} เป็นต้นมา

ถึงแม้ว่า ความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนได้ยุติลง แต่การค้ากับจีนโดยพ่อค้าเอกชนยังคงดำเนินต่อไป ดังปรากฏในตารางหน้าถัดไป

^{๓๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, *เพ็ญอวัจ*, หน้า ๒๔๑.

มูลค่าสินค้าส่งออกและนำเข้าของไทยต่อจีน ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๗๗^{๖๖}

พ.ศ. สินค้านำเข้า	จีน	มูลค่า (๑,๐๐๐ บาท)
๒๔๓๓	๒๘.๕	๒๖,๓๑๐
๒๔๔๓	๓๒.๑	๔๓,๓๘๐
๒๔๕๖	๑๗.๑	๘๐,๗๘๘
๒๔๖๘	๓๑.๔	๑๖๑,๒๔๔
๒๔๗๗	๑๒.๗	๑๐๑,๗๒๗
พ.ศ. สินค้าส่งออก		
๒๔๓๓	๕๒.๖	๓๒,๑๐๐
๒๔๔๓	๓๗.๖	๕๒,๐๐๐
๒๔๕๖	๓๒.๕	๑๑๕,๕๒๐
๒๔๖๘	๓๒.๘	๑๘๖,๕๘๑
๒๔๗๗	๒๖.๕	๑๗๒,๕๘๕

จากตารางจะพบว่า ภายหลังจากยุคความสัมพันธ์ทางการค้าด้วยระบบบรรณาการกับจีนแล้ว การค้าระหว่างจีนกับสยามยังคงอยู่แต่เป็นลักษณะการค้าเป็นการของภาคเอกชนแทน

นอกจากนี้ ภายหลังจากที่สยามได้ทำสนธิสัญญาการค้าเบาว์ริงกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๘๘ แล้ว เป็นผลให้ระบบเศรษฐกิจของสยามเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก โดยเป็นการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมเพื่อการค้ามากขึ้น ส่งผลให้สยามขาดแรงงานเพื่อการผลิตผลทางเกษตรกรรม ฉะนั้นแรงงานจีนที่อพยพเข้ามาในสยาม ช่วงเวลาที่บ้านเมืองจีนระส่ำระสายนั้น ได้มีส่วนสนับสนุนให้สยามมีผลิตผลทางการเกษตรมากยิ่งขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม การอพยพเข้ามาของคนจีน ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของคนจีนเป็นสมาคมลับที่เรียกว่า อั้งยี่ หรือ ตัวเหี้ย มากขึ้น ซึ่งบางครั้งได้นำไปสู่การปราบปรามอย่างรุนแรง

นอกจากนี้ จากสนธิสัญญาการค้าที่สยามจัดทำกับชาติตะวันตกต่าง ๆ ทำให้ชาวจีนสมัครใจขึ้นทะเบียนเป็นคนในบังคับของชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส และอื่นๆ ทำให้ศาลไทยไม่สามารถเอาความผิดกับคนจีนกลุ่มนี้ได้ รวมถึงการเกิดปฏิวัติในจีน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปกับจีนมีความขัดแย้งกัน^{๖๗} และรัฐบาลได้ใช้พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. ๒๔๗๐ เพื่อควบคุมจำนวนคนจีนอพยพ^{๖๘}

^{๖๖} Akira Suehiro, *Capital Accumulation in Thailand*, Tokyo: Southeast Asian Studies Centre, 1989 p. 5, อ้างใน *ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๒*, นนทบุรี : โรงพิมพ์สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๑๐, หน้า ๗.

^{๖๗} วิไลเลขา ถาวรอนสาร และคณะ, *พื้นฐานอารยธรรมไทย*, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง ๒๕๑๘, หน้า ๒๒๕.

^{๖๘} ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๐.

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมจีนก็ยังได้รับความนิยมในหมู่คนสยาม จากรูปแบบขององค์ความรู้ และศิลปะของจีนที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งขอกล่าวโดยสรุป ภาพรวม ดังนี้

งานวรรณกรรมจีนได้รับความนิยม และมีการแปลวรรณกรรมจีนออกเป็นภาษาไทย ตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ ๑ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ จำนวนผลงานการแปลมีถึง ๑๒ เรื่อง ได้แก่ ไซ่จิ้น ตังจิ้น นำช้อง ชุยถิง นำบักช้อง หงอไค่ บิวฮวยเหลา โหวงไฮ้วเพงไซ โหวงไฮ้วเพงนำ ซวยงัก ช้องกั้ง เม่งเนี่ยว ซึ่งในเวลาต่อมาจะเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ อาทิ โคเก็ก ช่วยถิง เสापัก ชิวยินก้วยเจงคัง ชิงเตงเจงไซ เองเลียดค้วน อิงกั้งหน้า ไค้อั้งเผ่า เซียงฮั้งเผ่า เปี้ยหนิวอิดช้อ เม่งมาคเฮงอ้อ ไซ้อิว เปาเล่ง ดูกงฮัน และลดลงในสมัยรัชกาลที่ ๖ ดังจะพบว่ามีเพียง ๔ เรื่อง ได้แก่ เซงเฉียว ง่วนเฉียว บูเช็กเทียน โหวงไฮ้วเพ็งบัก^{๖๘}

การเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจีน รายได้ส่วนหนึ่งที่ได้รับมานั้น ได้นำไปทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทั้งการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ และสร้างงานสถาปัตยกรรมที่มีการผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะจีน ไม่ว่าจะเป็นงานประติมากรรม ได้แก่ จำพวกยักษ์ เจดีย์ ณะ^{๖๙} หรืองานสถาปัตยกรรม ได้แก่ การสร้าง พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ ในพระราชวังบางปะอิน^{๗๐}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น สามารถเป็นเครื่องสะท้อนได้ว่า ถึงแม้ว่า ความเจริญสัมพันธ์ไมตรี ระหว่างสยามกับจีนที่สิ้นสุดใน พ.ศ. ๒๔๒๔ แต่สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไม่ว่า จะเป็นการค้า วรรณกรรมและศิลปะจีนก็ยังคงหลงไหลเรื่อยมา

^{๖๘} เปลื้อง ณ นคร, *ประวัติวรรณคดีไทย*, กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๕, หน้า ๒๒๑.

^{๖๙} วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ใน *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๕๘๔*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗, หน้า ๑๔๑.

^{๗๐} ไพฑูรย์ พงศะบุตร และวิลาสพงศ์ พงศะบุตร, *คู่มือการอบรมมัคคุเทศก์*, กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การศึกษาต่อเนื่อง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๒๑๑.

กระแสโลกาภิวัตน์ จักรวรรดินิยมการค้าเสรี และผลที่มีต่อสยาม พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๘๐ (ค.ศ. ๑๘๕๕-๑๙๓๗)

ดร.อัมมาร์ สยามวาลา*
สุนทรี อาสะวนัย**

"กระแสโลกาภิวัตน์" ที่เพิ่งได้รับการบัญญัติศัพท์ และที่เป็นที่กล่าวขานกันอย่างมากในระยะสองสามทศวรรษที่ผ่านมา หาได้เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สองไม่ สิ่งซึ่งสังคมโลกประสบอยู่ขณะนี้ เป็นโลกาภิวัตน์คลื่นที่สอง โลกาภิวัตน์คลื่นแรกเกิดขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

กำเนิดของกระแสโลกาภิวัตน์คลื่นแรก เป็นผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งอาศัยพลังไอน้ำเป็นตัวจักรสำคัญ โดยเฉพาะในด้านการขนส่งทางเรือ และการพัฒนาเครือข่ายรถไฟในการขนส่งทางบก วิทยาการเหล่านี้มีผลทำให้ค่าขนส่งสินค้าลดลงอย่างมาก การค้าระหว่างประเทศซึ่งแต่เดิมจำกัดอยู่เฉพาะสินค้าประเภทฟุ่มเฟือยได้ขยายไปถึงสินค้าอื่นๆ ได้แก่ สินค้าเกษตรกรรม สินค้าพื้นฐานอื่นๆ และสินค้าอุตสาหกรรม^๑

* ศาสตราจารย์ นักวิชาการเกียรติคุณ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

** นักวิจัยเชี่ยวชาญ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

^๑ Ammar Siamwala, "Globalization and Its Governance in Historical Perspective, with Special Reference to Mainland Southeast Asia" การสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๔๕ เรื่อง เติบโตความท้าทายจากกระแสโลกาภิวัตน์ จัดโดยมูลนิธิชัยพัฒนา และอื่นๆ ณ โรงแรมแอมบาสเคอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี, ๒๕๔๕, หน้า ๑.

๑. ลัทธิจักรวรรดินิยมกับการค้าเสรี (Imperialism of Free Trade)

พร้อมกันกับโลกาภิวัตน์คลื่นแรกในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ก็เป็นยุคของลัทธิจักรวรรดินิยม (Age of Imperialism) ด้วย^๑ เมื่อประเทศต่างๆ ในยุโรปตะวันตกได้แผ่อิทธิพลและอำนาจของตนออกไปทั่วโลก มีผลให้ดินแดนเกือบทั้งหมดในเอเชียและแอฟริกาตกเป็นเมืองขึ้นหรืออาณานิคมของยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ กรณีที่ไม่ได้เป็นอาณานิคมโดยตรงก็มีลักษณะที่เรียกว่า "กึ่งอาณานิคม" ผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้อังกฤษกลายเป็นชาติแรกที่มีบทบาทในฐานะผู้นำของลัทธิจักรวรรดินิยม ก่อนที่ชาติตะวันตกอื่นๆ จะมีบทบาทตามติดมาโดยลำดับ

ในอดีตการเข้ามาของชาติยุโรป โดยเฉพาะอังกฤษ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การค้าโดยเฉพาะการค้าเงินการพาณิชย์บริษัท บริติช อีสต์ อินเดีย คอมปานี การขยายตัวเข้ามาสู่ดินแดนที่มียุโรปจึงมีรากฐานอยู่ที่การค้า แม้ว่าการเข้าครอบครองดินแดนจะมีความสำคัญอยู่ด้วยก็ตาม แต่เป้าหมายของการขยายการค้า ก็เป็นเรื่องที่ฝรั่งจะให้ความสำคัญอย่างน้อยเท่าเทียมกันหรือมากกว่า^๒

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ คือประมาณตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๒๐ (หลังสงครามโปเลียนในยุโรป) ไปจนถึงทศวรรษ ๑๘๔๐ เป้าหมายทางเศรษฐกิจจะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก^๓ การขยายตัวออกไปทางทะเลของอังกฤษข้างต้นไม่ใช่การเดินทางครั้งแรกและไม่ใช่ครั้งแรกของการเผชิญหน้าของสองกรอบความคิดที่ต่อมารู้จักกันในนาม **ตะวันออก** และ **ตะวันตก** หากพิจารณาการเผชิญหน้าดังที่กล่าวมานี้ กระบวนการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาวะสมัยใหม่นั้นมาจากความคิดต่างๆ ในกรอบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น เรื่องความก้าวหน้า สังคมสมบูรณ์พูนสุขที่ปราศจากชนชั้น ตลอดจนการให้ความสำคัญกับเหตุผลหรือความเป็นเหตุเป็นผล สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ทำให้คริสต์ศาสนากลายเป็นศาสนาในทางโลกมากขึ้น (secularization)^๔

สำหรับจักรวรรดิอังกฤษการค้าเสรี ถือเป็นกลไกสำคัญอันหนึ่งที่จะทำให้โลกดีขึ้น ด้านหนึ่งจักรวรรดิอังกฤษ มีความปรารถนาที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของคนในโลกให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ ตัวอย่างเช่น อังกฤษมีนโยบายที่จะขจัดการค้าทาสให้หมดสิ้นไปจากโลก และพร้อมที่จะใช้กำลังของราชนาวีอังกฤษเพื่อบังคับประเทศอื่นๆ ให้เลิกการขนส่งทาส ผลประโยชน์ทางธุรกิจของอังกฤษจึงเป็นเพียงแค่นั้นในบรรดาเป้าหมายอื่นๆ อีกมากมาย แต่เป็นเป้าหมายที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่า ขณะที่อังกฤษ

^๑ John Gallagher and Ronald Robinson, "The Imperialism of Free Trade", *Economic History Review* 2nd Series, Vol. VI, No. I (1953) p. 143.

^๒ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, "‘เหลี่ยมมุม’ ของตัวต่อเลโก้ (Lego) : อำนาจท้องถิ่นกับจักรวรรดิ" เอกสารการสัมมนาวิชาการ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองศุภวาระ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร คลังชั้น กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๘, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

^๓ Martin Lynn, "British Policy, Trade, and Informal Empire in the Mid-Nineteenth Century" in *The Oxford History of the British Empire*, Vol. III The Nineteenth Century, 1999, p. 281, ในธเนศ เฟิงอ้าง.

^๔ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๕๘.

พร้อมที่จะใช้อำนาจกับประเทศอื่นๆ เพื่อกำจัดการค้าทาสจากแอฟริกา แต่อังกฤษก็พร้อมที่จะทำสงครามกับจีนเพื่อที่จะให้คนจีนเป็นทาสของมัน

แม้การค้าเสรีจะเป็นแนวคิดสำคัญที่มุ่งหวังให้โลกดีขึ้น แต่ก็มิได้หมายความว่าโลกที่ดีขึ้นนั้นจะมีได้เกิดขึ้นมาด้วยการใช้กำลังบังคับ จุคยีนของ ลอร์ด พาลเมอร์สตัน ผู้เป็นเจ้าของวาทะ This country has no permanent friends or permanent enemies: it only has permanent interests ผู้เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศของประเทศอังกฤษในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๓๐-๑๘๓๔, ๑๘๓๕-๑๘๓๖, ๑๘๓๖-๑๘๔๑ และดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๔๕-๑๘๔๘ และ ๑๘๔๘-๑๘๖๘ อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่อังกฤษเข้ามาทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับสยาม และแม้ว่าบุคคลผู้นี้มิได้เป็นผู้ที่มีอุดมคติตามแนวทางการค้าเสรี แต่เขาก็ตกอยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องการค้าเสรี เช่นเดียวกับผู้คนในยุคนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และด้วยการเป็นนักการเมืองเขาก็พร้อมที่จะเหยียบยบอคลื่นของการค้าเสรีไปด้วย นับตั้งแต่ทศวรรษ ๑๘๔๐ เป็นต้นมา การค้าเสรีถือเป็นตัวจักรกลสำคัญในการขับเคลื่อนจักรวรรดิอังกฤษ^๖

๖. กระแสโลกาภิวัตน์ และอิทธิพลที่มีต่อสยาม

สยามได้รับรู้ถึงกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามาในรูปของการค้า และการล่าอาณานิคมแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๓-๒๓๖๖/ค.ศ. ๑๘๑๐-๑๘๒๓) หากพิจารณาจากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ เราจะพบปรากฏการณ์ที่เรือกำปั่นค้าขายของพ่อค้าตะวันตก* เริ่มจากอังกฤษและอเมริกาได้เดินทางเข้ามาค้าขาย และพยายามติดต่อย่างใกล้ชิดกับราชสำนักสยาม ติดตามมาด้วยการที่ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษที่อินเดียคือ มาควิส เฮสติง เจ้าเมืองเบงกอล ได้ส่งเซอร์จอห์น ครอว์เฟิร์ด เป็นทูตเข้ามาขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าในปี พ.ศ. ๒๓๖๕/ค.ศ. ๑๘๒๒ จุดมุ่งหมายของอังกฤษในขณะนั้นก็คือ ต้องการขยายการค้าสินค้าสำคัญประเภทผ้าขนสัตว์ ผ้าทอผ้า และฝิ่น จากเบงกอล นำส่งเกตุว่าสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าอุตสาหกรรมอันเป็นผลพวงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมของอังกฤษที่เริ่มขึ้นแล้ว** รวมถึงสินค้าในรูปวัตถุคิพที่มาจากประเทศอาณานิคม สำหรับกรณีของฝิ่นจากอินเดียนั้นสยามถือว่า เป็นสินค้าต้องห้ามมิให้นำเข้า แต่ก็มีมีการลักลอบนำเข้าอย่างแพร่หลาย

^๖ John M. MacKenzie, "Empire and Metropolitan Cultures", in *The Oxford History of the British Empire, Vol. III The Nineteenth Century*, edited by Andrew Porter, Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 283, อ้างใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา, ๒๕๔๘, หน้า ๒๐๒.

* การค้าทางเรือของสยามตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ มิได้มีเฉพาะเรือสำเภาแบบจีนแต่ยังได้ใช้เรือใบแบบตะวันตกที่เรียกว่า *กำปั่น* หรือ *กำปั่นใบ* ดังปรากฏคำว่ากำปั่นในอักษรวาริธานศัพท์ของบริดเลย์ อธิบายว่า คือเรือใหญ่ของพวกแขก ฝรั่งเศส อังกฤษ วิลันดา (ดัตช์) ใช้ทางทะเลใหญ่ (บริดเลย์, ๒๕๑๔ : ๑๓)

** การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ ๑ เริ่มจากปี ค.ศ. ๑๗๘๐-๑๘๔๐ และการปฏิวัติครั้งที่ ๒ เริ่มจากปี ค.ศ. ๑๘๔๐-๑๘๘๕

หนังสือของผู้สำเร็จราชการของอังกฤษ ที่ส่งมายังผู้ปกครองสยาม ถือได้ว่าเป็นการส่งสัญญาณที่ชัดเจนถึงความต้องการแสวงหาอิทธิพลอำนาจ และรู้ทางการค้าในฐานะที่อังกฤษมีบทบาทสำคัญ คือเป็นประเทศผู้นำทางเศรษฐกิจที่มีอำนาจและอิทธิพลสูงสุดเหนือกว่าชาติตะวันตกอื่นๆ และที่สำคัญก็คือการอ้างฐานะความเป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือดินแดนต่างๆ ในเอเชียแล้วอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นลังกา จีน พม่า และอินเดีย ดังข้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ความว่า

“...เพราะอังกฤษ มีกำลังมากกว่าชาติฝรั่งทั้งปวงทางทะเล ตั้งแต่ลังกาไปจนถึงดินแดนเมืองจีน แต่แดนเมืองอังวะ ไปถึงทวีปอินเดีย คนประมาณโกฏิ สิบโกฏิ อยู่ในบังคับอังกฤษ อังกฤษหาต้องการที่จะคิดรบพุ่งเอาบ้านเมืองต่อไปไม่ และเมืองอื่นๆ นอกจากที่ขึ้น อังกฤษก็เป็นไมตรีรักใคร่กันทั้งนั้น แลลูกค้าอังกฤษไปมาค้าขายถึงกันเป็นไมตรีกันทั้ง ๒ ฝ่าย แลเมืองยุโรปนั้น เมืองขึ้นก็มากเหลือที่จะบังคับบัญชา จึงมอบอาณานิธิให้แก่เจ้าเมืองบังกลา (เบงกอล) เป็นใหญ่ในทวีปอินเดีย ถ้าอังกฤษกับกรุงเทพมหานคร เป็นไมตรีกันแล้วลูกค้าวาณิชย์ จะไปมาค้าขายเห็นจะเกิดประโยชน์มาก”^๑

หนังสือของผู้สำเร็จราชการที่อินเดีย ระบุถึงความต้องการที่จะเป็นไมตรีกับสยาม โดยไม่มีความประสงค์ที่จะเข้าครอบครอง แต่ยังไม่ทันได้ทำสัญญาก็เกิดความหวาดระแวงจากฝ่ายสยามเมื่อปรากฏว่าครอว์เฟิร์ด ได้ให้เจ้าหน้าที่ของคนไปสำรวจทำแผนที่หยั่งระดับน้ำคามาแม่น้ำและคลองใหญ่ทุกแห่ง ซึ่งมีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ หากอังกฤษจะนำเรือรบเข้ามาโจมตีสยาม และยังพุดจาเชิงคูหมิ่นสยามว่าไม่อยู่ในฐานะที่จะสู้รบกับใครได้ ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่า

“...เมืองไทย (สยาม) เล็กนิดเดียว จีนมากกว่าไทยสิบส่วน ถ้าจะตีเอาเมืองกำปั่นรบ ๒-๓ ลำก็จะได้ เอากระสุนเผาบ้านเรือนยิงเข้าไปก็จะไหม้หมด การะผิด (ครอว์เฟิร์ด) เข้าไปเผ้าเห็นทหารไทยที่นั่งกลาบาตร (พวกนั่งยามตามไฟ) อยู่เป็นกองๆ เด็กบ้างผู้ใหญ่บ้าง คนแก่บ้าง นั่งบ้างนอนอยู่บ้าง ปืนที่ถือศิลาปากนก ก็มีสนิมกินไม้ได้ขีดสี เลื้อยขาด กางเกงขาด เมืองไทยเหมือนคนเปลี่ยนผ้าอยู่ มีป้อมก็ไม่มีปืน ปืนที่มีก็มีแต่สนิมจะสู้รบใครได้”^๒

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒*, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕, หน้า ๑๔๕.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *เพ็ญอังก*.

รัชกาลที่ ๒ ทรงขัดเคืองว่า ครอบิ์เฟิร์ด ไม่ได้มาทำสัญญาโดยสุจริต นอกจากจะว่ากล่าวตีเยียนบ้านเมืองสยามแล้ว ยังมาหยั่งน้ำท่าแผนที่จะเป็นไมครกันได้อย่างไร สัญญาจึงมิได้ทำ แต่โปรดฯ ให้พระยาจุฬาราชมนตรี ทำเพียงหนังสืออนุญาตให้ลูกค้าอังกฤษเข้ามาค้าขายที่กรุงเทพฯ และสลุบก้าบ้านเข้ามาถึงให้บารุงซื้อขายแก่ลูกค้าโดยให้เรียกจังกอบภาษีตามธรรมเนียม

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าคณะของครอบิ์เฟิร์ดจะประสบความสำเร็จล้มเหลว อังกฤษก็ยังไม่ลดละความพยายาม โดยส่งคณะของเฮนรี เบอร์นี่ (เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๓) ซึ่งประสบความสำเร็จระดับหนึ่งสาเหตุเพราะระหว่างที่คณะของเบอร์นี่ยังอยู่ในประเทศไทย อังกฤษมีข้อพิพาทกับพม่าและทำสงครามกับพม่า และชนะสงครามได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ท่าทีของฝ่ายสยามเปลี่ยนแปลงไปในทางผ่อนปรน และสามารถมีข้อตกลงกับอังกฤษได้สำเร็จ แต่ประโยชน์ที่อังกฤษได้รับจากสัญญาเบอร์นี่ยังไม่เป็นที่พอใจของอังกฤษ หลังจากนั้น อังกฤษก็พยายามส่งคณะทูตเข้ามาอีก ได้แก่ คณะของเซอร์เจมส์ บรุก, และโจเซฟ บัลเลสเตีย แต่การเจรจา มิได้ก้าวหน้าไปเท่าใดนัก เซอร์จอห์น เบาว์ริง ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าคณะทูตชุดใหม่จากพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งอังกฤษ เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้กล่าวไว้ในหนังสือที่เขาเขียนภายหลัง คือ **The Kingdom and the People of Siam** ว่าการเจรจาทางการทูตระหว่างสยามกับอังกฤษและอเมริกา ไม่ก้าวหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นเพราะการกีดกันของขุนนางตระกูลขุนนาค^๑ คือ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระยาทั้งสองมีผลประโยชน์ในการการค้า และการเก็บภาษีอากรตามระบบเก่ามาก จึงไม่พอใจที่จะทำหนังสือสัญญาที่เป็นการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมโบราณ คำอธิบายนี้มีส่วนที่เป็นความจริงอยู่ แต่ก็มีใช้เหตุผลทั้งหมดที่ทำให้การทำสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษไม่ก้าวหน้า

ในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๓๘๖/ค.ศ. ๑๘๓๑-๑๘๔๐) แม้การทำสนธิสัญญานับใหม่กับประเทศอังกฤษ (สนธิสัญญาเบอร์นี่) และสนธิสัญญากับ เคมัน รอบิ์ตส จากประเทศสหรัฐอเมริกาจะมีผลทางการค้าที่จำกัด แต่สิ่งที่ปรากฏในสังคมสยามก็คือ ได้มีการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้าสู่สังคมสยามอย่างกว้างขวางโดยมิได้ถูกกีดกันไม่ว่าจะเป็นความก้าวหน้าทางด้านกาแพทย์ การศึกษา ศาสนา (คริสต์) และการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะบทบาทของชนชั้นนำรุ่นใหม่ที่มีความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ ความรู้ และเทคโนโลยีจากตะวันตก^๒ อาทิ บทบาทของ **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** เมื่อยังทรงผนวชเป็น

^๑ John Bowring, Sir, *The Kingdom and the People of Siam 2*, Kuala Lumpur: 1977, และดู เซอร์จอห์น เบาว์ริง *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม*, คำนำโดยเวคิต เค. ้วยอาจ, บรรณาธิการ : ชาลววิทย์ เกษศิริ และกันตিকা ศรีอุคม, นันทนา คันติเวสส; แปล, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๓, เล่ม ๒, หน้า ๑๘๘.

^๒ ดูรายละเอียดใน David K. Wyatt, "New Challenges to Old Authority" In *Search Of Southeast Asia A Modern History*, David J. Steinberg; edited, Kuala Lumpur Singapore: Oxford University Press, 1975, pp.113-114 และวิลเลียม ดาวรอนสาร, *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก*, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

วชิรญาณภิกขุ ได้ทรงเปิดโลกทัศน์ของพระองค์สู่โลกภายนอกผ่านการศึกษารัฐศาสตร์ ประเทศ วิทยาศาสตร์ และแนวคิดตะวันตก พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงศึกษากิจการทหารโดยจัดการฝึกหัดและจัดตั้งกองกำลังทหารแบบตะวันตกขึ้น กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงศึกษาทางการแพทย์ในฐานะที่ทรงกำกับราชการกรมหมอ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ศึกษาด้านการเดินเรือและการต่อเรือกำปั่นแบบตะวันตก ปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มที่สยามกำลังมีการปรับตัวเพื่อรับกระแสโลกาภิวัตน์ ในลักษณะที่ก้าวหน้ามากขึ้นกว่าเดิม ขณะเดียวกันพระราชดำริสเตือนสติของรัชกาลที่ ๓ ที่ดูเหมือนจะเป็นการเตือนชนชั้นนำรุ่นใหม่โดยทรงนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการที่ทรงเข้าพระทัยในกระแสโลกาภิวัตน์อย่างลึกซึ้ง และได้ทรงใช้ประสบการณ์ในยุคสมัยของพระองค์ที่มีต่อกระแสโลกาภิวัตน์นั่นเอง ในการเตือนสติได้อย่างคนที่รู้เท่าทันโลก พระราชดำริยังได้แสดงถึงความห่วงใยต่ออนาคตของบ้านเมืองในช่วงเวลาที่ทรงพระประชวรหนักในปี พ.ศ. ๒๓๘๑/ค.ศ. ๑๘๔๐ ดังนี้

“...การศึกษองครักษ์ช่างญวน ช่างพม่า เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ช่างพวกฝรั่งให้ระวังให้ต้อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสืบโตของเขาที่คิด ควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้หนีถือเลื่อมใสไปทีเดียว...”^{๕๕}

๓. การค้าเสรี กับสนธิสัญญาเบาว์ริง

ผลพวงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ ๑๘ ประการหนึ่งคือความสำเร็จของอังกฤษและชาติตะวันตกอื่นๆ ในการสร้างเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ที่สำคัญก็คือ เรือกลไฟ (steamboats) ซึ่งในตอนเริ่มต้นใช้ในแม่น้ำและชายฝั่งทะเลเป็นส่วนใหญ่ แต่ในเวลาต่อมาก็ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น เช่น การประดิษฐ์กังหัน และเครื่องจักรกลที่ซับซ้อน รวมถึงตัวเรือที่ทำด้วยเหล็กกล้า ทำให้สามารถสร้างเรือขนาดใหญ่แล่นข้ามมหาสมุทรได้ สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเดินเรือกลไฟข้ามทวีปหลังปี พ.ศ. ๒๓๘๑/ค.ศ. ๑๘๔๐ มีประสิทธิภาพมากขึ้น ต้นทุนที่ต่ำลงสะท้อนในอัตราค่าระวางที่ลดลงอย่างเห็นได้ชัด^{๕๖} การปฏิวัติการขนส่งได้มีผลต่อรูปแบบการค้าของโลก กล่าวคือ ก่อนการปฏิวัติการค้านานาชาติซึ่งเป็นการค้าทางไกลนั้นเป็นการค้าสินค้าฟุ่มเฟือย หรือสินค้าที่มีคุณภาพสูงที่สัมพันธ์กับน้ำหนักของสินค้า ส่วนสินค้าประเภทเทกอง (bulk commodities) ซึ่งมีปริมาณและน้ำหนักมาก แต่มีมูลค่าต่ำค้างเช่นกรณีของธัญพืช จะค้าขายกันในท้องถิ่นระหว่างประเทศที่อยู่ใกล้เคียงกัน อย่างเช่น สยามเคยส่งข้าวและน้ำตาลไปให้จีนก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง แต่หลังช่วงกลางของศตวรรษที่ ๑๘ การค้าทางไกลใน

^{๕๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔, พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๔, หน้า ๓๗๐.

^{๕๖} Jeffrey G. Williamson, "Land, Labor and Globalization in the Third World, 1870-1940" Journal of Economic History Vol. 62 (1) March, pp. 55-85, ใน Ammar, *Ibid*, p. 3.

สินค้าดังกล่าวกลายเป็นเรื่องปรกติ ส่วนแบ่งในสินค้าชั้นปฐมในการค้าของโลกทั้งหมดอยู่ระหว่าง ๓ ใน ๕ หรือ ๒ ใน ๓ เกิดรูปแบบของการค้าใหม่ที่เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าชั้นปฐม จากประเทศเกษตรกรรมสู่ประเทศอุตสาหกรรม

สำหรับกรณีของสยาม มีหลักฐานที่ปรากฏชัดเจนนอกจากเรือกำปั่นใบ (ใช้แรงลม) ซึ่งเป็นเรือของพ่อค้าตะวันตกที่ใช้กันอยู่อย่างแพร่หลาย เรือสินค้าที่เป็นเรือกลไฟซึ่งใช้เครื่องจักรไอน้ำ ได้เริ่มปรากฏตัวครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๘๗/ค.ศ. ๑๘๔๔ เรือกลไฟของอังกฤษชื่อ เอ็กเซเปรส ได้แล่นเข้ามายังแม่น้ำเจ้าพระยาที่กรุงเทพฯ ซึ่งทำความประหลาดใจให้กับชาวสยามจากเสียงหูก และเสียงของเครื่องยนต์ถือว่ามันเป็นเรือที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำลำแรกในแม่น้ำเจ้าพระยา^{๑๑} และเมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรือกลไฟที่เป็นเรือสินค้าก็ได้เข้ามายังสยามเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เปิดตลาดสยามให้มีการค้าได้อย่างเสรี ขณะที่ภายในของสยามเองความต้องการที่จะใช้เรือกลไฟก็ได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในหมู่ของชนชั้นนำ คือพระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูง การใช้เรือพระที่นั่งกลไฟในลักษณะของเรือรบคือ ตึกอาวสุ (ปืน) เป็นราชพาหนะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (วังหน้า) สะท้อนถึงความเป็นผู้นำที่ทันสมัย (modern) และความสามารถในการปรับใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อประโยชน์ในการเสริมสร้างและรักษาพระราชอำนาจ ในขณะที่เจ้านายบางท่านรวมถึงพ่อค้าชาวจีนก็เริ่มมีการใช้เรือกลไฟเพื่อประโยชน์ในทางการค้า^{๑๒}

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๑๑/ค.ศ. ๑๘๔๑-๑๘๖๘) ในฐานะกษัตริย์พระองค์ใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเคยใช้ชีวิตส่วนใหญ่นอกแควงของราชสำนักในฐานะของวชิรญาณภิกขุ ทำให้ทรงมีโอกาสผูกสัมพันธ์กับชาวตะวันตก เริ่มต้นจากมิชชันนารีชาวอเมริกัน อาทิ หมอบรัดเลย์ หมอแฮร์ส และศาสตราจารย์เจสซี แคลสเวลล์ และยังรวมถึงคนอื่นๆ อีก เช่น สังฆราชปาลเลอรัทซ์ ชาวฝรั่งเศส^{๑๓} ทำให้ทรงตระหนักถึงอิทธิพลอำนาจของชาติตะวันตกในกระแสโลกาภิวัตน์ที่มาในรูปของการค้าและการล่าอาณานิคม ตัวอย่างที่สามารถเห็นได้โดยไม่ยาก คือการที่อังกฤษทำสงครามและได้ชัยชนะเหนือจีนในสงครามฝิ่นปี พ.ศ. ๒๓๘๑/ค.ศ. ๑๘๔๐ และสงครามอังกฤษกับพม่าครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕/ค.ศ. ๑๘๔๒ ก็ได้

^{๑๑} G.E. Gerini, *Siam and Its Productions, Arts and Manufactures*, Bangkok: White Lotus 2000, p. 61.
^{๑๒} สุทธิ อาสะวีย์, "กระแสโลกาภิวัตน์และอิทธิพลที่มีต่อสยาม รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองศุภวาระ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘, หน้า ๓๐๕-๓๐๗.
^{๑๓} วิลเลียม แอล บรัดเลย์, *สยามแต่ปางก่อน*, ศรีเทพ แวหงษ์ และศรีลักษณ์ ส่งาเมือง; แปล, เอกสารวิชาการ หมายเลข ๕๘ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘, หน้า ๑๒-๑๕.

ผนวกเอาดินแดนพม่าตอนใต้ที่เหลืออยู่ รวมถึงผนวกบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดีเป็นของอังกฤษ ภายหลังจากสู้รบในช่วงสั้น ๆ^{๓๐} ฉะนั้นสยามจึงอยู่ในฐานะที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเตรียมความพร้อมในการเปิดการค้าสู่โลกภายนอก เมื่ออังกฤษได้เร่งรัดให้สยามพิจารณาข้อตกลงในสนธิสัญญาฉบับใหม่ ซึ่งเป็นสนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลแห่งพระนางเจ้าวิกตอเรีย กับรัฐบาลสยามโดยตรงแทนการตกลงกับตัวแทนจากรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย นั่นคือการส่งคณะทูตอันมี เซอร์จอห์น เบาว์ริง ข้าหลวงใหญ่ประจำฮ่องกง และจีนเป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มจากพระนางเจ้าวิกตอเรียมายังสยาม

การยินยอมเจรจาสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ. ๒๓๘๘/ค.ศ. ๑๘๔๕ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดถึงการเลือกใช้วิธีการประนีประนอมของราชสำนักสยาม ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามอย่างสิ้นเชิงกับราชสำนักของพม่า ราชสำนักพม่านอกจากจะไม่ยอมโอนอ่อนผ่อนตามแล้ว ยังไม่สามารถที่จะควบคุมสถานการณ์ในพม่าตอนใต้อันเป็นบริเวณที่พ่อค้าอังกฤษเข้าไปมีกิจกรรมในทางการค้า เริ่มต้นจากการมีข้อขัดแย้งเล็กน้อยๆ และเจ้าเมืองพะโค (Pegu) ได้กำหนดค่าปรับจำนวน ๑,๐๐๐ รูปี แก่กัปตันและลูกเรือของเรืออังกฤษ ๒ ลำ ซึ่งนำไปสู่การเกิดสงครามในปี พ.ศ. ๒๓๘๕/ค.ศ. ๑๘๔๒ ดังได้กล่าวแล้ว การปฏิบัติที่แตกต่างกันของอังกฤษต่อสยามและพม่า แสดงให้เห็นถึงลักษณะนโยบายในช่วงกลางศตวรรษที่ ๑๘ ที่แตกต่างกันเป็น ๒ แนวทาง^{๓๑} คือ นโยบายการค้าที่มาพร้อมกับการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการ (trade with informal control) ที่อังกฤษปฏิบัติต่อสยามกับนโยบายการค้าที่อังกฤษเข้าไปปกครองเมื่อจำเป็น (trade with rule where necessary) ในกรณีของพม่า นโยบายที่มาพร้อมกับการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการที่สำคัญ ก็คือ นโยบายการค้าเสรี

ในการเจรจาสนธิสัญญาเบาว์ริง สิ่งที่แตกต่างกันจากการเจรจาที่ได้มีมาก่อนหน้านั้นก็คือ ทิศนะของกลุ่มผู้นำสยามรุ่นใหม่ นำโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีความเข้าใจต่อกระแสโลกาภิวัตน์มากขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือ การที่ผู้นำสยามรุ่นใหม่ตระหนักถึงอิทธิพลอำนาจของตะวันตก และมองเห็นว่าการผูกติดกับระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ผูกพันกับจีน คือระบบการค้าผูกขาดของรัฐและไม่ยอมผ่อนปรนตามคำเรียกร้องของอังกฤษ มีแค่จะทำให้ประเทศล่มสลาย บทบาทของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเสด็จขึ้นครองราชย์โดยมิได้มีฐานอำนาจโดยตรงมาจากระบบเศรษฐกิจผูกขาดแบบดั้งเดิม ในขณะที่ผู้สนับสนุนให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ ก็คือกลุ่มของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค บุตรชายของสมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์) ก็เป็นกลุ่มที่ได้ผลประโยชน์จากระบบน้อยกว่ากลุ่มผู้นำเดิม โดยเฉพาะสมเด็จพระยาทั้งสอง (คือ สมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์ และสมเด็จพระยาบรมมหาราชพิชัยญาติ) ดังนั้นท่าทีในการเจรจาของฝ่ายสยามจึงเป็นท่าทีที่พร้อมจะโอนอ่อนผ่อนตาม

^{๓๐} Ammar Siamwalla, *One Hundred and Seventy-five Years of Thai-U.S. Economic Relations 1833-2008*. ในหนังสือ *Thai-U.S. Relations: 175 Years and Beyond*, Bangkok: Ministry of Foreign Affairs, 2009, p. 3.

^{๓๑} John Gallagher and Ronald Robinson, *Ibid*, pp. 158-159.

อังกฤษแม้จะตระหนักถึงฐานะของสยามที่ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ^{๑๑} ขณะเดียวกันบทบาทที่สำคัญของชนชั้นนำรุ่นใหม่ภายใต้การนำของรัชกาลที่ ๔ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พระราชอนุชาต่างพระมารดา ซึ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ทำหน้าที่ประธานคณะกรรมการในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริง* และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ว่าที่สมุหกลาโหม) ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมอยู่ในคณะกรรมการชุดนี้ด้วย ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการทำหน้าที่ประนีประนอมระหว่างความเห็นและผลประโยชน์ที่แตกต่างระหว่างฝ่ายอังกฤษที่นำโดย เซอร์จอห์น เบาว์ริง และฝ่ายของสมเด็จพระเจ้าทั้งสอง ซึ่งทำให้การเจรจาประสบผลสำเร็จในที่สุด^{๑๒}

สยามได้ตกลงทำสนธิสัญญาฉบับใหม่กับอังกฤษที่รู้จักกันต่อมาในนามของสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘/ค.ศ. ๑๘๔๕ และได้ตกลงทำสัญญาในลักษณะเดียวกันกับสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. ๒๓๘๘/ค.ศ. ๑๘๔๖ โดยมีนายเทาว์นเซ่น แฮริส เป็นตัวแทน ตามมาด้วยสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันกับประเทศต่างๆ ในยุโรป และญี่ปุ่น** ในการเข้ามาของเซอร์จอห์น เบาว์ริง สิ่งหนึ่งที่เขาคังข้อรังเกียจอย่างที่สุดในสยามก็คือการผูกขาดทางการค้า เขาเห็นว่าการที่ชนชั้นนำสยามไม่อาจควบคุมและขยายการค้าออกไปได้เกิดจากความผิดพลาดที่สำคัญคือ การดำเนินนโยบายการค้าผูกขาด และการบริหารที่ผิดพลาด^{๑๓} ด้วยเหตุนี้ประเด็นเรื่องการยกเลิกการค้าผูกขาด และการเปิดให้มีการค้าเสรีจึงเป็นประเด็นหลักในการเจรจาในสนธิสัญญาเบาว์ริง ในหนึ่งสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ และสนธิสัญญา

^{๑๑} กุลลคา เกษบุณชู มีค, "สนธิสัญญาเบาว์ริงกับการปฏิวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องการแก้ไขวิกฤติของชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉลิมพระเกียรติในโอกาสครบ ๑๕๐ ปี พระราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร โรงแรมรอยัลซิติ์ ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพฯ วันที่ ๑๘-๒๐ มิถุนายน ๒๕๔๖ หน้า ๘.

* คณะกรรมการฝ่ายสยามในการเจรจาสนธิสัญญาเบาว์ริง ประกอบด้วย ๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ประธาน) ๒. สมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ๓. สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ๔. เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ๕. เจ้าพระยาวรวิวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค)

^{๑๒} คูรายละเอียดยุคประเพณีนี้ใน อรรถรณ ทรัพย์พลอย, "บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕, และศุภกรมย์ ประสาทแก้ว, "การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐที่มีต่อคนจีนในสมัยรัชกาลที่ ๔" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

** ประเทศที่ทำสนธิสัญญากับสยามหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงมี ๑๔ ประเทศ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา (ค.ศ. ๑๘๔๖), ฝรั่งเศส (ค.ศ. ๑๘๔๖), เคนมารัก (ค.ศ. ๑๘๔๘), โปรตุเกส (ค.ศ. ๑๘๔๘), เนเธอร์แลนด์ (ค.ศ. ๑๘๖๐), เยอรมนี (ค.ศ. ๑๘๖๒), สวีเดน (ค.ศ. ๑๘๖๘), นอร์เวย์ (ค.ศ. ๑๘๖๘), เบลเยียม (ค.ศ. ๑๘๖๘), อิตาลี (ค.ศ. ๑๘๖๘), ออสเตรเลีย-อังกฤษ (ค.ศ. ๑๘๖๘), สเปน (ค.ศ. ๑๘๗๐), ญี่ปุ่น (ค.ศ. ๑๘๘๘), รัสเซีย (ค.ศ. ๑๘๘๘).

^{๑๓} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม*, อนันต์ ศรีอุคม และคณะ; แปล, เล่ม ๑, หน้า ๒๔๔-๒๔๖.

ในการทำงานเดียวกันได้มีผลเป็นการเปิดประเทศสยามเข้าสู่ "ระบบการค้าเสรี" กับทั่วโลกหรืออย่างน้อยที่สุดกับประเทศที่ได้ทำสนธิสัญญา และอาณานิคมของประเทศดังกล่าว ปรากฏสาระสำคัญของสนธิสัญญาดังต่อไปนี้^{๒๖}

๑. คนในบังคับอังกฤษมีสิทธิที่จะทำการค้าโดยเสรีตามเมืองท่าของสยาม (หัวเมืองชายทะเล) ทั้งหมดและสามารถพักอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ได้เป็นการถาวร คนในบังคับอังกฤษสามารถซื้อหาหรือเช่าอสังหาริมทรัพย์ในปริมณฑลของกรุงเทพฯ คือในบริเวณ ๔ ไมล์ หรือ ๒๐๐ เส้นจากกำแพงพระนคร หรือ "ตั้งแต่กำแพงเมืองออกไป เดินด้วยกำลังเรือแจว เรือพายทาง ๒๔ ชั่วโมง" อนึ่งคนในบังคับอังกฤษได้รับอนุญาตให้เดินทางภายในประเทศได้อย่างเสรีโดยให้ถือใบผ่านแดนจากกงสุลของตน (สัญญาข้อ ๔ และ ๕)

๒. ให้ยกเลิกมาตรการต่างๆ ทางภาษีอากรเดิม และกำหนดอัตราภาษีขาเข้าและขาออก (สัญญาข้อที่ ๘) ดังนี้

๒.๑ ภาษีขาเข้ากำหนดแน่นอนไว้ที่ร้อยละ ๓ สำหรับสินค้าทุกประเภท ยกเว้นฝิ่นซึ่งจะปลอดภาษีแต่จะต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ส่วนเงินแท่งก็จะปลอดภาษีเช่นกัน

๒.๒ สินค้าออก จะถูกเก็บภาษีเพียงครั้งเดียวไม่ว่าจะเป็นภาษีภายในหรือผ่านแดน หรือส่งออกก็ตาม

๓. พ่อค้าอังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อและขายโดยตรงกับชาวสยาม ทั้งนี้โดยไม่มีกรแทรกแซงจากบุคคลที่สามแต่อย่างใด (สัญญาข้อที่ ๑)

๔. รัฐบาลสยามสงวนสิทธิที่จะห้ามการส่งออกข้าว เกลือ และปลา หากเห็นว่าสินค้านี้ดังกล่าวอาจจะขาดแคลน (สัญญาข้อที่ ๘)

๕. กำหนดให้มีมาตราที่ว่าด้วย "ชาติที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง" (a most-favoured nation) ซึ่งหมายถึงว่า ถ้าฝ่ายสยามยอมให้ผลประโยชน์สิ่งใดแก่ชาติอื่นๆ นอกหนังสือสัญญานี้ก็ต้องยอมให้อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน (สัญญาข้อที่ ๑๐)

๖. กำหนดให้กงสุลเป็นผู้รักษากฎหมายการค้าขาย และกฎหมาย ที่จะควบคุมคนในบังคับอังกฤษมิให้ล่วงละเมิดกฎหมายอังกฤษและสยาม (สัญญาข้อที่ ๒)

ดูจากสนธิสัญญาเบาว์ริง มีสาระโดยสรุป ๓ ประการ ประการที่หนึ่ง คือ การให้มี "การค้าเสรี" ประการที่สอง กำหนด "ภาษีขาเข้าและขาออกในอัตราที่แน่นอนตายตัว" และประการที่สาม คือการให้ "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต"

ในแง่หนึ่งสนธิสัญญาเบาว์ริงก็คือการนำสยามไปผูกติดกับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างเป็นทางการคือมีสนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญากับชาติตะวันตก รวมทั้งญี่ปุ่นในการทำงานเดียวกับสนธิสัญญา

^{๒๖} หอสมุดแห่งชาติ, "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษ แลประเทศสยาม" (เอกสารตัวเขียน), ใน อมร โสภณวิเศษฐวงศ์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ, พิมพ์ในงานฌาปนกิจหม่อมสหาย ศรีธวัช ณ อยุธยา พ.ศ. ๒๕๑๒, หน้า ๘๘-๑๐๘.

เบาว์ริง เป็นกติกาทที่ทำให้สยามต้องเปิดการค้าเสรีอย่างกว้างขวางกับประเทศอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม สนธิสัญญานี้ก็ยังมี ความหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการต้องเสียอำนาจอธิปไตยในทางการคลังจากการที่มีข้อกำหนดค่านีณาเข้าในอัตราตายตัว คืออัตราร้อยละ ๓ รวมถึงข้อกำหนดค่านีณาออกซึ่งปรากฏรายละเอียดอยู่ที่สัญญา และที่ถือว่าเป็นข้อสัญญาที่เป็นอันตรายอย่างแท้จริง เป็นการสูญเสียความสามารถในการควบคุมพลเมืองของตนเองได้ทั้งหมด ก็คือการที่สยามต้องยอมเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ถือเป็น การสูญเสียอำนาจอธิปไตยที่สำคัญในทางการศาล

ผลจากสนธิสัญญาเบาว์ริงยังได้ปรากฏประเด็นหลักการสำคัญที่เรียกว่า "ข้อปฏิบัติ แก่ชาติที่ ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง" (Most Favoured Nation Clause-MFN) ที่ระบุว่า "ถ้าฝ่ายสยาม ยอมให้ผลประโยชน์ สิ่งใดแก่ชาติอื่น ๆ นอกหนังสือสัญญานี้ ก็ต้องยอมให้อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน" โดยหลัก ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ MFN Clause คือข้อตกลงในสนธิสัญญาระหว่างประเทศที่ภาคีใน สนธิสัญญากำหนดว่า หากภาคีของสนธิสัญญาใดให้สิทธิหรือผลประโยชน์อื่นใดในฐานะของชาติที่ได้รับ อนุเคราะห์ยิ่ง ประเทศภาคีสัญญาอีกประเทศหนึ่งย่อมได้รับสิทธินี้ด้วย หลักการดังกล่าวถือว่าเป็น หลักการเสมอภาคในการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศ แต่ในแง่หนึ่งเราจะพบว่าความเสมอภาคดังกล่าว เป็นความเสมอภาคกันในระหว่างประเทศมหาอำนาจที่จะเอาเปรียบ หรืออุครริคประเทศที่ด้อยกว่า^{๑๖} ทั้งๆที่ ในทางปฏิบัติประเทศมหาอำนาจสามารถใช้กำลังอำนาจทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และกำลังทหารเข้า บังคับคุกคามประเทศเล็กให้ต้องยอมให้สิทธิพิเศษ ในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ และเมื่อชาติ มหาอำนาจอื่นขอทำสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันก็จะได้รับสิทธิพิเศษตามไป ในกรณีของสยามจะพบว่า เมื่อประเทศตะวันตก คืออังกฤษได้เรียกร้องผลประโยชน์ใดๆ ตามหลักการ MFN ซึ่งสยามต้องยินยอม ให้นำบังคับแก่สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นต้นมา ประเทศตะวันตกอื่นๆ รวมแม้แต่กรณีของญี่ปุ่นเมื่อขอมี MFN ในภายหลังก็ย่อมได้รับประโยชน์เช่นเดียวกันด้วย

อนึ่ง ตามสนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญาที่สยามเซ็นกับประเทศอื่นๆ โดยอาศัยสนธิสัญญา เบาว์ริงเป็นแบบฉบับ สยามเปิดตลาดของตนจำกัดอำนาจของตนในการเรียกเก็บภาษีเข้าในระดับ ร้อยละ ๓ แต่เพียงฝ่ายเดียว สัญญามีได้ระบุว่าสัญญาของสยามมีพันธะที่จะต้องลดหรือจำกัดภาษีนำ เข้าแต่ประการใด

๕. ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ประเด็นที่ก่อให้เกิดปัญหาตามมา อันเนื่องมาจาก MFN Clause ก็คือประเด็นเรื่อง "สิทธิของ คนในบังคับ" โดยทั่วไปสิทธิพิเศษใดๆ ที่มหาอำนาจตะวันตกเรียกร้องเพื่อประโยชน์ทางการค้า เช่น สิทธิในการค้าขาย การกำหนดอัตราภาษี การมีศาลกงสุล ฯลฯ ไม่เป็นสิ่งที่น่าวิตก เนื่องจากพ่อค้า

^{๑๖} Shinya Murase, "The Most-Favored Nation Treatment in Japan's Treaty Practice During the Period 1854-1905" The American Journal of International Law, April, 1976 Vol. 70 No. 2, p. 274.

ชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขายมีจำนวนไม่มาก และสามารถแยกแยะได้ว่าใครบ้างเป็นชาวยุโรป แต่สิทธิที่ได้ขยายออกไปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีผลคุ้มครองไปถึงคนในบังคับ (subject) และคนในคุ้มครอง (protection) ทั้งนี้จากการที่ประเทศตะวันตกเข้าไปมีอำนาจปกครองประเทศเอเชียทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม "คนในบังคับ" โดยทั่วไปหมายถึงคนเชื้อชาติใด ๆ ที่ขึ้นทะเบียนขึ้นเป็นคนในบังคับของชาติมหาอำนาจที่มีสนธิสัญญาแล้ว ย่อมได้รับสิทธิโดยการปกป้องคุ้มครองที่เท่าเทียมกับพลเมืองของชาติมหาอำนาจ การอ้างสิทธิ์ของคนในบังคับซึ่งมีขอบข่ายของเชื้อชาติที่กว้างขวาง สัมพันธ์กับอำนาจการครอบครองของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ได้ก่อให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติแก่สยาม ที่เป็นปัญหามากที่สุดก็คือ ปัญหาด้านการพิจารณาคดีคนคดีความ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ เมื่อประเทศตะวันตกได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extra-territorial rights) ครอบคลุมถึงคนเหล่านี้ด้วย^{๑๑}

ประเด็นเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เป็นประเด็นหลักที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกใช้ในการเรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกต้องยอมรับเป็นเงื่อนไขหนึ่งในสนธิสัญญาไมตรีและการค้า ตัวอย่างที่สำคัญคือกรณีของประเทศจีนซึ่งเป็นตลาดของการค้าและรุ่งเรืองในการพาณิชย์ยิ่งกว่าประเทศใด ๆ ในบูรพาทิศ มหาอำนาจตะวันตกได้เรียกร้องให้จีนทำสัญญายอมให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต หรือสิทธิพิเศษในการที่จัดตั้งศาลกงสุลแก่ประเทศตนโดยยกเอาเหตุผลเพื่อป้องกันคุ้มครองทรัพย์สินผลประโยชน์ และชีวิตของพลเมืองแห่งตน^{๑๒} เช่น การเรียกร้องของอังกฤษในปี ค.ศ. ๑๘๔๓, ๑๘๔๗ และ ๑๘๕๖ สหรัฐอเมริกาในปี ๑๘๔๔, ๑๘๕๗ และ ๑๘๘๐ หรือกรณีของญี่ปุ่นที่เริ่มทำสัญญาให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ แก่ชาติในยุโรปและอเมริกา ภายหลังปี ๑๘๕๑ เมื่อนายพลเรือเปอริ ได้นำเรือปืนเข้าไปเจรจาขอทำการค้าขายด้วย

กรณีของสยามประเด็นเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้ปรากฏเป็นข้อสัญญาอยู่ในสนธิสัญญาเบาว์ริงข้อ ๒ ที่ระบุให้กงสุลอังกฤษมีอำนาจและหน้าที่รับผิดชอบในการพิจารณาคดีความของคนในบังคับอังกฤษ (British subject) ร่วมกับเจ้าพนักงานของฝ่ายสยาม กรณีที่คนในบังคับอังกฤษทำผิดกงสุลจะใช้กฎหมายอังกฤษในการลงโทษ ความว่า

^{๑๑} สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, "บันทึกของนายยอร์ช ปาดูซ์ (G.Padoux)" วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๓๑, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๒} ศาสตราจารย์ตรีเศียร ชัยนาม, *การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตคดีในกรุงสยาม*, พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพนายเสียง พนมยงค์ ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๘, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกวันคล้ายวันสถาปนาคณะรัฐศาสตร์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๔๗, หน้า ๒๑.

“...บัณฑิตการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องฟัง บังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร...กงสุลจะรักษากฎหมายการค้าขาย แลกกฎหมายที่จะห้ามปรามมิให้คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ทำผิดล่วงเกินกฎหมายของอังกฤษกับไทย (สยาม) ที่มีอยู่แล้วและมีต่อไปภายหน้า ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษ จะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปรึกษาชำระตัดสิน คนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะทำโทษตามกฎหมายอังกฤษ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย...”^{๒๕}

นอกจากนั้นยังพบว่าในการให้สัตยาบันสนธิสัญญาในอีก ๑ ปีต่อมาได้มีการเพิ่มข้อความท้ายสัญญาว่า เพื่อให้มีผลต่อการเตรียมการตามสนธิสัญญาและเพื่ออธิบายเจตจำนงของสัญญาให้ชัดเจนขึ้น ได้กำหนดว่า กติอาญาทั้งหมดถ้าถูกระงับทั้งสองฝ่ายต่างเป็นคนในบังคับอังกฤษ หรือในกรณีผู้ถูกกล่าวหาเป็นคนในบังคับอังกฤษต้องได้รับการไต่สวนและตัดสินจากกงสุลแต่ผู้เดียว หลักเกณฑ์นี้ยังถูกนำไปประยุกต์ใช้กับคดีแพ่ง นอกจากนี้เมื่อใดก็ตามที่คนในบังคับอังกฤษต้องการร้องเรียนกล่าวหาชาวสยาม เขาก็ต้องทำการผ่านกงสุลอังกฤษ ซึ่งจะได้ออกใบเสนอต่อผู้มีอำนาจชาวสยามที่มีตำแหน่งรับผิดชอบ^{๒๖}

การที่สยามยอมให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศตะวันตกทั้งหลาย คือให้แก่อังกฤษ และประเทศที่ทำสัญญากันเองอีก ๑๔ ประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวอาจเป็นการสมควร เพราะเวลานั้นประเทศตะวันตก พอลจะกล่าวได้ว่าสยามยังไม่รู้จักบทกฎหมายและนิติประเพณีของตะวันตกดีพอ และดูเหมือนมีความจำเป็นที่ชาวต่างประเทศเหล่านั้นจะต้องขึ้นศาลกงสุล ขณะเดียวกันสยามในเวลานั้นก็ไม่มีสิทธิที่จะได้รับความยุ่งยากอย่างไรนัก ตรงกันข้ามกลับมีความสะดวกไม่น้อยในการที่ไม่ต้องกังวลกับคนของเขา^{๒๗} อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาผ่านไปปัญหาได้เริ่มปรากฏขึ้น กล่าวคือ ตามสัญญาเดิม คำว่า "คนในบังคับ" หมายถึงพลเมืองของประเทศที่ได้ทำสัญญากับสยาม คือเป็นคนผิวขาว แต่ต่อมาประเทศตะวันตกต่างถือว่าสามารถไปดึงบุคคลเชื้อชาติเอเชียว่าเป็นคนในบังคับของตนทั้งสิ้น ผลก็คือแม้คนเหล่านี้จะทำผิดกฎหมายสยามร้ายแรงปานใด ประเทศสยามก็ไม่มีอำนาจเข้าเกี่ยวข้องด้วยเป็นอันขาด การกระทำเช่นนี้ส่งเสริมให้ชาวเอเชียทั้งหลายที่มีภูมิสำเนาในสยามเห็นลู่ทางที่จะหลีกเลี่ยงอาญา ดังที่

^{๒๕} หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษ แลประเทศสยาม (เอกสารตัวเขียน), ใน อมร โสภณวิเศษจรงค์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง, อ้างแล้ว, หน้า ๘๘-๑๐๐.

^{๒๖} ฮอง ลิซ่า, สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๑๘๖๘-๑๘๙๐ เลียงที่ไม่ประสานกันของลัทธิสากลนิยมถึงเมืองขึ้น เอกสารประกอบการสัมมนาเฉลิมพระเกียรติครบรอบ ๑๕๐ ปี พระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วารุณี ไอสถารมย์; แปล จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗, หน้า ๗.

^{๒๗} ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม, อ้างแล้ว, หน้า ๗๑.

พระยาภักตยานโมคศรี (คร.ฟรานซิส บี แซยร์) กล่าวว่า "มีคนเชื้อชาวเอเชียเป็นอันมากถึงกับอาศัย แอบแฝงการเป็นคนในบังคับต่างประเทศ เพื่อหากินในทางธุรกิจ"^{๖๘}

สิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้สร้างปัญหาให้แก่รัฐบาลสยามตั้งแต่ก่อนปลายทศวรรษ ๑๘๘๐^{๖๙} ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๗/ค.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๑๐) เมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสต่างผนวกพม่าและเวียดนามไว้ได้แล้วอย่างสมบูรณ์ มีผลทำให้คนใน บังคับเอเชียในกรุงเทพฯ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ ปี ๑๘๘๐^{๗๐} ชี้ว่า ในปีที่แล้วมามีการเพิ่มจำนวนผู้ทำธุรกิจจากชนทุกชาติที่เข้ามาในฐานะผู้ตั้งถิ่นฐานและทำการค้าขาย มากขึ้น โดยเฉพาะคนในบังคับชาติอังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และอินเดีย ที่เป็นพิเศษคือพวกเชื้อสายจีน และมาเลย์ ผลของการหลั่งไหลเข้ามาของคนในบังคับ ทำให้เกิดความที่อยู่ในความรับผิดชอบของกงสุล เพิ่มขึ้น และอำนาจของกงสุลในสยามก็เติบโตขึ้นตามลำดับ

ผลของการที่รัฐบาลสยามไม่สามารถควบคุมความสงบเรียบร้อยโดยตรงต่อคนในบังคับต่างชาติ มีร่องรอยให้เห็นในคดีความทะเลาะวิวาทรายเล็กรายน้อยที่มีเป็นจำนวนมากมายับไม่ถ้วน ไปจนถึงคดี พิพาทเรื่องใหญ่ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างทางการสยามกับกงสุลต่างชาติ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวต้องคัดสินพระทัยจ้างเจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษจากกองกำลังตำรวจอาณานิคมอินเดียและพม่า เข้ามาเป็นกองหัวหน้าตำรวจกรุงเทพฯ ด้วยความคาดหวังว่า หัวหน้าตำรวจเหล่านั้นจะสามารถจัดการกับ ชาวตะวันตกรวมถึงกงสุลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทว่าการแต่งตั้งคนเหล่านั้นเพียงแต่ทำให้ฝรั่งเศสเป็นห่วง อย่างมากถึงอิทธิพลอังกฤษที่เพิ่มสูงขึ้น แต่มีอาจแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

ในแง่หนึ่งข้อบังคับในสนธิสัญญาอันไม่เสมอภาค มีผลทำให้พระราชอำนาจของกษัตริย์ถูกลดทอนลง สิทธิสภาพนอกอาณาเขตทำให้พลเมืองสามัญชนมีโอกาสหลีกเลี่ยงอำนาจของรัฐโดยไม่ต้อง เกรงกลัวพระราชอาญา และทำให้รัฐบาลตกอยู่ในภาวะยากลำบากเมื่อผู้กระทำผิดไม่ต้องถูกลงโทษ^{๗๑} ที่สำคัญก็คือเป็นการบั่นทอนอำนาจของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์* ซึ่งเพิ่งสถาปนาอย่างเป็นทางการ หลังการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ ๕

^{๖๘} คิเรก ชัยนาม, *เพ็ญอ้าง*, และคูทรงศรี อาจอรุณ, *การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศ มหาอำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*, วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนิติศาสตร์, ๒๕๐๖, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๖๙} รายละเอียดในเรื่องคดีความที่เกิดขึ้นโปรดดู ของ ลิซ่า, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๒-๒๔ และทรงศรี อาจอรุณ, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๘๘-๘๖.

^{๗๐} ของ ลิซ่า, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๒.

^{๗๑} ของ ลิซ่า, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๒.

* รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นผลที่เกิดขึ้นจาก "สำนักทางประวัติศาสตร์ใหม่" ที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีเริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นโดยการรวมอำนาจในทางการเมืองการปกครองมาไว้ที่ส่วนกลางหรือสถาบันพระมหากษัตริย์, ดูประเด็นนี้จาก อรรถจักร สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘, หน้า ๑๒๕-๑๕๗.

๕. การแก้ไขสนธิสัญญาเสียเปรียบ

รัฐบาลสยามได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นอันเนื่องจากสนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันว่าเป็น "สนธิสัญญาเสียเปรียบ" และจำเป็นต้องขอทำการแก้ไข กระบวนการแก้ไขสนธิสัญญาเสียเปรียบได้เริ่มขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ การปฏิรูปของรัชกาลที่ ๕ (เริ่มในปี พ.ศ. ๒๔๓๕/ค.ศ. ๑๘๙๒) มีจุดมุ่งหมายเบื้องต้นอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารราชการแผ่นดิน การคลัง และระบบกฎหมาย ในการดำเนินการข้างต้นได้ทรงใช้แนวทาง ๓ แนวทาง คือ ประการแรก คือ การที่รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาสต่างประเทศ ทั้งประเทศยุโรปและประเทศอาณานิคมที่อยู่ใกล้เคียงสยาม* เพื่อที่จะทรงพิจารณาถึงวิธีการที่ชาวยุโรปปกครองประเทศของตนเอง และที่สำคัญก็คือการที่ชาวยุโรปปกครองอาณานิคม ประการที่สอง คือการที่พระองค์ได้ส่งบรรดาพระราชโอรสไปศึกษาต่างประเทศต่างๆ ในยุโรป เพื่อให้สามารถนำความรู้และเทคโนโลยีของตะวันตกกลับมาปรับปรุงประเทศ และประการที่สาม คือการจ้างชาวต่างประเทศเพื่อมาเป็นที่ปรึกษาของพระองค์

ในการคัดเลือกประเทศที่จะส่งพระราชโอรสไปศึกษา และเพื่อคัดเลือกที่ปรึกษาของพระองค์ รัชกาลที่ ๕ จำเป็นต้องคัดเลือกโดยรักษาคุณภาพในความสัมพันธ์ที่ดีกับบรรดาประเทศมหาอำนาจ การที่อังกฤษอยู่ในฐานะผู้นำทางอำนาจสูงสุด ตำแหน่งที่ปรึกษาที่สำคัญ อาทิ ที่ปรึกษาทางด้านการคลัง (Financial Advisor) จึงเป็นตำแหน่งที่ชาวอังกฤษได้รับแต่งตั้งมาโดยตลอด ขณะที่ตำแหน่งสำคัญอื่นทรงพอพระทัยที่จะจ้างจากประเทศยุโรปประเทศเล็ก อาทิ เบลเยียม ฮอลแลนด์ เดนมาร์ก เช่นเดียวกับจากสหรัฐฯ ที่ปรึกษาชาวเยอรมันถูกขอร้องให้ช่วยในการฝึกด้านกองทัพ และการสร้างทางรถไฟ สำหรับฝรั่งเศสนั้นถือว่าเป็นประเทศที่ได้รับความไว้วางใจน้อยที่สุด ทั้งนี้สืบเนื่องจากการที่ฝรั่งเศสมีท่าทีที่ก้าวร้าวต่อสยาม โดยเฉพาะกรณีที่ปากน้ำ หรือวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖/ค.ศ. ๑๘๙๓ เมื่อเรือปืนของฝรั่งเศสได้แล่นเข้ามาจนถึงพระบรมมหาราชวัง

ตำแหน่งที่ปรึกษาที่สำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งคือ ตำแหน่งที่ปรึกษาทั่วไป (General Advisor) สำหรับกระทรวงต่างประเทศ บุคคลแรกที่ได้รับตำแหน่งนี้เป็นชาวเบลเยียม คือนายโรลังก์ ยัคมินส์ (ในเวลาต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจฯ) ติดตามมาด้วยชาวอเมริกัน ๔ คน ซึ่งได้รับตำแหน่งนี้สลับต่อกันจากปี ค.ศ. ๑๘๐๔-๑๘๒๖ ในการพิจารณาผู้สืบทอดตำแหน่งต่อจากนายยัคมินส์ รัฐบาลสยามได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพอใจให้ชาวอเมริกันอยู่ในตำแหน่งที่ปรึกษาด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ รัฐบาลสยามมีความมั่นใจว่ารัฐบาลอเมริกันจะไม่เข้ามาช่วงชิงผลประโยชน์ในสยามโดยเฉพาะการเข้ามาครอบครองดินแดน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทวะวงษ์

* การเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรกเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑/ค.ศ. ๑๘๖๘ เมื่อยังทรงเป็นยุวกษัตริย์ เป็นการเสด็จประพาสสิงคโปร์ และชวา หลังจากนั้นอีก ๘ เดือนในปี พ.ศ. ๒๔๑๔/ค.ศ. ๑๘๗๒ เสด็จประพาสอินเดียและพม่า นำสังเกตว่าการเสด็จประพาสครั้งแรกของพระองค์เป็นการเสด็จยังประเทศที่เป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก คือ อังกฤษและเนเธอร์แลนด์ ส่วนการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกเริ่มในปี พ.ศ. ๒๔๓๐/ค.ศ. ๑๘๘๗ ภายหลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ซึ่งเป็นกรณีพิพาทระหว่างสยามกับฝรั่งเศส.

วโรปกาล เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้นทรงให้ความเห็นว่า "ในการคบค้ากับอเมริกันนั้น จะไม่มีอันตรายเกี่ยวกับเรื่องดินแดน"^{๑๒}

บทบาทของที่ปรึกษาชาวอเมริกันเริ่มต้นจาก นายเอ็ดเวิร์ด เอช. สโตรเบล ศาสตราจารย์ทางกฎหมายจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดได้รับแต่งตั้งและอยู่ในตำแหน่งจากปี ค.ศ. ๑๘๐๔ จนกระทั่งเสียชีวิตในปี ค.ศ. ๑๘๐๘ ผู้สืบทอดตำแหน่งจากเขาคือนายเจมส์ โอ. เวสเคนการ์ด ผู้เป็นลูกศิษย์ และเป็นเลขาและเข้ามาสยามพร้อมกับ สโตรเบล^{๑๓} สโตรเบล ได้มีบทบาทอย่างมากในการแก้ไขสนธิสัญญาฉบับใหม่กับฝรั่งเศสและอังกฤษ โดยเขาแนะนำให้สยามยอมยกดินแดนประเทศราชที่ไร้ประโยชน์และก่อความวุ่นวายให้แก่ชาติมหาอำนาจ เพื่อแลกกับผลประโยชน์โดยตรงของประเทศ เช่น ความสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๕๐/ค.ศ. ๑๘๐๗ ที่ทำกับฝรั่งเศส สยามยอมยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตอนตรงข้ามหลวงพระบาง กับเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสจะคืนเมืองตราดให้ และยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนก่อนวันเซ็นสัญญานี้ขึ้นศาลระหว่างประเทศ ส่วนคนที่จดทะเบียนหลังวันเซ็นสัญญาขึ้นศาลสยาม และทั้งหมดจะขึ้นศาลสยาม เมื่อสยามประกาศใช้ประมวลกฎหมายในแบบสากล เหตุผลของการที่สโตรเบล แนะนำให้สยามยอมยกดินแดนประเทศราชให้แก่ฝรั่งเศสปรากฏในบันทึกชี้แจงของเขาว่า

"...ที่เสนอยกดินแดนให้ฝรั่งเศสนั้น เป็นข้อเสนอที่ได้พิจารณาโดยรอบคอบแล้วเห็นว่า ไทยมิได้เสียเปรียบอะไร หากจะพิจารณาเห็นด้วยใจเป็นธรรมแล้วเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ เป็นเมืองที่มีวัฒนธรรม ภาษา และเชื้อชาติของเขมรอยู่มาก ในขณะที่ตราด และพนมไพรมีลักษณะเป็นไทยแท้ๆ..."^{๑๔}

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ "การยกดินแดน" ให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในช่วงเวลาดังกล่าว ราชสำนักและรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะนั้นมิได้มีความรู้สึกว่าเป็น "การเสียดินแดน" ในความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘ อันเป็นหนังสือที่ถูกรวบรวมขึ้นโดยคณะกรรมการจัดงานเฉลิมฉลอง ๑๕ ปี การครองราชสมบัติของรัชกาลที่ ๖ ซึ่งระบุถึงกรณี การยกดินแดนให้กับฝรั่งเศส ความสนธิสัญญา ๒ ฉบับคือสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๔๗/ค.ศ. ๑๘๐๔ และ พ.ศ. ๒๔๕๐/ค.ศ. ๑๘๐๗ ที่ว่า

^{๑๒} คร.แกมสุข นุ่มนนท์, "ที่ปรึกษาการชาวอเมริกันในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๔๔๖-๒๔๘๓" ใน *รวบรวมบทความเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๐๒๘-๒๔๘๓*, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แพร่พิทยา ๒๕๑๘, หน้า ๑๑๒.

^{๑๓} ชมพูนุท นาภิรักษ์, *บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๑*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชานิติศาสตร์-ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๓, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๔} แกมสุข นุ่มนนท์, *เพ็ญอ้าง*, หน้า ๑๔๐-๑๔๑, อ้างถึง หอจดหมายเหตุวชิรังค ๕๐๕๘/๑-๔ จดหมายจากนาย King ถึงนาย Root ๒๔๕๐.

“...โดยหลักสัมพันธ์ไมตรีแต่นั้นต่อมา ความแปรปรวนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ก็เริ่มสนิทกันและเจริญขึ้นเป็นลำดับ สยามได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส ต่อมาอีก ๒ ฉบับคือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ฉบับ ๑ และ พ.ศ. ๒๔๕๐ ฉบับ ๑ สัญญา ๒ ฉบับนี้ ให้ประโยชน์แก่สยามคือ สยามมีสิทธิอำนาจจะชำระคดีใดๆ ที่เกิดขึ้นด้วยชาวฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสภาคตะวันออกได้ แต่เดิมขณะเมื่อยังมิได้ทำสัญญาต่อกันนั้น ชาวฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสมิได้ขึ้นศาลไทยและเป็นเพื่อการแลกเปลี่ยนกับฝรั่งเศสในสัญญาฉบับนี้ ฝ่ายสยามจึงได้ยอมยกเมืองพระตะบองซึ่งเดิมเป็นของเขมร และมาอยู่ในความปกครองสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ นั้นให้แก่ฝรั่งเศส และนอกจากข้อนี้ ฉบับแรกได้กล่าวเกี่ยวกับการถอนกองทหารฝรั่งเศสออกไปจากเขตเมืองจันทบุรีด้วย...”^{๙๕}

ข้อความจากหนังสือสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ สะท้อนทัศนคติอย่างเป็นทางการของราชสำนัก และรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ว่าสยามได้ยอมยกเมืองพระตะบองเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนในการที่จะยกเลิก “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” ซึ่งทำให้สยามมีอำนาจศาลที่จะบังคับคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศส ราชสำนักของรัชกาลที่ ๖ มีน้ำเสียงที่ห่างไกลจากเรื่อง “การเสียดินแดน” อย่างสิ้นเชิงทั้งยังยอมรับว่า ดินแดนดังกล่าวเป็นของเขมร และเพิ่งเข้ามาอยู่ในปกครองของสยามเมื่อรัชกาลที่ ๑ นี้เอง^{๙๖}

ในทำนองเดียวกันสนธิสัญญาที่ทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๒๒/ค.ศ. ๑๘๐๘ สยามก็ได้ยอมยกรัฐกลันตัน ตรังกานู ปะลิส และโทรบุรี เพื่อแลกกับอำนาจทางศาลเช่นที่สยามทำกับฝรั่งเศส เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐/ค.ศ. ๑๘๐๗ โดยยกเลิกสัญญาที่สยามทำกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๐/ค.ศ. ๑๘๘๗* และสยามยังมี

^{๙๕} *ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘*, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๔๘๘, หน้า ๔๕.

^{๙๖} ชาวนุวิทย์ เกษนครศิริ, *ลัทธิชาตินิยมไทย-สยาม กับกัมพูชา : อุบัติเหตุทางประวัติศาสตร์เรื่องปราสาทเขาพระวิหาร (กลับมาเยือน)*, การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป้าย อิงภรณ์ ครั้งที่ ๑๑ โดย อ.ดร.ชาวนุวิทย์ เกษนครศิริ จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๘ มีนาคม ๒๕๕๒, หน้า ๘๒-๘๓.

* ผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๖๖) หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงแล้วอิทธิพลฝรั่งเศสจึงขยับเข้ามาใกล้อาณานิคมอังกฤษในพม่ามากขึ้น ขณะที่อังกฤษมีนโยบายหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสโดยตรง ซึ่งแท้จริงแล้วก็เป็นการปรารถนาของฝรั่งเศสด้วยเช่นกัน ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๘/ค.ศ. ๑๘๘๖ อังกฤษกับฝรั่งเศสจึงทำหนังสือปฏิญญาร่วมกันที่จะให้ดินแดนสยามในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่งลอง เพชรบุรี และบางปะกง เป็นพื้นที่ที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสจะไม่ทำการเคลื่อนย้ายกองกำลังทหารของแต่ละฝ่ายเข้าไปหากไม่ได้รับการยินยอมจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แม้จะเป็นการประกันเอกราชดินแดนสยามส่วนนี้ หากแต่เป็นข้อตกลงที่ทั้งสองชาติไม่ได้ตั้งใจให้สยามรู้แม้แต่น้อย อย่างไรก็ตามอังกฤษกลับวิตกกังวลในข้อตกลงดังกล่าว เพราะปฏิญญาระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๖๘/ค.ศ. ๑๘๘๖ เป็นเพียงหลักประกันความปลอดภัยดินแดนบางส่วนของสยามเท่านั้น นี่จึงเป็นที่มาของสัญญาฉบับระหว่างอังกฤษกับสยาม ปี พ.ศ. ๒๔๕๐/ค.ศ. ๑๘๘๗ โดยเป็นข้อตกลงที่รัฐบาลสยามสัญญาจะไม่ยกดินแดนหรือสิทธิความเป็นเจ้าประเทศราชของคนเหนือเขตแดนตั้งแต่บางสะพานลงไป ให้แก่มหาอำนาจใดๆ นอกจากอังกฤษ จากข้อตกลงนี้ทำให้ภาคใต้ของสยามตั้งแต่บางสะพาน (ประจวบคีรีขันธ์) ลงไปจะเป็นเขตปลอดการแทรกแซงจากชาติมหาอำนาจอื่นๆ (อย่างไม่เปิดเผย) ทว่า กลับผูกมัดสยามเข้ากับอังกฤษยิ่งขึ้น.

สิทธิที่จะกู้เงินจากรัฐบาลของเฟดเคเรตเตค มาเลเซียสเตท ประมาณ ๔ ล้านปอนด์ เพื่อใช้สร้างทางรถไฟสายใต้ แต่ยังไม่ทันได้ตกลงเซ็นสัญญา สโทรเบล ก็ป่วยด้วยโรคโลหิตเป็นพิษถึงแก่สัญกรรม เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ค.ศ. ๑๘๐๘ นายเวสเทนการ์ค ซึ่งเป็นผู้ช่วยได้รับตำแหน่งที่ปรึกษาราชการทั่วไปสืบต่อมา และได้ดำเนินงานต่อจากที่สโทรเบลวางรากฐานไว้ เช่น การทำสนธิสัญญากับอังกฤษ จนสามารถตกลงกันได้ในปี ค.ศ. ๑๘๐๘ นายเวสเทนการ์ค รับราชการต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ช่วยเหลือในการเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และเอกราชทางการศาลของสยามกลับคืนมาได้เป็นบางส่วน จากการปฏิบัติงานที่เป็นผลดีแก่สยามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าพระราชทานบรรดาศักดิ์ ให้นายเวสเทนการ์ค เป็นพระยาภิธานโมครี^{๑๑}

กระบวนการในการแก้ไขสนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญาที่ทำกับประเทศตะวันตกอื่น ๆ กินเวลาต่อมาอีกนาน ในแห่งหนึ่งกล่าวได้ว่าที่ปรึกษาชาวอเมริกัน ๔ คน คือนายสโทรเบล และผู้สืบทอดตำแหน่งต่อจากเขาได้แก่ นายเวสเทนการ์ค, นายเอลคอน อาร์.เจมส์ และดร.ฟรานซิส บี แซยร์ เป็นผู้มีส่วนอย่างสำคัญในการช่วยเหลือให้สยามประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายดังกล่าว และปรากฏว่าประเทศอันเป็นบ้านเกิดของเขา คือสหรัฐอเมริกาได้เป็นประเทศแรกที่เซ็นสัญญายกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในปี พ.ศ. ๒๔๖๓/ค.ศ. ๑๘๒๐^{๑๒} เมื่อประธานาธิบดีจิวคัวร์ วิลสัน ในนามของสหรัฐอเมริกาได้ตกลงทำสนธิสัญญากับสยามโดยยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่เคยมีอยู่ตามสนธิสัญญาดับก่อน คือฉบับลงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๘/ค.ศ. ๑๘๔๖ นั้นเสีย ยกเว้นเพียงสิทธิดอนคัตจากศาลสยามที่มีใช้ศาลฎีกาไปยังศาลกงสุลอเมริกันซึ่งสามารถกระทำได้ในระยะเวลา ๕ ปีหลังจากที่ประเทศสยามประกาศใช้ประมวลกฎหมายแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากชาวอเมริกันยังคงรู้สึกว่าการอเมริกาในสยามควรจะได้รับคามยุติธรรมตามระบบกฎหมายสมัยใหม่อยู่ แม้ในทางข้อเท็จจริงพระยาภิธานโมครี คนที่ ๒ (ดร.ฟรานซิส บี แซยร์) จะระบุว่าสหรัฐฯไม่เคยใช้สิทธิการดอนคัตนี้เลยก็ตาม^{๑๓}

หลังจากสนธิสัญญาระหว่างสยามกับสหรัฐอเมริกาฉบับนี้ ได้ปรากฏสนธิสัญญากับประเทศอื่นติดตามมา ได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น และประเทศยุโรปอื่น ๆ อย่างไรก็ตามการที่สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรกที่ยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไม่ใช่เรื่องที่น่าประหลาดใจ ทั้งนี้เพราะนอกเหนือจากบรรดามิชชันนารี มีชาวอเมริกันอยู่เพียงเล็กน้อยในสยาม ที่สำคัญก็คือมีเอกชนจำนวนน้อยมากที่มีผลประโยชน์ทางธุรกิจอย่างสำคัญในประเทศนี้ สิ่งที่ต้องคำนึงมากกว่าก็คือมหาอำนาจยุโรปมีคนในบังคับที่เป็นชาวเอเชียทำงานและทำการค้าในสยาม

^{๑๑} ชมพูนุท นาศิริรักษ์, *อ้างแล้ว*, หน้า ๓๔.

^{๑๒} Ammar Siamwalla, *อ้างแล้ว*, หน้า ๔-๕, และคูทรงศรี อัจจอรุณ, *อ้างแล้ว*, หน้า ๑๘๔-๑๘๕.

^{๑๓} ศาสตราจารย์ ดร.ประสิทธิ์ เอกบุตร, "มติกฎหมายในความสัมพันธ์ไทยญี่ปุ่นในรอบ ๑๐๐ ปี" ใน *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ดูจากสนธิสัญญาและข้อตกลงในรอบ ๑๐๐ ปี*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

ในการเจรจาเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาอันยาวนานในช่วงต้นของการแก้ไขสนธิสัญญา ราชสำนักและรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ความสำคัญกับการแก้ไขเพื่อให้ได้คืนมาซึ่งอำนาจอธิปไตยทางด้านการศาล ทั้งนี้เนื่องจากประเด็นดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับอำนาจในทางการเมืองการปกครอง อันมีผลกระทบโดยตรงต่อฐานะและอำนาจของรัฐบาล ในขณะที่ความต้องการแก้ไขสำหรับอธิปไตยทางด้านการคลังนั้น เป็นประเด็นที่อยู่ในลำดับที่รองลงมา ด้วยเหตุนี้การเจรจาที่สิ้นสุดลงในสมัยของ คร.ฟรานซิส บี แซยร์ จึงปรากฏว่าประเด็นเรื่องอำนาจอธิปไตยทางด้านการศาลได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงไปเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่อธิปไตยทางด้านการคลังยังมิได้ถูกนำมาพิจารณาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๐/ค.ศ. ๑๙๓๗ เมื่อรัฐบาลคณะราษฎรได้เข้ามาดำเนินงานต่อ

๖. การเจรจาสนธิสัญญาฉบับใหม่ กับการได้รับเอกราชสมบูรณ

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕/ค.ศ. ๑๙๓๒ ประเทศสยามได้เปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ประกาศของคณะราษฎรฉบับแรกซึ่งร่างโดย นายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำคณะราษฎรได้กล่าวถึงสาเหตุของการยึดอำนาจ และได้เสนอหลัก ๖ ประการในการจัดการปกครองใหม่ หลัก ๖ ประการ ในหลักที่ ๑ ว่า มีจุดประสงค์ที่ต้องการให้มีเอกราชในทางการเมืองการศาล และในทางเศรษฐกิจ กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่ต้องการนำเอาอำนาจอธิปไตยกลับคืนมาให้ได้อย่างเต็มที่ และจะต้องปลดปล่อยข้อผูกพันตามสนธิสัญญาไม่เสมอภาคที่สยามทำกับประเทศมหาอำนาจ^{๕๐}

ในการแก้ไขสนธิสัญญาเสียเปรียบระหว่างไทยกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกก่อนปี พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้นพบว่าประเทศมหาอำนาจตะวันตกยังไม่ยอมให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตอย่างสมบูรณ โดยยังคงสิทธิดอนคดีที่คนชาติของเขาเป็นจำเลยจากศาลสยามไปยังศาลกงสุล ทั้งนี้จนกว่าสยามจะได้จัดทำประมวลกฎหมายใหม่ตามแบบตะวันตกได้ครบถ้วนบริบูรณ์ จึงถือเป็นการรับผิดชอบของรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยในการจัดทำประมวลกฎหมายให้เสร็จสิ้นครบบริบูรณ์ และผลกดันให้เกิดการแก้ไขข้อสัญญาเสียเปรียบดังกล่าว ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยทันที

สำหรับข้อผูกพันตามสนธิสัญญา ที่ถือว่าไม่เสมอภาคและเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของสยามนั้นได้แก่ ๑. ความไม่สมบูรณในอำนาจอธิปไตยของสยาม ๒. ข้อผูกมัดที่ไม่เสมอภาคบางประการ ๓. ข้อถ้อยที่ถ้อยผูกพันบางประการซึ่งมีผลจำกัดเสรีภาพของสยามในการวางนโยบายแห่งชาติโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๕๐} ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชติยา กรรณสูตร, *รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย*, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๘, หน้า ๒๐๘-๒๑๑, ๒๖๓, และนราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่น, *ประวัติการทูตของไทย* พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ณ พระเมรุ หน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, ๒๕๑๘, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

๑. ความไม่สมบูรณ์ในอำนาจอธิปไตยของสยาม มีใน ๒ ลักษณะ คือ ในเรื่องอำนาจศาล และ พิทักษ์ตราตุลาการ ในเรื่องอำนาจศาล ประเทศส่วนมากยังมีสิทธิถอนคดีที่คนชาติของเขาเป็นจำเลยไป จากศาลสยามนอกจากศาลฎีกา เพื่อเอาไปพิจารณาในศาลกงสุลได้ ทั้งนี้นอกจากจะได้ประกาศและใช้ ประมวลกฎหมายครอบครัวแล้วและต่อไปอีก ๕ ปี ส่วนในเรื่องพิทักษ์ตราตุลาการก็มีข้อจำกัดการเก็บ อากรสินค้าเข้าบางอย่าง เช่น ฝ้าย และวัตถุทำด้วยฝ้าย เหล็ก กับวัตถุทำด้วยเหล็ก รถยนต์ เครื่องจักร หมวก นมขัน และเหล้า ทั้งนี้มีกำหนด ๑๐ ปี ซึ่งจะสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. ๒๔๘๘

๒. สยามถูกผูกมัดฝ้ายเดียว ในเรื่อง ก. การคืนอากรกระสอบป่าน ข. สิทธิการเก็บตุลาการใน เขต ๒๕ กิโลเมตร ทางชายแดนแม่น้ำโขง ค. การให้ผลประโยชน์อย่างคนชาติพื้นเมืองในเรื่อง อสังหาริมทรัพย์ ง. การยอมรับสัญชาติต่างประเทศของคนบางประเภทซึ่งเกิดในประเทศสยามและ

๓. ไทยตั้งการผูกขาด หรือเรียกเกณฑ์เพื่อการทหารไม่ได้^{๕๕}

ประเทศสยามในระบอบรัฐธรรมนูญได้จัดการออกประมวลกฎหมายให้ครบถ้วน คือ ออกประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๕ และบรรพ ๖ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวล กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และกฎหมายว่าด้วยธรรมนูญศาล โดยได้ประกาศและใช้ครบถ้วนใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ฉะนั้นสิทธิถอนคดีจะสิ้นสุดก็ต่อในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ อย่างไรก็ตามเพื่อปลดเปลื้องอุปสรรค คังกล่าวข้างต้น รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญได้ดำเนินการเจรจาทำสนธิสัญญาใหม่กับนานาประเทศ เพื่อให้สนธิสัญญาแบบเดียวกับที่อารยประเทศทำต่อกัน คือแบบสนธิสัญญาเสมอภาค โดยถือหลักการ ถ้อยทีถ้อยปฏิบัติต่อกัน หลักความเป็นธรรมและหลักคุณประโยชน์แก่กันและกันเป็นเกณฑ์ กล่าวคือให้ผล ปฏิบัติอย่างชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่งในเรื่องการพาณิชย์และการเดินเรือ และผลปฏิบัติอย่างชาติ พื้นเมืองในเรื่องภาษีอากร หลังจากการเจรจาเพื่อแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศต่างๆ ได้กระทำอย่างเป็น จริงเป็นจัง การเจรจาสำเร็จลงพร้อมๆ กับการมีสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่ทำกับประเทศตะวันตกรวมถึงญี่ปุ่น ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ อันมีผลทำให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตของประเทศคู่สัญญาสิ้นสุดลงและสยามได้กลับมี เอกราชโดยสมบูรณ์

โดยผลของสนธิสัญญาเหล่านี้ได้ทำให้ประเทศไทยได้อิสรภาพในเรื่องศาลและการภาษีอากร กลับคืนมาโดยเต็มที่ กล่าวคือศาลยุติธรรมของไทยชำระความชาวต่างประเทศได้เหมือนกับคนไทย ส่วนตุลาการและภาษีอากรอื่นๆ ก็เก็บได้ตามที่เห็นสมควร จะเรียกเกณฑ์เพื่อการทหารและตั้งการผูกขาด ก็ได้ จะเอาบุคคลทั้งปวงที่เกิดในประเทศไทยไว้เป็นคนชาติไทยก็ได้และจะสงวนที่ดินสาธารณะสมบัติของ แผ่นดินที่ยังไม่มีเจ้าของไว้ให้แก่คนชาติไทยก็ได้ ถือว่าประเทศไทยกลับเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์แล้ว^{๕๖}

^{๕๕} กระทรวงการต่างประเทศ, *ประวัติการทูตไทย*, จัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการ จัดกิจการของกระทรวงยุติธรรมที่ แสดงนิทรรศการในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, พระนคร : ๒๕๐๑ หน้า ๔๘-๖๒. และดูประวัติ พนมยงค์, *ประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์ จนถึง ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๒๕*, กรุงเทพมหานคร : โครงการปรีดี พนมยงค์ กับ สังคมไทย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๑๒-๑๒๐.

^{๕๖} กระทรวงการต่างประเทศ, *เพิ่งอ้าง*.

ในช่วงของการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๘๘/ค.ศ. ๑๘๔๕ ถือเป็นช่วงเวลาประเทศสยามต้องเผชิญกับกระแสโลกาภิวัตน์ในรูปแบบของลัทธิจักรวรรดินิยมการค้าเสรี ซึ่งไม่เพียงแต่เข้ามาในรูปแบบของพ่อค้าและแสนยานุภาพของกองเรือปืนอันประกอบขึ้นด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลจากส่วนกลาง จักรวรรดินิยมการค้าเสรีซึ่งประสบความสำเร็จถึงจุดสูงสุดในขณะนั้น ได้มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของโลกอย่างกว้างขวาง มีผลทำให้ประเทศส่วนใหญ่ในเอเชียและแอฟริกาต้องตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก มีประเทศเพียงจำนวนน้อยเท่านั้นที่มีได้ตกเป็นอาณานิคม แต่ก็ต้องสูญเสียเอกราชและอธิปไตยของคนในบางส่วน นโยบายของชนชั้นนำสยามที่เป็นการโอนอ่อนผ่อนตามกระแสโลกาภิวัตน์ สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยได้อย่างรู้เท่าทัน แม้ว่าในการเผชิญหน้ากับกระแสดังกล่าวสยามจำต้องสูญเสียอธิปไตยในบางส่วน ขณะเดียวกันก็ต้องใช้เวลาอีกยาวนานในการแก้ไข คงจะเห็นได้ในกรณีของการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันซึ่งต้องใช้เวลาดึง ๘๒ ปี ในการแก้ไขให้เป็นผลสำเร็จ

ภาคผนวก

หน้าว่าง

คำสั่งกระทรวงวัฒนธรรม

ที่ ๕๒/๒๕๕๑

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการและคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ

งานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

ตามคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๔๔๕/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๐ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท และคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๕๐๑/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๐ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (เพิ่มเติม) นั้น

เนื่องจากนางสุโรจนา เศรษฐบุตร์ ได้ขอลาออกจากการเป็นกรรมการในคณะกรรมการอำนวยการฯ เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๕๑ และกองการสัมพันธ์ต่างประเทศได้รับอนุมัติให้ปรับปรุงส่วนราชการและยกฐานะเป็นสำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑

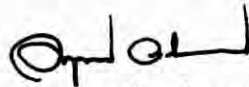
ดังนั้น อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๐ แห่งพระราชบัญญัติบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๕ และที่แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา ๔๘ และมาตรา ๕๓ แห่งพระราชบัญญัติวิธีปฏิบัติราชการและ การปกครอง พ.ศ. ๒๕๓๘ จึงยกเลิกคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๔๔๕/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๐ และคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๕๐๑/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๐ และแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท และคณะอนุกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่างๆ ดังนี้

๑. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีการ
๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดนิทรรศการ

๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึก
๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสมุนไพรไทย
๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านภาษาและวรรณกรรม
๘. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ
๙. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดงานย้อนยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น
๑๐. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการและประสานงาน

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้ เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

(นายอนุสรณ์ วงศ์วรรณ)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ งานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ

๑. อำนวยการ ควบคุม และกำกับดูแลการจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ พร้อมทั้งจัดทำเอกสารทางวิชาการหลังการสัมมนา เนื่องในงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

๒. ดำเนินงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ตามความเหมาะสม

องค์ประกอบ

๑. นายวรพจน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๒. ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(อาจารย์ ดร.อนุชา ทิรคานนท์)	ประธานอนุกรรมการ
๓. ม.ร.ว.ปรียานันทนา รังสิต	อนุกรรมการ
๔. ผู้แทนกระทรวงพาณิชย์
(นายกุลพล บัวสรรค์)	อนุกรรมการ
๕. อาจารย์ ดร.รูปนันทน์ นิพิฏฐกุล
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการ
๖. นางสาวสุนทรี อาสะโว้ย
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการ
๗. นางสาวอัจฉราพร กมฺพิสมัย
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการ
๘. นายอาสา คำภา
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการ
๙. นางจรรุษา เอื้องไมตรีภิมย์
หัวหน้างานบริการวิชาการ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการ

๑๐. คร.ปิยพัฒน์ บุณนาค	อนุกรรมการ
๑๑. นางสุทิตี ยาวะประภาช
สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ
สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๒. นางสาวอัญชนินทร์ พุทธิมงคล
สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ
สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๓. นางสาวสุนัดดา เจ็ยสกุล
สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ
สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔. นางสาวไศรยา สุรัญญาพฤติ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๕. นางจันทนี สุวรรณवासี
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

การสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ

โครงการฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

หลักการและเหตุผล

พุทธศักราช ๒๕๕๑ องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ต้นราชสกุลสนิทวงศ์) ให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกสาขาปราชญ์และกวี ในฐานะที่ทรงสนับสนุนการสถาปนาสันติวัฒนธรรม โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างอารยธรรม ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของ UNESCO ในการส่งเสริมการสมานฉันท์ในสังคม ความเข้าใจ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความสำเร็จในการเจรจาทางการทูต และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม ทำให้ทรงเป็นที่รู้จักในเอเชีย ยุโรปและสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะนโยบายด้านการต่างประเทศโดยใช้วัฒนธรรมและสันติภาพ ทำให้ประเทศไทยหรือสยามผ่านพ้นการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

ย้อนอดีตตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาติตะวันตกไม่พอใจระบบการผูกขาดทางการค้าของสยาม จึงมีความพยายามที่จะแก้ไขสนธิสัญญา แต่ทุกที่ส่งเข้ามาก็ประสบความล้มเหลวอันมีเหตุสืบเนื่องมาจากความโกรธและการถูกลบหลู่ในเรื่องส่วนตัว ประจวบกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรและสิ้นพระชนม์ จึงยังไม่มีมีการดำเนินการใดๆ

ก่อนหน้าการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ดินแดนต่างๆ ในเอเชียต่างเผชิญกับภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตกรุนแรงเพิ่มขึ้นทุกขณะ และต่างประสบความพราชัยด้วยกันทั้งสิ้น จีนแพ้อังกฤษในสงครามฝิ่น พ.ศ. ๒๓๘๓ พม่าถูกอังกฤษยึดครองใน พ.ศ. ๒๓๖๘ เหตุการณ์รอบบ้านทำให้ผู้นำไทยได้รับรู้ ได้ตระหนักถึงภัยจากโลกภายนอกและเตรียมการเพื่อให้สูญเสียน้อยที่สุด

การเข้ามาอีกครั้งหนึ่งของทูตจากอังกฤษและอเมริกาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสร้างมิติใหม่ทางการทูตโดยเฉพาะอังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นอัครราชทูตเชิญพระราชสาส์นจากสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียมาถวายพระมหากษัตริย์ไทย นับเป็นการยกระดับความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างอังกฤษกับไทย ที่ผ่านมาทูตอังกฤษ (เฮนรี เบอร์นี่) เป็นเพียงผู้ที่ขุนนางผู้สำเร็จราชการอินเดียแต่งตั้ง หรือเซอร์เจมส์ บรุก ก็เป็นแค่ผู้ถือหนังสือของเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ธรรมเนียมปฏิบัติทางการทูตบนพื้นฐานความคิดที่แตกต่างกันในเรื่องพระราชสาส์นและตัวทูตก็ตีหรือในระเบียบวิธีเข้าเฝ้าก็ตี ได้ก่อให้เกิดความไม่สะดวกในการรับรองราชทูตที่มาจากต่างประเทศในสมัยก่อน การดำเนินนโยบายผ่อนปรนทางการทูตเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมาก จึงจำเป็นต้องเลือกสรรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อเป็นตัวแทนของรัฐบาลในการเจรจากับประเทศมหาอำนาจ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พระอนุชาต่างพระมารดา ได้รับพระมหากษัตริย์ฯ ให้ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการฝ่ายไทยในการเจรจาทำสนธิสัญญากับประเทศต่างๆ ซึ่งเป็นที่ชื่นชมของทูตตะวันตก ดังความเห็นของเซอร์จอห์น เบาว์ริงต่อเรื่องนี้ว่า

“พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งพระอนุชา คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ให้ดำรงตำแหน่งประธานของคณะกรรมการชุดนี้ และพระองค์ไม่อาจจะหาผู้ใดที่เหมาะสมไปกว่านี้แล้ว เนื่องจากเจ้านายพระองค์นี้ทรงติดต่อกับชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมาก และทรงเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวต่างประเทศและชาวสยาม อิทธิพลของพระองค์ได้ถ่วงดุลนโยบายอันเสรีอย่างไม่ต้องสงสัย...”

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นปราชญ์และนักปกครอง ทรงกำกับราชการมหาดไทย ทรงทำหน้าที่ประสานความเข้าใจกับต่างชาติ โดยดำเนินการผ่อนปรนเชิงการทูต ถ่วงดุลอำนาจระหว่างชาติตะวันตก สร้างความเข้าใจในวัฒนธรรมเพื่อให้พ้นจากการสูญเสียเอกราช และทรงเป็นประธานในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างไทยกับอังกฤษ ซึ่งกลายเป็นแบบการทำสนธิสัญญากับประเทศอื่นอีก ๑๖ ประเทศต่อมา ทรงริเริ่มแนวคิดด้านวัฒนธรรมเพื่อสันติ โดยมีหลักการยอมรับการประนีประนอม หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าที่ทำลายการเจรจาและนำไปสู่การใช้กำลัง ซึ่งกลายเป็นนโยบายที่ประเทศไทยใช้มาตลอดศตวรรษที่ ๒๐ ทั้งสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

อย่างไรก็ตามสนธิสัญญาเบาว์ริง ถือเป็นจุดเริ่มต้นของสนธิสัญญาไม่เสมอภาคโดยเฉพาะเรื่องภาษีทางการค้าและการเสียอำนาจอธิปไตยทางการศาล นำมาสู่การกำหนดขอบเขตและลักษณะความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคในทศวรรษต่อมา หากจะถือเป็นเหตุแห่งวิกฤติ แต่ก็ใช่ว่าเป็นโอกาสของประเทศไทยที่ใช้แรงบีบจากกฎหมายระหว่างประเทศที่ไม่เสมอภาคนี้มาปรับปรุงกฎหมายภายในประเทศ การปฏิรูปกฎหมายภาษีอากร แพ่ง และพาณิชย์ในเวลาต่อมาจึงเป็นการยกระดับความเป็นสากลของกฎหมายไทย

การจัดสัมมนาทางวิชาการเรื่องสนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามเข้าสู่โลกาภิวัตน์ จึงเป็นการนำเสนอมุมมองในมิติต่างๆ ที่

มีเหตุและผลมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นการมองอดีตถึงปัจจุบันที่บริบทของสังคมไทยได้รับการจัดระเบียบใหม่ภายใต้กรอบของโลกในยุคจักรวรรดินิยมมาสู่ยุคทุนนิยมเสรี จนถึงปัจจุบันที่ไทยอยู่ในบริบทของโลกยุคโลกาภิวัตน์

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองวาระครบรอบ ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในฐานะบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ของยูเนสโก ประจำปี ๒๕๕๑-๒๕๕๒
๒. เพื่อเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณให้เป็นที่ประจักษ์อย่างกว้างขวางในหมู่ประชาชนชาวไทย ในวาระสำคัญดังกล่าว
๓. เพื่อนำเสนอและเผยแพร่องค์ความรู้ในประเด็นสนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและผลสืบเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน

รูปแบบการนำเสนอ

๑. การจัดสัมมนาทางวิชาการ
 - การแสดงปาฐกถาเกียรติยศ
 - การอภิปรายทางวิชาการ
 - การประกาศรับบทความวิชาการเพื่อการสัมมนาทางวิชาการ
๒. การผลิตสิ่งพิมพ์วิชาการประกอบการสัมมนา

วัน เวลา สถานที่

วันเสาร์ที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๒ ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

กลุ่มเป้าหมาย

ราชสกุล นักวิชาการ คณาจารย์ ผู้บริหารมหาวิทยาลัย นักศึกษา สื่อมวลชน และบุคคลทั่วไป จำนวน ๕๐๐ คน

ผู้รับผิดชอบโครงการ

- คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ งานฉลอง ๒๐๐ ปีวันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
- สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กำหนดการ

การสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ

โครงการฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

เรื่อง สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :

ผลสืบเนื่องจากสยามแก่สู่โลกาภิวัตน์

วันเสาร์ที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๒ เวลา ๐๘.๐๐ - ๑๖.๓๐ น.

ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

- ๐๘.๐๐ - ๐๘.๐๐ น. แยกผู้มีเกียรติลงทะเบียนรับหนังสือเนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ (การจัดพิมพ์บทความเกียรติยศและบทความคัดสรร)
- ๐๘.๐๐ - ๐๘.๓๐ น. อธิการบดีกราบทูลรายงานการจัดสัมมนาทางวิชาการ และกราบทูลเชิญ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ประธานปาฐกถาเกียรติยศ
- ๐๘.๓๐ - ๑๐.๐๐ น. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ประธานปาฐกถาเกียรติยศ
- ๑๐.๐๕ - ๑๒.๓๐ น. การอภิปรายทางวิชาการเรื่อง "สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามแก่สู่โลกาภิวัตน์" โดย
- ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร์ สยามวาลา นักวิชาการเกียรติคุณ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
 - นายประจวบ ไชยสาส์น นายกสภามหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ผู้ดำเนินรายการรับเชิญภาคเช้า : นายวรพจน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
อดีตเอกอัครราชทูต
- ๑๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น. รับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
- ๑๔.๐๐ - ๑๖.๑๕ น. การสัมมนาวិชาการ
- "การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๘๘ : พระบรมราชาไชยและพระราชคำริ ในรัชกาลที่ ๔ เกี่ยวกับการค้าเสรี"
โดย พ.อ.ผศ.ดร.ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อย พระจุลจอมเกล้า

- "สนธิสัญญาเบาว์ริงในบริบทของประวัติศาสตร์กฎหมายไทย"
โดย อ.ดร.ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- "ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสยามหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๔๒๔"
โดย อ.ศิริพันธ์ นันสุนานนท์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี
- "บทบาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการเจรจาทำสนธิสัญญาเบาว์ริง"
โดย น.ส.ศุภารมย์ ประสาทแก้ว ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้ดำเนินรายการรับเชิญ : รองศาสตราจารย์ ดร.จุลชีพ ชินวรรณโณ
รองอธิการบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ
อาจารย์ประจำสาขาวิชาการต่างประเทศ
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๖.๑๕ - ๑๖.๓๐ น. กล่าวปิดการสัมมนาวิชาการโดย ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา

หมายเหตุ พักรับประทานอาหารว่างเวลา ๑๐.๓๐ น. และ ๑๕.๐๐ น.

ขอขอบคุณ พันเอกหญิง คร.คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

ปลัดกระทรวงยุติธรรม (ประธานคณะกรรมการดำเนินงานโครงการกำลังใจ
ในพระดำริ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา)

นางสาวนริสา เศษสุภา

นายศรีศักดิ์ ฤทธิ

นางสาวนรินันท์ มรรคควงแก้ว

บ 21967

DS อาสา คำภา.
575.5 สนธิสัญญาและการ
ส192 ต่างประเทศในรัชสมัยพระบาท
2552 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :
ผลสืบเนื่องจากสยามเก่าสู่....

